

ΔΙΕΘΝΕΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ**

Πτυχιακή Εργασία

“Συγκριτική μελέτη συγγραφέων και θεματολογίας σε Αναγνωστικά
του Δημοτικού (1900 έως 1936) που περιλαμβάνονται στην Ιστορική
Συλλογή του Ι.Ε.Π.”

των φοιτητριών

Μαρίας Βουτσά Α.Μ.: 140/18

&

Όλγας Κεϊβανίδου Α.Μ.: 141/18

Επιβλέπουσα: Δρ. Βαλεντίνη Καμπατζά

Θεσσαλονίκη, 2022

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

Πτυχιακή Εργασία

“Συγκριτική μελέτη συγγραφέων και θεματολογίας σε Αναγνωστικά
του Δημοτικού (1900 έως 1936) που περιλαμβάνονται στην Ιστορική
Συλλογή του Ι.Ε.Π.”

των φοιτητριών

Μαρίας Βουτσά Α.Μ.: 140/18

&

Όλγας Κεϊβανίδου Α.Μ.: 141/18

Επιβλέπουσα: Δρ. Βαλεντίνη Καμπατζά

Θεσσαλονίκη, 2022

© Διεθνές Πανεπιστήμιο της Ελλάδος, 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί συνιδιοκτησία του ΔΠΙΑΕ και των φοιτητριών, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής της (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και τις συγγραφείς της εργασίας καθώς και το όνομα του ΔΠΙΑΕ όπου εκπονήθηκε.

© Μαρία Βουτσά και Όλγα Κεϊβανίδου, 2022

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα	3
Συντομογραφίες – Ακρωνύμια	4
Περίληψη	6
Λέξεις κλειδιά	6
Πρόλογος	8
Εισαγωγή.....	9
A' ΜΕΡΟΣ.....	11
1. Ιστορική αναδρομή στα Δημοτικά σχολεία του σύγχρονου ελληνικού κράτους και η γλωσσική διαμάχη.....	11
2. Τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο.....	14
2.1. Ιστορική αναδρομή για την εκπαίδευση εν γένει μέσα από νομοθετικές διατάξεις	14
2.2. Νομοθετικές διατάξεις (για τα σχολικά εγχειρίδια με έμφαση στα αναγνωστικά)	18
2.3. Τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο	19
2.4. Ιστορική αναδρομή - μελέτες για τα αναγνωστικά στην Ελλάδα	20
B' ΜΕΡΟΣ.....	22
3. Η Έρευνα.....	22
3.1. Το Ι.Ε.Π. και η ψηφιακή Ιστορική Συλλογή	22
3.2. Μεθοδολογία	26
4. Τα αναγνωστικά του Δημοτικού από το 1900-1936	27
4.1. Τα Αλφαβητάρια και τα Αναγνωσματάρια	27
4.2. Δομή	28
4.3. Συχνότητα ανανέωσης	29
4.4. Αξίες	30
4.5. Θέματα.....	31
5. Συγγραφείς και θεματολογία	34
5.1. Συγγραφείς με μακρόχρονη παρουσία στα σχολικά εγχειρίδια	34
5.3. Γυναίκες συγγραφείς	71
5.4. Συγγραφείς με ένα μόνο εγχειρίδιο, για μία τάξη	72
Συμπεράσματα.....	75
Πίνακες συμπερασμάτων	78
Βιβλιογραφία	93
Παράρτημα 1.	96
Βιβλία Γραμματικής που εγκρίθηκαν κατά την περίοδο 1900-1936.....	96
Παράρτημα 2.	97
Αλφαβητικός κατάλογος συγγραφέων, συν-συγγραφέων και χρονικής διάρκειας της παρουσίας τους στα σχολικά εγχειρίδια	97
Παράρτημα 3.	114
Εικόνες εξώφυλλων από Αναγνωστικά	114

Συντομογραφίες – Ακρωνύμια

Ι.Ε.Π.	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
κωδ. αναγν.	Κωδικός αναγνώρισης
Ο.Ε.Δ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων
Ο.Ε.Σ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων

Πίνακες

Πίνακας 1.	Θεματικοί όροι στην Α' τάξη	σ. 78
Πίνακας 2.	Θεματικοί όροι στην Β' τάξη	σ. 79
Πίνακας 3.	Θεματικοί όροι στην Γ' τάξη	σ. 80
Πίνακας 4.	Θεματικοί όροι στην Δ' τάξη	σ. 81
Πίνακας 5.	Θεματικοί όροι στην Ε' τάξη	σ. 82
Πίνακας 6.	Θεματικοί όροι στην ΣΤ' τάξη	σ. 83
Πίνακας 7.	Ανθρωπιστικές αξίες	σ. 84
Πίνακας 8.	Εθνική ζωή	σ. 85
Πίνακας 9.	Επαγγελματική ζωή	σ. 85
Πίνακας 10.	Θρησκευτική ζωή	σ. 86
Πίνακας 11.	Ιστορία	σ. 87
Πίνακας 12.	Καθημερινή ζωή	σ. 88
Πίνακας 13.	Οικογενειακή ζωή	σ. 88
Πίνακας 14.	Παράδοση/ Παραμύθια/ Πολιτισμός	σ. 89
Πίνακας 15.	Ύπαιθρος/ Πόλη	σ. 90
Πίνακας 16.	Φύση/ Ζώα	σ. 90
Πίνακας 17.	Ταξίδια	σ. 91
Πίνακας 18.	Συνοπτικός πίνακας όρων και τάξεων	σ. 92

Εικόνες

Εικόνα 1.	Εξώφυλλο από το <i>Αλφαβητάριο (του ήλιου) Μέρος Α'</i> με εικόνες του Κ. Μαλέα. Πηγή: http://e-library.iep.edu.gr	σ. 112
Εικόνα 2.	Εξώφυλλο Αναγνωστικού <i>Τα Ψηλά βουνά</i> . Πηγή: http://e-library.iep.edu.gr	σ. 112
Εικόνα 3.	Εξώφυλλο Αναγνωστικού <i>Ο Φάρος του χωριού</i> . Πηγή: http://e-library.iep.edu.gr	σ. 113

library.iep.edu.gr

Εικόνα 4. Εξώφυλλο *Αναγνωστικόν Καθαρευούσης* του Ανδρεάδου. σ. 113

Πηγή:<http://e-library.iep.edu.gr>

Εικόνα 5. Εξώφυλλο του Αναγνωστικού *Στάθης Σταθάς*. Πηγή:[http://e-](http://e-library.iep.edu.gr) σ. 114

library.iep.edu.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη.

Το πρώτο μέρος βασίστηκε στη βιβλιογραφική έρευνα μέσω της οποίας πραγματοποιήθηκε μια ιστορική αναδρομή με αναφορές στην ίδρυση και λειτουργία των Δημοτικών σχολείων του σύγχρονου ελληνικού κράτους καθώς και μία μικρή αναφορά στη γλωσσική διαμάχη που ξέσπασε. Επίσης παρουσιάστηκαν οι νομοθετικές διατάξεις που αφορούσαν την εκπαίδευση και τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο καθώς και κάποιες αντιπροσωπευτικές μελέτες που αφορούσαν τα αναγνωστικά στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, έπειτα από μία αναλυτική παρουσίαση της ψηφιοθήκης του Ι.Ε.Π., αναλύονται τα αναγνωστικά βιβλία της περιόδου 1900 - 1936 με έμφαση στους συγγραφείς και τους θεματικούς όρους.

Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι συγγραφείς ακολουθώντας τις οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας γράφουν αναγνωστικά σύμφωνα με το γλωσσικό ύφος που απαιτούσε η κάθε κυβέρνηση χρησιμοποιώντας άλλοτε τη δημοτική και άλλοτε την καθαρεύουσα, με τη δεύτερη να υπερισχύει.

Πολλοί από τους συγγραφείς εργαζόταν ως δάσκαλοι στον χώρο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ενώ κάποιοι άλλοι ήταν επιφανείς λογοτέχνες. Έγραψαν για όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου καλύπτοντας ποικίλη θεματολογία δίνοντας κυρίως έμφαση στα ιδανικά της πατρίδας, της οικογένειας και της θρησκείας.

Λέξεις κλειδιά

Αναγνωστικά, Ανθρωπιστικές αξίες, Δημοτικό, Εθνική ζωή, Επαγγελματική ζωή, Θρησκευτική ζωή, Ιστορία, Καθημερινή ζωή, Οικογενειακή ζωή, Παράδοση/ Πολιτισμός/ Παραμύθια/ Παιχνίδια, Πρωταγωνιστές/ Ήρωες των κειμένων, Συγγραφείς, Ταξίδια, Ύπαιθρος/ Πόλη, Φύση/ Ζώα.

Abstract

Comparative Study of Authors and Topics (Subject Headings) in Reading Books (Anagnostika) of Primary School (1900-1936) included in Historical Collection of IEP

This work is comprised of two parts. The first part covers the bibliographical research about the changes that occurred to the Greek primary schools from 1900 to 1936. Also, there is a short mention of the linguistic dispute. The school books were compared with emphasis to the educational laws, and representative studies were presented about the reading books in Greece.

In the second part, there is an analytical presentation of the digital library Historical Collection of the Institution of Educational Policy (IEP). The reading books of the period 1900-1936 are analyzed with emphasis to comparing the authors with the subject headings.

During this research, it became obvious that the authors, after following the instructions of the Ministry of Education, they wrote reading books according to the linguistic guidelines (“demotic”, “katharevousa”) that the current government dictated, resulting in some books being written in “demotic” and some in “katharevousa” with the second being predominant.

Many of the authors were primary school teachers while some others were established writers. They wrote books for all classes covering a wide range of heading subjects emphasizing on patriotism, family and religion.

Key Words

Authors/ Writers, Collective memory/ Patriotism, Conservation/ Animals, Countryside/ Landscapes, Everyday life skills, Family Life, History, Humanitarianism, Nature Primary School, Reading Books, Religious Life, Tradition/ Civilization/ Fairytales, Travels/ Voyages

Πρόλογος

Η παρούσα μελέτη με τίτλο *Συγκριτική μελέτη συγγραφέων και θεματολογίας σε Αναγνωστικά του Δημοτικού (1900 έως 1936) που περιλαμβάνονται στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π.* συγγράφηκε στο πλαίσιο πτυχιακής εργασίας για το τμήμα Βιβλιοθηκονομίας, Αρχειονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης. Η επιλογή του θέματος έγινε με βάση τα ενδιαφέροντα των δύο ερευνητριών - φοιτητριών δεδομένου ότι η βασική τους ενασχόληση είναι η εκπαίδευση και η φοίτησή τους στο τμήμα Βιβλιοθηκονομίας αποτελεί το δεύτερο πτυχίο. Επιπλέον, η επιλογή βασίστηκε στο γεγονός ότι δεν έχουν προηγηθεί πάρα πολλές μελέτες σε αυτή τη θεματολογία, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η ψηφιοποιημένη Ιστορική Συλλογή του Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) υπήρξε πολύτιμη πηγή πρόσβασης σε αναγνωστικά που εκδόθηκαν και διδάχθηκαν πριν από 100 περίπου χρόνια στα Δημοτικά σχολεία του τότε ελληνικού κράτους. Μέσα από τη θεματολογία τους σκιαγραφούνται τα εκπαιδευτικά αλλά και τα κοινωνικά πρότυπα της εποχής καθώς και το γλωσσικό ζήτημα που για δεκαετίες δίχασε την εκπαιδευτική κοινότητα. Επίσης προβάλλονται οι στόχοι της εκάστοτε κυβέρνησης για τα ιδεώδη και ηθικά χαρακτηριστικά του ετερόκλητου ελληνικού πληθυσμού (που προέκυψε από την προσάρτηση νέων εδαφών ή τη βίαιη μετακίνηση πληθυσμών) σε μια ταραγμένη ιστορικά περίοδο.

Ευχαριστούμε την κα. Καμπατζιά η οποία δέχθηκε να εποπτεύσει τη συγκεκριμένη έρευνα - πτυχιακή εργασία.

Εισαγωγή

Τα Αναγνωστικά υπήρξαν φορείς της εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής που ακολουθούσε η εκάστοτε κυβέρνηση. Την περίοδο που εξετάζουμε 1900-1936, για το μάθημα των Νέων Ελληνικών τα αντίστοιχα σχολικά εγχειρίδια απαντώνται και με άλλες ονομασίες όπως *Αλφαβητάριο(ν)*, *Αναγνώσματα*, *Αναγνωσματάριον* και *Αναγνωστικό(ν)*.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στη βάση της ψηφιακής Ιστορικής Συλλογής της Βιβλιοθήκης του Ι.Ε.Π. (Ιστορική Συλλογή Σχολικών Εγχειριδίων Ι.Ε.Π. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/index.html>), στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης – Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών (Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών <https://www.didaktorika.gr/eadd/>) και στον OPAC Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών συγκεκριμένα στο Καταθετήριο εργασιών του ΔΙΠΑΕ (πρώην ΤΕΙ Σίνδου) (EUREKA [Ιδρυματικό Καταθετήριο Εύρηκα!: Αρχική Σελίδα \(teithe.gr\)](http://www.teithe.gr)). Η θεματολογία της καλύπτει τα επιστημονικά πεδία της βιβλιοθηκονομίας, της εκπαίδευσης, της ιστορίας και της κοινωνιολογίας.

Η έρευνα στόχευσε στον εντοπισμό και τη σύγκριση συγγραφέων και θεμάτων που περιέχονται στα αναγνωστικά του Δημοτικού στα πρώτα 35 χρόνια του 20ου αιώνα. Ειδικά για την περίοδο από το 1900 έως το 1935/36 περιέχονται στη Συλλογή ψηφιοποιημένα συνολικά 230 βιβλία. Τα βιβλία αυτά γράφτηκαν από 95 συνολικά συγγραφείς. Για τις ανάγκες της εργασίας επιλέχθηκε να μελετηθούν οι συγγραφείς αυτοί που είχαν μια μακρά παρουσία στη Συλλογή και είχαν γράψει τουλάχιστον δύο εγχειρίδια. Αυτό έγινε με το σκεπτικό ότι θα υπήρχε δυνατότητα σύγκρισης των έργων τους προκειμένου να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα ως προς τα θέματα που επέλεγαν στα σχολικά τους βιβλία. Τελικά ο αριθμός των σχολικών συγγραμμάτων που μελετήθηκαν αναλυτικά ήταν 80 καθώς τα υπόλοιπα ήταν επανεκδόσεις με ελάχιστες ή μηδενικές αλλαγές. Επ' αυτών των 80 βασίζονται και τα συμπεράσματα που εξήχθησαν.

Η παρούσα εργασία δομείται σε δύο μέρη και συνολικά πέντε κεφάλαια.

Αναλυτικότερα, στο **πρώτο** κεφάλαιο του πρώτου μέρους πραγματοποιήθηκε μία ιστορική αναδρομή που αφορούσε τα Δημοτικά σχολεία του σύγχρονου ελληνικού κράτους με μια μικρή αναφορά στη γλωσσική διαμάχη που ξέσπασε. Στο **δεύτερο** κεφάλαιο εξετάστηκαν τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο με έμφαση στις νομοθετικές διατάξεις που αφορούσαν την εκπαίδευση και τα σχολικά βιβλία. Στη συνέχεια, παρουσιάστηκαν κάποιες αντιπροσωπευτικές μελέτες για τα αναγνωστικά στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, στο **τρίτο** κεφάλαιο έπειτα από μια αναλυτική

παρουσίαση της ψηφιοθήκης του Ι.Ε.Π. και των δυνατοτήτων έρευνας που προσφέρει αναλύεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε. Στο **τέταρτο** κεφάλαιο παρουσιάστηκαν με λεπτομέρειες τα αναγνωστικά από το 1900-1936 εστιάζοντας στη δομή, στη συχνότητα με την οποία ανανεώνονταν, στις αξίες και τα θέματα που εμπεριείχαν. Το **πέμπτο** κεφάλαιο συγκρίνει τους συγγραφείς και τη θεματολογία των βιβλίων τους. Χωρίζεται σε υποκεφάλαια που αναλύουν τους συγγραφείς με μακρόχρονη παρουσία στα σχολικά εγχειρίδια, γίνεται αναφορά στις γυναίκες συγγραφείς της περιόδου και τέλος παρουσιάζονται επιγραμματικά με αλφαβητική σειρά οι συγγραφείς ενός μόνο εγχειριδίου.

Ακολουθούν τα συμπεράσματα και πίνακες που οπτικοποιούν τα συμπεράσματα αυτά. Η εργασία ολοκληρώνεται με την αλφαβητικά δοσμένη βιβλιογραφία και τα 3 παραρτήματα. Στο 1ο περιλαμβάνονται βιβλία γραμματικής που εγκρίθηκαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Στο 2ο παράρτημα παρουσιάζονται αλφαβητικά όλοι οι συγγραφείς και οι συν-συγγραφείς με τις χρονολογίες παρουσίας τους στα αναγνωστικά και στο 3ο παράρτημα εκτίθενται ενδεικτικά εικόνες από τα εξώφυλλα των πιο γνωστών αναγνωστικών αυτής της περιόδου.

Οι βιβλιογραφικές αναφορές ακολουθούν το πρότυπο καταγραφής πηγών APA - American Psychological Association- (Θεοδωρίδου, Πλακωτάρη και Χατζηλία, 2004).

Α' ΜΕΡΟΣ

1. Ιστορική αναδρομή στα Δημοτικά σχολεία του σύγχρονου ελληνικού κράτους και η γλωσσική διαμάχη

Πραγματοποιώντας μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν, παρατηρείται ότι η περιοδολόγηση της εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος, χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η Α' Περίοδος ονομάζεται από τους μελετητές ως η περίοδος της δυσλειτουργίας (1834-1908). Την περίοδο αυτή κυριαρχεί ο παραδοσιακός προσανατολισμός στην εκπαίδευση παράλληλα όμως εκκολάπτεται μια πιο συγχρονιστική αντίληψη για την παιδεία (εκπαιδευτικός δημοτικισμός) που θα αποτελέσει ένα από τα βασικά αιτήματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Την Β' Περίοδο (1909-1974) κυριαρχούν οι συνέπειες του εθνικού διχασμού με δύο σημαντικές εξελίξεις. Από τη μία υπάρχουν γεγονότα που καθιστούν ανθεκτικότερο τον παραδοσιακό προσανατολισμό αλλά από την άλλη υπάρχουν και γεγονότα που τονώνουν το εκσυγχρονιστικό ρεύμα. Τέλος στην τελευταία περίοδο, Γ' Περίοδος (1974 και εξής) διαμορφώνεται και εφαρμόζεται μια καινούρια εκπαιδευτική πολιτική.

Το ζήτημα της σχολικής μεταρρύθμισης απασχόλησε πολλούς επιστήμονες με αποτέλεσμα να διατυπωθούν ποικίλες απόψεις. Ως επίκεντρο των εκπαιδευτικών αλλαγών στάθηκε η συνολική θεώρηση του σχολείου καθώς αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του πολιτισμού. Οι αλλαγές αυτές αφορούν στην κοινωνική και πνευματική συγκρότηση των εκπαιδευτικών, στην κουλτούρα του διευθυντή και στις αντιλήψεις της ευρύτερης κοινωνίας. Το σχολείο αποτελεί ένα σύνολο ρόλων που αλληλεπιδρούν σε ένα παραδοσιακά δομημένο περιβάλλον¹ που εμπλέκονται δύο κουλτούρες: αυτή των εκπαιδευτικών και εκείνη των ερευνητών. Η σχέση αυτή θα πρέπει να στηρίζεται στην επικοινωνία, την ερμηνεία και την προσαρμογή. Από τη μία πλευρά οι ερευνητές προσανατολίζονται στον σκοπό της μεταρρύθμισης και από την άλλη οι εκπαιδευτικοί ερμηνεύουν και διδάσκουν μέσα στην τάξη (House, 1979, σ. 146-149). Επομένως ο βασικός στόχος της αλλαγής είναι η σχολική μονάδα και η τάξη, η αλλαγή αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα από επιστημονικά προγράμματα που συμβαδίζουν με τις ιδιαιτερότητες της ανθρώπινης κοινωνίας (House, 1979, σ. 143-146).

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση χωρίστηκε σε εσωτερική και εξωτερική. Η εσωτερική αφορούσε τη δομή ενός σχολείου, το περιεχόμενο της μάθησης και την εκπαίδευση και

---

¹ Με τον όρο “παραδοσιακό μοντέλο στην εκπαίδευση” εννοείται η εκπαίδευση στην οποία ο δάσκαλος θεωρείται ως ο μόνος φορέας μετάδοσης γνώσεων. Στην σημερινή εποχή αυτό το μοντέλο τείνει να εξαλειφθεί με την “ανεστραμμένη τάξη”.

μετεκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Από την άλλη, η εξωτερική μεταρρύθμιση φρόντιζε για τη διάρθρωση της εκπαίδευσης, τη νομοθεσία και την οργάνωσή της.

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις δεν στέφθηκαν όλες με επιτυχία. Σύμφωνα με τους μελετητές κοινό σημείο τους ήταν οι αδυναμίες που παρουσιάστηκαν κατά την εφαρμογή τους. Μια αδυναμία ήταν η μη ορθή διάγνωση των προβλημάτων και το γεγονός ότι δεν υπολογίστηκαν οι ιδιαιτερότητες που εμφάνισε το κάθε σχολείο. Επιπλέον, η απουσία των εκπαιδευτικών από τη σχεδίασή της καθώς επίσης και η απουσία μηχανισμών ανατροφοδότησης. Τέλος παρατηρήθηκε η αδυναμία εστίασης σε σημεία που μπορούσαν να φέρουν την αλλαγή (Ξωχέλλης, 1989, σ. 71-72).

Σταθμός της ιστορικής αναδρομής αποτελεί το 1908 καθώς ιδρύθηκε στον Βόλο το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο ύστερα από πρόταση που κατατέθηκε από τον γιατρό Δ. Σαράτση, το οποίο αποτελεί το πρώτο πανελλήνιο σχολικό παράδειγμα εφαρμογής νέων εκπαιδευτικών αιτημάτων. Σημαντικό βήμα ήταν το γεγονός ότι δόθηκε η διεύθυνσή του στον Αλέξανδρο Δελμούζο², ο οποίος δέχτηκε να εργαστεί πειραματικά, εφαρμόζοντας νέες μελέτες στη δημοτική γλώσσα. Ο ίδιος το χαρακτήριζε ως “Κρυφό Σχολείο”. Αποτέλεσε το πρώτο σχολείο στην Ελλάδα που στηρίχθηκε σε ξένα πρότυπα αλλά έθετε ως βάση του τις αξίες, τις παραδόσεις και την ελληνική γλώσσα (Δημόπουλος, 2019, σ. 30).

Στο Παρθεναγωγείο του Βόλου προωθήθηκαν τρεις δράσεις όπου μια από αυτές ήταν και η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας καθώς επίσης και η διαμόρφωση μιας νέας παιδαγωγικής. Βασικός στόχος που έθετε το σχολείο ήταν να μορφώσει τα κορίτσια με ηθικό χαρακτήρα προσανατολισμένο στον ανθρωπισμό μέσα από νέες παιδαγωγικές αρχές (Δημόπουλος, 2019, σ. 30).

Όμως το 1911 δημιουργήθηκαν έντονες αντιδράσεις στις καινοτόμες, για την εποχή εκείνη, μεταρρυθμιστικές προσπάθειες κυρίως από τον χώρο της Εκκλησίας, οι οποίες

---

² Ο Αλέξανδρος Δελμούζος γεννήθηκε στην Άμφισσα το 1880 και σπούδασε στην Αθήνα και τη Γερμανία. Υπήρξε σπουδαίος Έλληνας παιδαγωγός και υπέρμαχος του δημοτικισμού. Μετά τη δράση του στο Παρθεναγωγείο του Βόλου δικάστηκε το 1914 στο Ναύπλιο όπου και αθώωθηκε. Συμμετείχε στη συγγραφή του Αλφαβηταρίου και του αναγνωστικού της Γ' Δημοτικού “Τα ψηλά βουνά” του Ζαχαρία Παπαντωνίου (1918). Οι παιδαγωγικές απόψεις του στηρίζονταν αφενός στη δημοτική και αφετέρου στη μεταρρύθμιση του σχολείου. Επηρέαστηκε από τις ιδέες της Γερμανίας τις οποίες προσπάθησε να εφαρμόσει στην ελληνική εκπαίδευση. Το 1917 διορίστηκε ανώτερος επόπτης της δημοτικής εκπαίδευσης. Το 1920 επέστρεψε στη Γερμανία και συνεργάστηκε με τον Γερμανό παιδαγωγό Γκεόργκ Κερσενστάινερ. Το 1923 επέστρεψε στην Ελλάδα και το 1928 ψηφίστηκε καθηγητής Παιδαγωγικής στη Φιλοσοφική Σχολική του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Αποχώρησε οικειοθελώς από τη δημόσια εκπαίδευση κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά και αφοσιώθηκε στη συγγραφή και την ιδιωτική διδασκαλία. Πέθανε το 1956 στην Αθήνα.

εκφράστηκαν μέσα από εκδηλώσεις κατά του σχολείου. Εν τέλει ο Δελμούζος κατηγορήθηκε ότι παραμέρισε τις αξίες της οικογένειας, της πατρίδας και της θρησκείας καθώς επίσης και για το ότι χρησιμοποιούσε μεθόδους, που έρχονταν σε αντίθεση με την ελληνική παράδοση (Δημόπουλος, 2019, σ. 31).

Τον Νοέμβριο του 1910 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο Εκπαιδευτικός Όμιλος από τους δημοτικιστές, οι πιο γνωστοί από τους οποίους ήταν ο Τριανταφυλλίδης³ και ο Γληνός⁴. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος υπήρξε ένα σπουδαίο παιδαγωγικό και αγωνιστικό κίνημα που μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα απαριθμούσε τα 650 μέλη. Ο Όμιλος έθετε ως στόχο του την αναμόρφωση της ελληνικής εκπαίδευσης, την ίδρυση ενός πρότυπου δημοτικού σχολείου και την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων όπου οι αντίπαλοί τους έφτιαζαν μια επιτροπή με αρχηγό τον Γ. Μιστριώτη. Το 1927 ο Όμιλος διαλύθηκε εξαιτίας αντιπαραθέσεων που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό του και πιο συγκεκριμένα εξαιτίας της

---

³ Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1883. Το 1900 γράφτηκε στη Φυσικομαθηματική Σχολή αλλά στη συνέχεια την παράτησε προκειμένου να φοιτήσει στη Φιλοσοφική σχολή. Από το 1905 έως το 1912 έζησε στο εξωτερικό, κυρίως στη Γερμανία και στη Γαλλία. Το 1912 επέστρεψε οριστικά στην Ελλάδα και ανέλαβε δράση στον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Την επόμενη χρονιά διορίστηκε συνεργάτης του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας όπου παρέμεινε ως το 1917. Έπειτα ορίστηκε να αναλάβει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και ως επόπτης της δημοτικής εκπαίδευσης ταξίδεψε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ως το 1920. Μετά την ανατροπή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και βαθιά πληγωμένος ο Τριανταφυλλίδης επέστρεψε στη Γερμανία όπου και διέμενε από το 1921-1923. Το 1926 έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης όπου και δίδαξε για οκτώ έτη. Σημαντικότερο έργο του η Γραμματική που συνέταξε, η οποία στηρίχθηκε στη δημοτική γλώσσα με την επιρροή που δέχτηκε από την καθαρεύουσα. Ολοκληρώνοντας, ο Τριανταφυλλίδης υπήρξε λαμπρός δάσκαλος, μαχητής και ένθερμος υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας.

⁴ Ο Δημήτρης Γληνός γεννήθηκε το 1882 στη Σμόρνη και φοίτησε στην Ευαγγελική Σχολή. Το 1899 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών που ωστόσο για βιοποριστικούς λόγους αναγκάστηκε να σταματήσει τη φοίτησή του και εργάστηκε ως δάσκαλος. Το 1904 τάχθηκε με το μέρος των δημοτικιστών και δραστηριοποιήθηκε υπέρ της δημοτικής γλώσσας με δημοσιεύσεις σε περιοδικά και ομιλίες. Το 1908 παντρεύτηκε την Άννα Χρόνη και έφυγαν μαζί στη Γερμανία. Στη Γερμανία γνώρισε τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη και συνδέθηκαν στενά. Συνεργάστηκε με τον Δελμούζο και τον Τριανταφυλλίδη στα πλαίσια της εκπαιδευτικής επιτροπής στη Θεσσαλονίκη όπου συνέγραψαν βιβλία στη δημοτική γλώσσα. Μετά το κίνημα της Θεσσαλονίκης φυλακίστηκε και αποφυλακίστηκε το 1917. Έπειτα διορίστηκε ως πρόεδρος της τριμελούς επιτροπής από τον Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη. Διορίστηκε Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας από όπου όμως παραιτήθηκε μετά από διαφωνίες με τον Βενιζέλο. Συνελήφθη και εξορίστηκε στην Ανάφη, την Ακροναυπλία και τη Σαντορίνη από την κυβέρνηση Μεταξά και το 1940 μεταφέρθηκε στην Αθήνα σε κατ'οίκον περιορισμό. Τέλος συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση και εντάχθηκε στον χώρο του Κ.Κ.Ε. Πέθανε το 1943 σε νοσοκομείο της Αθήνας.

έντονης διαμάχης που ξέσπασε μεταξύ του Δελμούζου και του Γληνού. Η διαμάχη σχετιζόταν με τη διαφωνία τους πάνω σε πολιτικά ζητήματα με τον Δελμούζο να υποστηρίζει ότι ο χώρος του σχολείου έπρεπε να μείνει μακριά από την πολιτική. Ακόμα, η διαφωνία τους αφορούσε το μάθημα των Θρησκευτικών καθώς ο Δελμούζος υποστήριζε ότι πρέπει σταδιακά να ενισχύεται το θρησκευτικό συναίσθημα των παιδιών, ενώ ο Γληνός τόνιζε ότι το θρησκευτικό συναίσθημα έπρεπε να είναι επιλογή του ελεύθερου ατόμου (Δημόπουλος, 2019, σ. 31).

2. Τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο

2.1. Ιστορική αναδρομή για την εκπαίδευση εν γένει μέσα από νομοθετικές διατάξεις

Το 1899 η κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη έχοντας υπουργό Παιδείας τον Α. Ευταξία υπέβαλε στη Βουλή δυο νομοσχέδια αναφορικά με τη δημοτική και τη μέση εκπαίδευση, “περί δημοτικής εκπαιδύσεως” και “περί μέσης εκπαιδύσεως”. Σύμφωνα με τους μελετητές τα νομοσχέδια αυτά έχουν επηρεαστεί από την εμπλοκή της Ελλάδας στον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Μάλιστα με ιδιαίτερη αναφορά στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου αναφέρθηκε ότι πρέπει να μεταρρυθμιστεί το εκπαιδευτικό σύστημα γιατί έτσι θα φύγει από την Ελλάδα το “στίγμα του 1897”.

Βασικός στόχος των παραπάνω νομοσχεδίων ήταν να καταστεί ως βασική η δημοτική εκπαίδευση υποχρεωτική σε όλη την Ελλάδα. Μάλιστα το παραπάνω ενισχύθηκε με την επιβολή κυρώσεων στους γονείς που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι προτάθηκε η κατάργηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας με την αντικατάστασή της από την καθαρεύουσα, γεγονός που προκάλεσε πολλές αντιδράσεις. Από το σημείο αυτό και έπειτα ξεκινάει το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο ωστόσο δεν ήταν μόνο γλωσσικό αλλά και κοινωνικοπολιτικό (Σαλονικίδης, 1998, σ. 10).

Τα μαθήματα που συμπεριλαμβανόταν στο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν η γεωπονία, η κηπουρική, η δένδροκομία, η μελισσοκομία και γενικότερα τα καθήκοντα του πολίτη. Με τα παραπάνω μαθήματα τα παιδιά προετοιμάζονταν για την ένταξή τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Ένα σημαντικό σημείο των μεταρρυθμίσεων ήταν η αυτοτέλεια του Δημοτικού σχολείου και ο διαχωρισμός των μαθημάτων στις τελευταίες τάξεις του Γυμνασίου σε πρακτικά και φιλολογικά τμήματα. Από το σημείο αυτό εγκαταλείφθηκαν τα γαλλογερμανικά πρότυπα και υιοθετήθηκαν τα σκανδιναβικά (Σαλονικίδης, 1998, σ. 10).

Συνεχίζοντας, από τις 31 Μαρτίου έως τις 4 Απριλίου του 1904, πραγματοποιήθηκε το πρώτο ελληνικό εκπαιδευτικό συνέδριο. Το θέμα του συνεδρίου αφορούσε στην υποχρεωτικότητα της γυναικείας αγωγής, παρέχοντάς τους μια στοιχειώδη εκπαίδευση. Βασικός στόχος ήταν να δοθούν κίνητρα ώστε όλα τα παιδιά να πάνε στο σχολείο, να εισαχθούν τεχνικά μαθήματα καθώς επίσης και να μεταφραστούν ξένα παιδαγωγικά συγγράμματα.

Το 1910 ο Βενιζέλος κλήθηκε από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο να αναλάβει την πρωθυπουργία της χώρας, ο οποίος αφού δέχτηκε να αναλάβει τα καθήκοντά του προχώρησε στην αναθεώρηση του Συντάγματος. Με το άρθρο 107 του Συντάγματος ορίστηκε ως επίσημη γλώσσα του κράτους, η καθαρεύουσα και ο Βενιζέλος με αυτή την κίνησή του τάχθηκε υπέρ της. Ο ίδιος προεκλογικά είχε αναφερθεί σε θέματα δημόσιας εκπαίδευσης τονίζοντας την αναμόρφωσή της, φροντίζοντας κυρίως τη δημοτική εκπαίδευση της υπαίθρου (Δημόπουλος, 2019 σ. 36).

Στην κυβέρνηση του Βενιζέλου υπουργός Παιδείας διορίστηκε ο Απόστολος Αλεξανδρής που κατά τη διάρκεια της θητείας του παρέδωσε 19 συνολικά νομοσχέδια. Από τα 19 νομοσχέδια τα 7 έγιναν νόμοι του κράτους και αφορούσαν το διδακτικό προσωπικό και την οργάνωση της εκπαίδευσης. Τα μέτρα των νομοσχεδίων αφορούσαν όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Όσον αφορά τα Δημοτικά σχολεία ορίστηκε να είναι μικτά, εξάχρονα και αυτόνομα θέτοντας ως στόχο τόσο τη θρησκευτική αγωγή των παιδιών όσο και την εκπαίδευσή τους στην απόκτηση δεξιοτήτων όπως αυτή της δένδροκομίας, της μελισσοκομίας, της κηπουρικής κ.ά. Επίσης υπήρξε πρόνοια για την παροχή γνώσεων και σε άτομα με ειδικές ανάγκες. Άλλα μέτρα αφορούσαν τα Γυμνάσια και τα νυχτερινά σχολεία και την ίδρυση Ανώτερου Παρθεναγωγείου για τα κορίτσια.

Αναντίρρητα από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές έδιναν μια πιο φιλελεύθερη κατεύθυνση στο σχολείο, χωρίς όμως να αναφέρονται καθόλου στο γλωσσικό ζήτημα.

Άλλο ένα νομοθετικό σχέδιο ψηφίστηκε το 1913 όπου η κυβέρνηση του Βενιζέλου υπέβαλε στη Βουλή μια σειρά από νομοσχέδια που αφορούσαν στη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Σημαντικό είναι να τονιστεί ότι καθοριστικό ρόλο έπαιξαν δύο σημαντικά πρόσωπα, ο Ιωάννης Τσιριμώκος⁵ που ορίστηκε ο Υπουργός Παιδείας και ο

---

⁵ Ο Ιωάννης Τσιριμώκος γεννήθηκε το 1866 στη Λαμία και σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Αρχικά εξελέγει βουλευτής με το Θεοτοκικό κόμμα, αργότερα όμως διαφώνησε μαζί του, συμμάχησε με τον Ράλλη και τέλος προσχώρησε στην παράταξη του Βενιζέλου.

Δημήτρης Γληνός που συνέταξε τα νομοσχέδια. Τελικά το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο δεν ψηφίστηκε στη Βουλή και οι διαδικασίες σταμάτησαν παρόλο που δεν αναφέρθηκε ξεκάθαρα γλωσσικό ζήτημα. Θεωρήθηκε ότι τα νομοσχέδια αυτά περιόριζαν το Γυμνάσιο διότι καταργώντας τα αρχαία περιόριζαν την εθνική συνείδηση. Από τις μεταρρυθμίσεις διατηρήθηκαν μόνο δύο νέα προγράμματα μαθημάτων τόσο για το Δημοτικό όσο και για το Γυμνάσιο, τα οποία επέζησαν για πολλές δεκαετίες (Δημαράς, 1999, σ. 28-29).

Βασικοί στόχοι των νομοσχεδίων του 1913 ήταν η υποχρεωτική εκπαίδευση, η μόρφωση της γυναίκας, η προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της χώρας, επιπλέον τέθηκαν οι βάσεις για τη δημιουργία επαγγελματικής εκπαίδευσης και τέλος η στροφή στις θετικές επιστήμες. Επιπρόσθετα, στόχος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ήταν οι γνώσεις του σχολείου να βρίσκουν άμεση χρησιμότητα στην καθημερινή ζωή των παιδιών. Προκειμένου να επιτευχθούν οι παραπάνω στόχοι δόθηκε η δυνατότητα ετήσιας φοίτησης μετά το πέρας του εξαετούς Δημοτικού: «Λαμβάνομεν πρόνοιαν, όπως ορίζονται συμπληρωματικά μαθήματα κατά τα εκασταχού ανάγκας του λαού. Δημιουργούμεν απανταχού, όπου είναι δυνατόν, εβδόμην τάξιν. Τα μεν συμπληρωματικά μαθήματα διδάσκονται καθ' ας ημέρας και ώρας αργεί το σχολείον, εις δε την εβδόμην τάξιν θα φοιτώσιν εκείνοι, οι οποίοι θα θελήσωσι να λάβωσι μόρφωσιν πληρέστεραν διά τα έργα του επαγγέλματος αυτών, ως γεωργικήν, ναυτικήν κ.λ.π.» (Δημαράς, 1999, σ. 28-29)). Έτσι λοιπόν το νομοσχέδιο προέβλεπε και συμπληρωματικά μαθήματα.

Η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση έμεινε μετέωρη γιατί δεν ψηφίστηκαν τα νομοσχέδια που αφορούσαν στη δημοτική γλώσσα και τη μέση εκπαίδευση.

Το 1917 η προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης νομοθέτησε μια νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η εφαρμογή της νέας αυτής μεταρρύθμισης ανατέθηκε στον Εκπαιδευτικό Όμιλο και διορίστηκαν τρεις πολύ σπουδαίες προσωπικότητες, ο Αλέξανδρος Δελμούζος και ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης ως ανώτεροι επόπτες και ο Δημήτρης Γληνός ως γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας.

Η μεταρρύθμιση μεριμνούσε αφενός για την μόρφωση και μετεκπαίδευση και αφετέρου για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των δασκάλων. Το σημαντικότερο ωστόσο ήταν η θέσπιση της δημοτικής γλώσσας στο ελληνικό Δημοτικό σχολείο με την παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας.

Τα καινούρια βιβλία της μεταρρύθμισης έφεραν μια νέα ιδεολογία, διαφορετική από αυτή που κυριαρχούσε στο Δημοτικό σχολείο μέχρι εκείνη την εποχή. Η συγγραφή των καινούριων αναγνωστικών ήταν μια από τις βασικές μέριμνες της μεταρρύθμισης. Τον

Οκτώβριο του 1917 κυκλοφόρησαν τέσσερα νέα αναγνωστικά και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους άλλα τρία, μεταξύ των οποίων ήταν τα *Ψηλά βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Δύο χρόνια αργότερα, το 1919 κυκλοφόρησε και *Το αλφαβητάρι με τον ήλιο*.

Η καινούρια παιδαγωγική χαρακτηρίστηκε ως προοδευτική και αντιαυταρχική, χωρίς διδακτισμό και ηθικολογία. Τα πρότυπα που παρουσιάζονταν στα παιδιά δεν προέρχονταν από τον μύθο και δεν ήταν ήρωες κατασκευασμένοι. Τα παιδιά στα εγχειρίδια αυτά εντόπιζαν εμπειρίες και καταστάσεις από την καθημερινή τους ζωή και τον κόσμο γύρω τους. Οι μαθητές/τριες πλέον δεν βομβαρδίζονταν με πομπώδεις φράσεις που σχετίζονταν με τη θρησκεία ή την πατρίδα. Οι αξίες που προβάλλονταν ήταν η τιμιότητα, η εργατικότητα, η εφευρετικότητα, η κριτική σκέψη και η κοινωνική αλληλεγγύη.

Τα αναγνωστικά, εξαιτίας της πρωτοπορίας τους, κατηγορήθηκαν διότι υποστηρίχθηκε ότι δεν πρόβαλαν τα υψηλά ιδανικά της πατρίδας και της θρησκείας. Πιο αναλυτικά τονίστηκε από τον Γεώργιο Χατζιδάκι, ότι οι μαθητές της Γ' Δημοτικού μαθαίνουν να μη σέβονται τους γονείς τους και χαρακτήρισε το βιβλίο *Τα Ψηλά βουνά* ως κομμουνιστικό. Πάνω σε αυτή την άποψη στηρίχθηκε η επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας, η οποία ζήτησε να καούν τα εν λόγω βιβλία. Μετά την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου, οι τρεις άνδρες της μεταρρύθμισης παραιτήθηκαν, δίνοντας όμως σημαντική ώθηση στη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στο ελληνικό σχολείο (Δημόπουλος, 2019, σ. 76).

Στις 10 Αυγούστου 1921 η νέα κυβέρνηση ψήφισε τον νόμο «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων».

Ανακεφαλαιώνοντας οι παραπάνω μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που πραγματοποιήθηκαν είχαν ως στόχο να φέρουν γλωσσική αλλαγή και να εισάγουν την αστική σκέψη στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου.

Ολοκληρώνοντας την ιστορική αναδρομή, δεν θα πρέπει να παραληφθεί η μεταρρύθμιση του 1929 από την κυβέρνηση Βενιζέλου με υπουργούς Παιδείας τον Κ. Γόντικα και τον Γ. Παπανδρέου. Συνολικά υποβλήθηκαν 13 νομοσχέδια στη Βουλή προς ψήφιση. Με τα παραπάνω νομοσχέδια καθιερώθηκε το εξάχρονο Δημοτικό σχολείο τόσο για την παροχή γενικών γνώσεων όσο και για επαγγελματική προεκπαίδευση και η εξάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση. Επιπλέον, εξάχρονο ήταν το Γυμνάσιο ή πρακτικό Λύκειο. Τέλος, αποφασίστηκε η μικτή φοίτηση των δυο φύλων σε όλα τα σχολεία τόσο για οικονομικούς όσο και για παιδαγωγικούς λόγους.

Η μεταρρύθμιση συνεχίστηκε και το 1930 όπου καθιερώθηκε πλέον η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου και στις επόμενες

δύο τάξεις διδάσκονταν η δημοτική μαζί με την καθαρεύουσα. Οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις όπως ήταν φυσικό προκάλεσαν αντιδράσεις όπου ζητούνταν η κατάργηση των μικτών Δημοτικών σχολείων μαζί με την κατάργηση της δημοτικής γλώσσας. Αποτέλεσμα των αντιδράσεων ήταν η μεταρρύθμιση να μην προχωρήσει, όχι μόνο εξαιτίας αυτών, αλλά και γιατί επήλθε η δικτατορία του 1935 με τον Κονδύλη και η δικτατορία της 4ης Αυγούστου του 1936 του Μεταξά (Σαλονικίδης, 1998, σ. 19).

2.2. Νομοθετικές διατάξεις (για τα σχολικά εγχειρίδια με έμφαση στα αναγνωστικά)

Σύμφωνα με το άρθρο της Ευαγγελίας Κανταρτζή (χ.χ.) “Το σχολικό βιβλίο και η εικονογράφηση του (1834-1980)”, από τη βασιλεία του Όθωνα μέχρι το 1882 συστάθηκαν Επιτροπές κρίσης που ενέκριναν βιβλία ως κατάλληλα για τους διδακτικούς σκοπούς και εποπτευόταν από το κράτος. Στην αρχή κάθε έτους στελνόταν στα σχολεία ένας κατάλογος με τα εγκεκριμένα βιβλία και επέλεγε ο εκάστοτε εκπαιδευτικός ποιο θα χρησιμοποιούσε.

Το 1882 ο Τρικούπης άλλαξε αυτή την τακτική ορίζοντας ένα μόνο βιβλίο για κάθε μάθημα το οποίο, αφού θα είχε κερδίσει στο διαγωνισμό συγγραφής βιβλίων, θα διδασκόταν επί μία τετραετία. Το 1893 μειώθηκε κατά ένα χρόνο, τριετία, η έγκριση των σχολικών εγχειριδίων ενώ ο ίδιος ο Υπουργός καθόριζε τα μέλη των κριτικών Επιτροπών.

Το 1895 ο νόμος ΒΤΓ’ όρισε ως ετήσια κρίση των βιβλίων, διάρκεια έγκρισης για μια πενταετία και τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ πολλών εγχειριδίων. Παράλληλα ενισχύεται η θέση της καταλληλότητας της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός διήρκησε έως το 1907.

Όμως το 1907 και μέχρι το 1917 με τον νόμο ΓΣΑ’ επανέρχεται η έγκριση του ενός και μόνο βιβλίου. Η Επιτροπή επέλεγε – βράβευε τα τρία καλύτερα. Το πρώτο εξ αυτών ήταν και το εγχειρίδιο που θα χρησιμοποιούταν στα σχολεία, όμως η Επιτροπή είχε το δικαίωμα να προβεί σε τροποποιήσεις του με συμπληρώσεις από τα άλλα δύο βραβευμένα βιβλία. Η δημοτική γλώσσα επιτρεπόταν μόνο στις παροιμίες και τα ποιήματα ενώ ως επίσημη γλώσσα ορίστηκε η καθαρεύουσα. Αυτή την εποχή εμφανίστηκε το βιβλιόσημο και τα πρώτα κρατικά αναγνωστικά.

Το 1917 με την κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου, αρχικά στη Θεσσαλονίκη και έπειτα στην Αθήνα, προωθήθηκε από τους πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως προαναφέρθηκε, η δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση και η συγγραφή νέων σχολικών εγχειριδίων. Ορίστηκε (όπως και το 1895) ετήσια κρίση των βιβλίων, επ’ αόριστον διάρκεια

έγκρισης, η δυνατότητα επιλογής μεταξύ πολλών εγχειριδίων και τέλος δόθηκε ελευθερία στους συγγραφείς για το περιεχόμενο των βιβλίων.

Οι εκλογές του 1920 και η ήττα του Βενιζέλου ανέτρεψε και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917. Η έκθεση της Επιτροπείας⁶ - που συστήθηκε από τη νέα κυβέρνηση – καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρέπει: «Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τας συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργο ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως» (Κανταρτζή, 1994, σ. 44-50). Το 1921 εκδόθηκε ο νόμος 2678, σύμφωνα με τις προτάσεις της Επιτροπείας όμως δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί λόγω του 1922 όπου επανήλθαν σε ισχύ οι νόμοι του 1917.

Δύο χρόνια αργότερα, το 1924 επανεισήχθει η δημοτική γλώσσα στην πρωτοβάθμια με τον νόμο 3180 και άλλαξε το σύστημα έγκρισης των βιβλίων. Τέλος, το 1926, με διάταγμα του Πάγκαλου, ορίστηκε ότι η ύλη των αναγνωστικών θα έπρεπε να βασιστεί στο τρίπτυχο Πατρίς – Θρησκεία – Οικογένεια, τα χρηστά ήθη και το πολίτευμα. (Κανταρτζή, 2002).

2.3. Τα σχολικά εγχειρίδια στο ελληνικό σχολείο

Αναντίρρητα, αναπόσπαστο και σημαντικό κομμάτι της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποτελεί το σχολικό ή διδακτικό βιβλίο, η οποία εξαρτάται είτε άμεσα είτε έμμεσα από αυτό. Σε όλο τον κόσμο η εκπαίδευση στηρίζεται στον γραπτό λόγο και πιο συγκεκριμένα στο σχολικό βιβλίο, το οποίο είναι αναντικατάστατο. Στη σημερινή εποχή της τεχνολογίας, που διανύουμε, το σχολικό βιβλίο έρχεται να το υποστηρίξει το ηλεκτρονικό βιβλίο.

Ειδικότερα, το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, είναι με τέτοιο τρόπο δομημένο ώστε να προωθεί τις μνημοτεχνικές ικανότητες του/της μαθητή/τριας προκειμένου να μπορέσει να ανταποκριθεί τόσο στις ενδοσχολικές εξετάσεις όσο και στις εξετάσεις εισαγωγής στα πανεπιστήμια. Το παραπάνω γεγονός θέτει το βιβλίο σαφέστατα στο κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Επιπρόσθετα, το σχολικό βιβλίο σχετίζεται και εκφράζει άμεσα το αναλυτικό πρόγραμμα, το οποίο αποτελεί τη βάση στην οποία οι φορείς της εκπαίδευσης μπορούν να επιτεύξουν τους στόχους τους. Μέσα από αυτό δομείται η ύλη της διδασκαλίας, οργανώνεται και μεθοδεύεται η μεταβίβαση της γνώσης. Το κέντρο βάρους πέφτει στην κοινωνικοποιητική λειτουργία του σχολικού βιβλίου, δηλαδή στην ιδεολογική διάσταση της σχολικής κοινωνικοποίησης. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι το βιβλίο αποτελεί κοινωνικό προϊόν και είναι φορέας ιδεολογίας που επιδιώκει αφενός τη μεταβίβαση της επιθυμητής

---

⁶ Μέλη της Επιτροπής ήταν οι: Σακελλαρόπουλος, Σκιάς, Εξαρχόπουλος, Μιχαλόπουλος, Μεγαρέυς.

γνώσης και αφετέρου την εκπλήρωση των στόχων της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Παπανούτσο “το βιβλίο αποτελεί σημαντική και μόνιμη πηγή επηρεασμού του μαθητή, αφού μπορεί να το μελετά και να το συμβουλευέται και μετά την αποφοίτησή του” (Άχλης, 1996). Με το παραπάνω φανερώνεται η σπουδαιότητα του βιβλίου, το οποίο δίνει τη δυνατότητα στον μαθητή να αυτενεργεί και να αποτελεί μέρος του κόσμου. Έτσι δημιουργείται ο νέος άνθρωπος, με διανοητικές και συναισθηματικές ενέργειες.

2.4. Ιστορική αναδρομή - μελέτες για τα αναγνωστικά στην Ελλάδα

Όσον αφορά την Ελλάδα, σημαντική αποτελεί η διαπίστωση ότι υπάρχει καθυστέρηση αναφορικά με τη μελέτη και την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων σε σχέση με αυτές που πραγματοποιούνται σε άλλες χώρες. Η ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων ξεκινάει στην Ελλάδα στα τέλη του 1970 και ενισχύεται τα τελευταία χρόνια μέσα από ερευνητικές δημοσιεύσεις, οργάνωση εκπαιδευτικών και παιδαγωγικών συνεδρίων και δημοσιεύσεις σε περιοδικά και εφημερίδες.

Η καθυστέρηση της έρευνας για το σχολικό βιβλίο στην Ελλάδα αποδίδεται κυρίως στη γραφειοκρατική τεχνοκρατία που χαρακτηρίζει την εκπαίδευση. Επιπλέον, ο συνεχής κρατικός έλεγχος περιορίζει τις κριτικές στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων. Με άλλα λόγια δεν υπάρχουν οι απαιτούμενες πολιτικές και εκπαιδευτικές βάσεις προκειμένου να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για την ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ελλάδα τα σχολικά εγχειρίδια τα επιμελήθηκε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.) από το 1937 και συνεχίζει μέχρι την προηγούμενη δεκαετία (Άχλης, 1996, σ. 68).

Η Α. Φραγουδάκη διερεύνησε τις αξίες που εμπεριέχονταν στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου του 1954. Αναλυτικότερα, ασχολήθηκε με τις αξίες της θρησκείας, της οικογένειας, της εργασίας και της πατρίδας. Στο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ήταν ότι το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων απεικόνιζε την αστή αντίληψη, έχοντας στοιχεία φεουδαρχικής ιδεολογίας. Επιπρόσθετα ισχυρίζεται ότι στα εν λόγω σχολικά βιβλία οι ανθρωπιστικές αξίες παραγκωνίστηκαν και προσπαθούσαν να διαμορφώσουν έναν πολίτη χωρίς κριτική σκέψη, ο οποίος πιστεύει στη μοίρα, στην πολιτική εξουσία και είναι βαθιά θρησκευόμενος (Φραγκουδάκη, 1978).

Για την εικόνα της οικογένειας, η Μ. Γεωργίου - Νίλσεν (όπως αναφέρεται στον Άχλη, 1996, σ. 74) μελετώντας έξι αναγνωστικά του 1954 και τέσσερα του 1979 διαπίστωσε ότι τα

αναγνωστικά αυτά δεν ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της εποχής, καθώς προέβαλαν ξεπερασμένα πρότυπα και με τον τρόπο αυτό το παιδί εμπλέκονταν σε ένα σύστημα αξιών το οποίο δεν αντιστοιχούσε με την αληθινή ζωή. Ακόμα, η Δ. Μακρυνιώτη (όπως αναφέρεται στον Άχλη, 1996, σ. 74-75) μελέτησε τα αναγνωστικά της περιόδου 1834-1919 και τόνισε ότι τα εν λόγω αναγνωστικά προωθούν ηθικές αξίες καλλιεργώντας συναισθήματα όπως στοργή, αγάπη, τρυφερότητα, οίκτου απέναντι στους συνανθρώπους. Θεωρούσαν ότι οι αξίες της φιλανθρωπίας και της φιλοπατρίας είναι αυτές που μπορούν να συνδέσουν το παιδί με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Με ζητήματα ηθικοθρησκευτικού περιεχομένου ασχολήθηκε και η Μ. Δημάση για τα αναγνωστικά από το 1932-1982. Η συγγραφέας διαπιστώνει ότι στα σχολικά αυτά εγχειρίδια υπερισχύουν οι έννοιες της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας, οι οποίες αποτελούσαν για πολλές δεκαετίες τον βασικό προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος. Επιπλέον διερευνά το περιεχόμενο των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου της Κωνσταντινούπολης τα οποία διδάχτηκαν από το 1880 μέχρι το 1954. Τα εν λόγω εγχειρίδια έθεταν ως στόχο την αξιολόγηση και τη διατήρηση της θρησκευτικής και εθνικής ταυτότητας του μειονοτικού πληθυσμού της πόλης. Ωστόσο παρατηρήθηκε ότι μετά το 1923 δόθηκε έμφαση μόνο στην ενίσχυση των θρησκευτικών στοιχείων ενώ από την άλλη άρχισε να διαμορφώνεται η τουρκική εθνική συνείδηση (Δημάση, 1990).

Συνεχίζοντας, ο Φ. Τουλούπης (όπως αναφέρεται στον Άχλη, 1996, σ. 75) ασχολήθηκε με τα σχολικά εγχειρίδια από το 1978-1980 καταγράφοντας το λεξιλόγιο που αυτά χρησιμοποιούν και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα συγκεκριμένα βιβλία καλλιεργούν συντηρητικά πρότυπα, εξυπηρετώντας την κυρίαρχη πολιτική της τότε πολιτικής εξουσίας.

Αναμφισβήτητα, άλλη μια θεματική ενότητα που προωθείται είναι αυτή που αφορά στον ρόλο του γυναικείου φύλου. Η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι συντηρείται και αναπαράγεται η στερεότυπη αντίληψη για τον ρόλο των γυναικών και συνεπώς των δύο φύλων. Η θέση της γυναίκας βρίσκεται σε μειονεκτικότερη θέση από αυτή των ανδρών ενώ οι τελευταίοι παρουσιάζονται ως το κυρίαρχο φύλο (Άχλης, 1996, σ. 76).

Ολοκληρώνοντας, μια συνολική θεώρηση για τα σχολικά βιβλία στην Ελλάδα δείχνει ότι οι μελέτες επιχειρούσαν να διερευνήσουν συνολικά το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων δίνοντας ιδιαίτερη βάση στις αξίες και το ιδεολογικό περιεχόμενο.

Β' ΜΕΡΟΣ

3. Η Έρευνα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να εντοπιστούν τα θέματα τα οποία διαπραγματεύονται οι συγγραφείς στα αναγνωστικά από το 1900 έως το 1935/36 και να γίνει μία συγκριτική μελέτη μεταξύ συγγραφέων και θεμάτων. Ανάμεσα στους στόχους είναι, αρχικά, να βρεθούν όλα τα ψηφιοποιημένα αναγνωστικά που περιλαμβάνονται στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π., μία από τις πιο πλούσιες συλλογές σχολικών εγχειριδίων, από τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ακολούθως, να εντοπιστούν οι συγγραφείς τους και το σύνολο του συγγραφικού τους έργου πάντα εντός του α' τρίτου του 20ου αιώνα. Έπειτα από σύγκριση της θεματολογίας των κειμένων και των συγγραφέων θα εξαχθούν συμπεράσματα ως προς τα θέματα και τη συχνότητά τους ανά συγγραφέα, ανά τάξη αλλά και στο σύνολο του Δημοτικού. Επιπλέον, ακροθιγώς θα γίνει αναφορά στον γνωστικό αλλά και “παιδαγωγικό” ρόλο, υπό την έννοια της διαπαιδαγώγησης με τη διαμόρφωση χαρακτήρων, συμπεριφοράς, ηθικών αρχών στους μικρούς μαθητές και μαθήτριες, που άσκησαν τα βιβλία των Νέων Ελληνικών - *Αναγνωστικά* στην υπό εξέταση περίοδο.

3.1. Το Ι.Ε.Π. και η ψηφιακή Ιστορική Συλλογή

Το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) ιδρύθηκε το 2011 ενώ το 2013 υπέστη τροποποιήσεις στη δομή του. Είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και εποπτεύεται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, αντικατέστησε δε, το προϋπάρχον Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ο σκοπός του, σύμφωνα με την ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π., “είναι η επιστημονική έρευνα και μελέτη των θεμάτων που αφορούν την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και η διαρκής επιστημονική και τεχνική υποστήριξη του σχεδιασμού και της εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής στα θέματα αυτά”. (Ιστορική Συλλογή Ι.Ε.Π., 2015).

Στο πλαίσιο αυτό έχει συγκροτηθεί μια πλούσια σε υλικό βιβλιοθήκη που περιλαμβάνει και τα σχολικά εγχειρίδια που χρησιμοποιήθηκαν -τόσο στην Ελλάδα όσο και από ελληνόφωνους πληθυσμούς εκτός των ελληνικών συνόρων- στην εκπαιδευτική διαδικασία για δύο περίπου αιώνες, από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το υλικό αυτό, γνωστό και ως Ιστορική Συλλογή, είναι προσβάσιμο στους επισκέπτες της βιβλιοθήκης.

Ταυτοχρόνως, διατίθεται μέσω διαδικτύου, έπειτα από ψηφιοποίησή του και

εμπλουτισμό του με αντίστοιχα τεκμήρια τα οποία βρίσκονται σε άλλα δημόσια και ιδιωτικά ιδρύματα. Φορέας υλοποίησης της εν λόγω ψηφιακής Ιστορικής Συλλογής είναι το Ι.Ε.Π. Η ψηφιακή Ιστορική Συλλογή Σχολικών Εγχειριδίων αποτελείται από 6.029 εγγραφές με περισσότερες από 1.000.000 σαρωμένες σελίδες. Η πρόσβαση στο υλικό είναι ελεύθερη για όλους και πραγματοποιείται από όλες τις ηλεκτρονικές συσκευές.⁷

Η ιστοσελίδα της Ιστορικής Συλλογής του Ι.Ε.Π. περιλαμβάνει στο Μενού τις εξής σελίδες: “Αρχική”, “Συλλογή”, “Άρθρα”, “Ψυχαγωγία”, “Το Έργο”. Για την παρούσα έρευνα αξιοποιήθηκε η “Συλλογή” με τη δυνατότητα της Πλοήγησης και Αναζήτησης. Πριν αναφερθούμε αναλυτικά σε αυτή θα γίνει μια σύντομη παρουσίαση των υπολοίπων σελίδων.

Στην “Αρχική” γίνεται μια σύντομη παρουσίαση-περιήγηση στα περιεχόμενα δηλαδή στην Ιστορική Συλλογή, τα Άρθρα της Παρουσίασης και τη Βιβλιοθήκη του Ι.Ε.Π. Επίσης προσφέρει τη δυνατότητα στον επισκέπτη να δει κάποια εγχειρίδια από το Ψηφιοποιημένο Υλικό, Πρόσφατα Άρθρα που δημοσιεύθηκαν στο Ι.Ε.Π. καθώς και τη δυνατότητα μέσω συνδέσμου να μεταφερθεί και να πλοηγηθεί στην Ιστορική Συλλογή.

Στη “Συλλογή” παρουσιάζονται τα ψηφιοποιημένα *Βιβλία* – με δυνατότητα Πλοήγησης, Αναζήτησης και Ευρετηρίων – τα *Προγράμματα Σπουδών* (από το 1833) και τα *Πρακτικά* (Πρακτικά ΑΕΣ από το 1928).

Στα “Άρθρα” ο επισκέπτης μπορεί να βρει 6 άρθρα που σχετίζονται με την *Παρουσίαση της Συλλογής*, μια *Χρονογραμμή* με τους τίτλους και το έτος έκδοσης των αναγνωστικών και *Ευρετήριο Άρθρων*, συνολικά 35, ομαδοποιημένα σε κατηγορίες (Αλφαβητάρια, Αναγνωστικά, Ανθολόγια, Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, Ιστορία, Νέα Ελληνική Χρηστομάθεια, Νεοελληνικά Αναγνώσματα).

Στην σελίδα “Ψυχαγωγία” και με τον τίτλο *Τα σχολικά βιβλία μας ταξιδεύουν...* περιλαμβάνονται κουίζ που απευθύνονται στους μαθητές/τριες, διακρίνονται για μεγάλα και για μικρά παιδιά, που επισκέπτονται τον ιστότοπο και συνδυάζουν την αναζήτηση σε παλιά σχολικά εγχειρίδια με την παιγνιώδη μάθηση.

Τέλος το “Έργο” περιλαμβάνει τον *Σκοπό* και τον *Φορέα Υλοποίησης* του έργου – υπάρχουν και οι *Εκδηλώσεις* όμως δεν επιστρέφουν αποτελέσματα.

Επιστρέφοντας στη σελίδα “Συλλογή” και εστιάζοντας στα *Βιβλία* της ψηφιοποιημένης Ιστορικής Συλλογής δίνεται η δυνατότητα στον ερευνητή να πλοηγηθεί στις 6.029 εγγραφές χρησιμοποιώντας τα παρακάτω φίλτρα – κριτήρια αναζήτησης ως προς τις:

---

⁷ Η διεύθυνση του ιστοτόπου είναι: <http://iep.edu.gr/el/> επιλέγοντας από το μενού Ψηφιακό Αποθετήριο ή απευθείας στην ιστοσελίδα: <http://e-library.iep.edu.gr/iep/index.html>

- **Χρονολογίες (Από – Έως)** (δυνατότητα χρονικού ορίου με βάση το έτος έκδοσης του τεκμηρίου)

- **Πηγές** (πρόκειται για τους φορείς και τις βιβλιοθήκες όπου φυλάσσονται τα τεκμήρια στη φυσική τους μορφή)

- **Τύπο τεκμηρίου** (επιλογή ανάμεσα σε: Σχολικό Εγχειρίδιο, Μαθητικό Βοήθημα, Παιδαγωγικό Βοήθημα, Αναλυτικό Πρόγραμμα, Σχολικοί Χάρτες, Περιοδικό, Άλλο)

- **Βαθμίδα εκπαίδευσης** (Προσχολική, Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια, Τριτοβάθμια)

- **Μάθημα** (περιλαμβάνονται με αλφαβητική σειρά όλα τα διδασκόμενα μαθήματα)

- **Γλώσσα** (Αγγλικά, Απλή καθαρεύουσα, Αρχαία ελληνικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Δημοτική, Δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας, Καθαρεύουσα, Καραμανλίδικα, Λατινικά, Τουρκικά)

Με την εφαρμογή των φίλτρων εμφανίζεται το σύνολο των αποτελεσμάτων και η δυνατότητα **Ταξινόμησής** τους με βάση την Πηγή, τον Τίτλο και τη Χρονολογία αύξουσα ή φθίνουσα

Επιλέγοντας την Αναζήτηση μπορεί ο επισκέπτης να αναζητήσει κάποια από τις εγγραφές συμπληρώνοντας συγκεκριμένα πεδία αναζήτησης μόνο (τον Κωδικό αναγνώρισης, τον Τίτλο, την Περίληψη, τον Συγγραφέα, τον Εικονογράφο, τον Εκδότη) ή συνδυαστικά και με τα προηγούμενα κριτήρια αναζήτησης (Χρονολογία, Πηγή, Τύπος τεκμηρίου κτλ).

Τέλος, τα Ευρετήρια διακρίνονται σε ευρετήρια Σχετιζόμενων Προσώπων και Σχετιζόμενων Όρων δοσμένα με αλφαβητική σειρά αρχικά οι ξένοι συγγραφείς και ακολούθως οι Έλληνες.

Ανεξάρτητα από τον τρόπο αναζήτησης, όταν επιλεγεί ένα τεκμήριο εμφανίζεται στα αριστερά της οθόνης: α) φωτογραφία του εξωφύλλου με κωδικό σάρωσης, QR-code και στα δεξιά της οθόνης: β) ένας αριθμός που δίνεται από το ΙΕΠ ως κωδικός αναγνώρισης, γ) το όνομα των συγγραφέων, δ) ο τίτλος, ε) μέσα σε αγκύλες το έτος έκδοσης, στ) σύντομη παρουσίαση περιεχομένου.

Ακολουθούν 3 κουμπιά με τις επιλογές **Προβολή** (ο αναγνώστης μπορεί να “ξεφυλλίσει” όλο το ψηφιοποιημένο βιβλίο), **Μεταφόρτωση** (λαμβάνεται όλο το βιβλίο σε μορφή pdf) και **Κοινοποίηση** (αυτόματη κοινοποίηση σε 7 διαφορετικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως twitter, facebook κτλ). Σε αναδιπλούμενο μενού εμφανίζονται τα **Περιεχόμενα** και εν συνεχεία 4 καρτέλες με την **Περιγραφή**, την **Ψηφιοποίηση**, τα **Μεταδεδομένα** και **Σχετικά τεκμήρια**.

Αναλυτικότερα, στην **Περιγραφή** περιλαμβάνονται τα παρακάτω πεδία:

- Πεδίο Αναγνώρισης (Κωδικός αναγνώρισης, Τίτλος, Συγγραφέας, Μέγεθος και υπόστρωμα)
- Πεδίο Περιεχομένου (Βαθμίδα εκπαίδευσης, Τάξη, Μάθημα, Γλώσσα, Παρουσίαση περιεχομένου)
- Πεδίο Πληροφοριών Έκδοσης (Εκδότης, Έτος έκδοσης, Τόπος έκδοσης, Έκδοση, Υπουργική απόφαση, Έτος έγκρισης)
- Πεδίο Παρατηρήσεων (Εντοπισμός πρωτοτύπου, Κωδικός βιβλιοθήκης)
- Ευρετήριο Θεματικών Όρων (Σχετιζόμενα πρόσωπα, Σχετιζόμενοι όροι)

Στην **Ψηφιοποίηση** παρουσιάζονται σαρωμένες ανά μία όλες οι σελίδες του επιλεγμένου εγχειριδίου. Εμφανίζονται ως μικρογραφίες με δυνατότητα “ανοίγματος” και μεγέθυνσής τους. Καταγράφεται το σύνολο των σαρωμένων σελίδων ανά τεκμήριο και υπάρχει δυνατότητα μετακίνησης με βέλη τόσο μπροστά και πίσω ανά σελίδα όσο και στην αρχή και τέλος αυτών.

Στα **Μεταδεδομένα** δίνεται η δυνατότητα επιλογής της εμφάνισης της καταγραφής - σε MARC ή MARC XML- και δυνατότητα μεταφόρτωσης (λήψης).

Στην τελευταία καρτέλα **Σχετικά** παρουσιάζονται άλλα εγχειρίδια του ίδιου μαθήματος που αφορούν την ίδια τάξη, τους συγγραφείς ή τα θέματα.

Τέλος, δίνεται η δυνατότητα **σχολιασμού** επιλέγοντας στα αριστερά της σελίδας το αντίστοιχο κουμπί και καταχωρώντας το ονοματεπώνυμο, email και το σχόλιο.

Γενικά είναι μια εύχρηστη σελίδα με πολλές και καλά οργανωμένες πληροφορίες. Η σελίδα της **Συλλογής** και ειδικά, η καρτέλα της **Περιγραφής** ακολουθεί τα βιβλιοθηκονομικά πρότυπα της καταλογογράφησης, αν και στο πεδίο των θεματικών όρων - σχετιζόμενα πρόσωπα και σχετιζόμενοι όροι - παρατηρείται μια υποκειμενική επιλογή στην καταγραφή. Η δυνατότητα εξαγωγής των αποτελεσμάτων σε MARC και MARC XML προσδίδει επιπλέον βιβλιοθηκονομική/ αρχειονομική αξία στη σελίδα και βοήθεια στον ερευνητή. Όμως η επιλογή του όρου “Μεταδεδομένα”, χωρίς να γίνεται καταγραφή επιπλέον σχετιζόμενων με το τεκμήριο θεμάτων ούτε καν σύνδεση του με τα άλλα αντίτυπα, μειώνει κάπως την αξία της όλης προσπάθειας για τους ειδήμονες.

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και από Εθνικούς Πόρους. Ειδικότερα, χρηματοδοτήθηκε από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα “Ψηφιακή Σύγκλιση” - *Ψηφιακή Ελλάδα Όλα είναι δυνατά* και το ΕΣΠΑ 2007-2013.

3.2. Μεθοδολογία

Για τον καθορισμό των χρονικών ορίων της έρευνας λήφθηκε υπόψιν ότι έχουν ήδη μελετηθεί οι αξίες στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου μεταξύ 1954-1994 σε διδακτορική διατριβή που εκπονήθηκε το 1996 (Αχλīs, 1996). Επιλέχθηκε, λοιπόν, ως *terminus post quem* η αρχή του αιώνα (1900) και ως *terminus ante quem* το 1935-6, επειδή από τον Αύγουστο του 1936 επιβάλλεται στην Ελλάδα δικτατορικό καθεστώς (4η Αυγούστου – δικτατορία του Μεταξά) και αλλάζει όλη η φιλοσοφία για την εκπαίδευση και διάπλαση της νεολαίας η οποία επιτυγχάνεται διαμέσου του σχολείου και των διδακτικών εγχειριδίων.

Τα φίλτρα – κριτήρια αναζήτησης που χρησιμοποιήθηκαν είναι τα παρακάτω:

- **Χρονολογίες (Από 1900 – Έως 1936)**
- **Πηγές:** Δεν υπήρξε επιλογή ώστε τα τεκμήρια να προέρχονται από όλες τις πηγές.
- **Τύπος τεκμηρίου:** Σχολικό Εγχειρίδιο.
- **Βαθμίδα εκπαίδευσης:** Πρωτοβάθμια.
- **Μάθημα:** Νέα Ελληνικά⁸
- **Γλώσσα:** καμία

Κατά την εφαρμογή των προαναφερθέντων φίλτρων το σύνολο των αποτελεσμάτων ήταν 230. Στην προσπάθεια να διαχωριστούν τα αναγνωστικά που ήταν γραμμένα σε καθαρεύουσα από αυτά που γράφτηκαν στη δημοτική⁹ επιλέχθηκε στη Γλώσσα “Δημοτική”, τα αποτελέσματα που επέστρεψαν ήταν 86 ενώ στη “Δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας” τα αποτελέσματα ήταν μόνο 8. Για τον λόγο αυτό στην παρούσα εργασία δεν υπάρχει διαχωρισμός αναφορικά με τη Γλώσσα. Τέλος, επιλέχθηκε η αύξουσα χρονολογική ταξινόμηση.

---

⁸ Σύμφωνα με το άρθρο της Κουμπάρου-Χανιώτη (2016) στην Ιστορική Συλλογή ο όρος Νέα Ελληνικά πρωτοεμφανίζεται το 1833 ως αντικείμενο διδασκαλίας. Στα χρόνια που έπονται και εξαιτίας του γλωσσικού θέματος (δημοτική vs καθαρεύουσας) παραμένει στο περιθώριο. Εγχειρίδια που φέρουν στον τίτλο τους τον όρο αυτό (ή Νεοελληνικά αναγνώσματα) διδασκόταν στην αντίστοιχη με τη σημερινή Δευτεροβάθμια εκπαίδευση και αποτελούν συλλογές ανθολογημένων κειμένων.

⁹ Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως στο κεφάλαιο 2.2. νομοθετήθηκε η χρήση της δημοτικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση το 1917, χρονιά που βρίσκεται στο μέσον της υπό εξέταση περιόδου (1900-1935/36).

4. Τα αναγνωστικά του Δημοτικού από το 1900-1936

4.1. Τα Αλφαβητάρια και τα Αναγνωσματάρια

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των αναγνωστικών που συλλέχθηκαν, θα αναλυθεί η έννοια του Αλφαβηταρίου. Το Αλφαβητάριο λοιπόν είναι το πρώτο βιβλίο που χρησιμοποιείται προκειμένου τα παιδιά να μάθουν ανάγνωση καθώς με το βιβλίο αυτό ο/η μαθητής/τρια μαθαίνει τα γράμματα της αλφαβήτου και τους συνδυασμούς τους. Έτσι έρχεται σε μια πρώτη επαφή με την ανάγνωση και τον γραπτό λόγο (Κεφαλληναίου, 1995, σ. 13).

Ιστορικά το πρώτο Αλφαβητάριο έχει τις ρίζες του στους τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Από τότε διατηρήθηκε ο όρος Αλφαβητάριο για τα βιβλία του Δημοτικού. Η έκδοση των πρώτων έντυπων ελληνικών Αλφαβηταρίων πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο του ελληνικού Διαφωτισμού όπου τυπώθηκαν αρκετά Αλφαβητάρια και αυτό φανερώνεται από τις συχνές επανεκδόσεις τους (Κεφαλληναίου, 1995, σ. 16).

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι η σύνθεση των Αλφαβηταρίων βασιζόταν στις αντιλήψεις της εκάστοτε εποχής για τον σκοπό και τη διδακτική του μαθήματος. Στη σημερινή εποχή πλέον το Αλφαβητάριο αλλά και τα Αναγνωστικά αντικαταστάθηκαν από τα βιβλία με τίτλο *Η γλώσσα μου* (Κεφαλληναίου, 1995, σ. 23).

Στην υπό εξέταση περίοδο, τα εγχειρίδια για το μάθημα των Νέων Ελληνικών στο Δημοτικό, φέρουν στον τίτλο τους τους όρους: *Αλφαβητάριο(ν)* που συναντάται στην Α' τάξη, *Αναγνώσματα*, *Αναγνωσματάρια* και *Αναγνωστικό(ν)* για τις υπόλοιπες τάξεις.

Ανάμεσα στα Αναγνωσματάρια, που βρίσκουμε στην ψηφιοθήκη της Ιστορικής Συλλογής, υπάρχουν και Αναγνωστικά που εκδόθηκαν στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα σε πόλεις εκτός της ελληνικής επικράτειας με έντονο όμως το ελληνικό στοιχείο [Κωνσταντινούπολη – 1902 (κωδ. αναγν.: 09-167844), Χίος – 1905 (κωδ. αναγν.: 01-18953), Μοναστήρι – 1911 (κωδ. αναγν.: 01-17404 και 20-E063), Σμύρνη – 1912 (κωδ. αναγν.: 03-20561063)]. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι μόνο στα Αλφαβητάρια που εκδόθηκαν στο Μοναστήρι το 1911 και 1912 περιλαμβάνεται ο όρος “νεοελληνική γλώσσα” ενώ μεταξύ των Αναγνωστικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οι υπεύθυνοι της Συλλογής περιέλαβαν και δύο εγχειρίδια του 1917, με τόπο έκδοσης την Αθήνα και τίτλο *Νεοελληνικά αναγνώσματα* που απευθύνονται στην Α' και Β' Γυμνασίου (κωδ. αναγν.: 01-17756 και 01-18499), θεωρώντας τες πιθανόν αντίστοιχες με την Ε' και ΣΤ' Δημοτικού. Μία επιπλέον αξιοσημείωτη παρατήρηση για τα Αναγνωστικά που χρησιμοποιήθηκαν εκτός ελληνικής

επικράτειας είναι ότι στην Κωνσταντινούπολη τυπώνεται το 1919 η δεύτερη έκδοση (α' έκδοση 1914) του σχολικού εγχειριδίου της Γαλάτειας Καζαντζάκη το οποίο "Εγκρίθηκε στον Πανταζοπούλειο διαγωνισμό που προκηρύχθηκε στις 24-7-1913 για να συνταχτεί αναγνωσμάτριο για τα Α', Β', Γ', Δ' έτη της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως" (κωδ. αναγν.: 01-17957).

Μια ιδιαίτερη κατηγορία είναι τα Αναγνωστικά που εκδόθηκαν μεταξύ του 1906 – 1914 (8η έκδοση) και απευθύνονται σε μαθητές της Ε' και ΣΤ' τάξης Δημοτικού (προτύπου ή πλήρους) οι οποίες αντιστοιχούσαν στην Α' και Β' τάξη Ελληνικού Σχολείου και την ισόβαθμη Παρθεναγωγείου με τους τίτλους *Μητρός υποθήκαι ήτοι αναγνωσμάτριοι δια την Ε' τάξιν του προτύπου, ήτοι την Α' τάξιν του Ελληνικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561427) και *Ελληνική Χρηστομάθεια δια την πρώτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, την Ισόβαθμον των Παρθεναγωγείων και την Ε' τάξιν των πλήρων Δημοτικών Σχολείων* (κωδ. αναγν.: 01-18471).

Επιπλέον, τις χρονιές 1925-26 τυπώνονται και Αναγνωστικά στην τουρκική γλώσσα για τους τουρκόφωνους που διέμεναν στην Ελλάδα (κωδ. αναγν.: 03-20644180 & 03-20644177 & 03-20644178 & 03-20644181).

Στα σχολικά εγχειρίδια για τη Νέα Ελληνική γλώσσα περιλαμβάνονται και βιβλία Γραμματικής τα οποία λόγω της φύσης τους -αποτελούνται από κανόνες και ασκήσεις/ παραδείγματα και όχι από κείμενα με θέματα- δεν μελετώνται στην παρούσα εργασία.¹⁰

4.2. Δομή

Συγκρίνοντας τα προς μελέτη εγχειρίδια προέκυψαν κάποιες παρατηρήσεις ως προς τη δομή τους και τους συγγραφείς οι οποίες έχουν άμεση επίπτωση και στη θεματολογία τους. Οι παρατηρήσεις αυτές δίνουν τη δυνατότητα ώστε να ομαδοποιηθούν τα αναγνωστικά σε 2 κατηγορίες με τη 2η κατηγορία να διασπάται σε 2 υποκατηγορίες:

1. Εγχειρίδια γραμμένα βάσει του αφηγηματικού ή συγκεντρωτικού ή "ερβαρτιανού συστήματος".¹¹

Πρόκειται για αναγνωστικά γραμμένα εξ ολοκλήρου από 1 ή 2 συγγραφείς. Έχουν ενιαία αφηγηματική δομή βασιζόμενα σε μία ιστορία με ένα κεντρικό θέμα ενώ τα επιμέρους κεφάλαια διαπραγματεύονται ταυτοχρόνως και άλλα ψυχοφελή θέματα.

¹⁰ Στο Παράρτημα 1. στο τέλος της εργασίας αναφέρονται οι συγγραφείς και οι τίτλοι τους.

¹¹ Παιδαγωγικό σύστημα του Γερμανού φιλοσόφου Γ. Φρ. Έρβαρτ (Johann Friedrich Herbart, 1776-1841), το οποίο καθοδήγησε την παιδαγωγική κίνηση όλου του κόσμου. Η ερβαρτιανή μέθοδος διδασκαλίας έχει ως βασική της αρχή την προσαρμογή του/της μαθητή/ τριας στον ρυθμό και τρόπο σκέψης που έχει προκαθορίσει ο δάσκαλος.

2. Εγχειρίδια γραμμένα βάσει του “εγκυκλοπαιδικού συστήματος”. Πρόκειται για:

α) Εγχειρίδια των οποίων οι συγγραφείς, ένας ή και περισσότεροι, διασκευάζουν ή συγγράφουν οι ίδιοι αυτοτελή κείμενα ποικίλων θεμάτων (ιστορικά, κοινωνικά κ.ά.) προωθώντας διαφορετικά διδάγματα και αξίες σύμφωνα με τις προδιαγραφές των εκάστοτε προκηρύξεων ώστε να είναι κατάλληλα για το επίπεδο κάθε τάξης. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και κάποια ποιήματα γνωστών ποιητών της εποχής ή/ και δημοτικά τραγούδια. Τα κείμενα αυτά παρουσιάζονται ομαδοποιημένα σε ενότητες ανά θέμα.

β) Εγχειρίδια που περιλαμβάνουν ανθολόγηση κειμένων διαφορετικών συγγραφέων και την επιμέλεια του βιβλίου την έχει ένα άτομο. Και σε αυτή την περίπτωση το κάθε κείμενο διαπραγματεύεται διαφορετικό θέμα και προωθεί διαφορετικό δίδαγμα.

4.3. Συχνότητα ανανέωσης

Ήδη το 1905 και 1906 εμφανίζεται στον τίτλο κάποιων εκ των βιβλίων, ως τιμή αλλά και εγκυρότητα, η έγκρισή τους ως κατάλληλα διδακτικά συγγράμματα, έπειτα από διαγωνισμό του Υπουργείου, και με διάρκεια χρήσης πενταετίας (ή τετραετίας ή τριετίας) όπως το *Ελληνικόν αναγνωσματάριον προς χρήσιν της Ε΄ τάξεως των Δημοτικών Σχολείων εγκριθέν διά την πενταετίαν 1905-1910* (κωδ. αναγν.: 05-00186) και *Ελληνικό αλφαβητάριον εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911* (κωδ. αναγν.: 05-00187). Αξίζει να επισημανθεί ότι την πρακτική αυτή ακολουθούσαν και σε πόλεις εκτός της ελληνικής επικράτειας, όπως στη Σμύρνη το *Ελληνικόν αναγνωσματάριον προς χρήσιν των μαθητών της πρώτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου* “συνταχθέν συμφώνως προς την εγκύκλιον της Ιεράς Μητροπόλεως Σμύρνης και επί τη βάσει των εσχάτως εν Ελλάδι εγκριθέντων υπό της Α΄ Επιτροπείας προς έγκρισιν των διδακτικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου” (1912) (κωδ. αναγν.: 03-20561063).

Από την έρευνα - και τις ήδη προαναφερθείσες νομοθετικές διατάξεις¹² - διαπιστώνουμε ότι στα περισσότερα αναγνωστικά δεν περιλαμβάνεται στον τίτλο τους η έγκριση. Αυτό συμβαίνει είτε διότι εκδόθηκαν σε περιόδους όπου ο κρατικός παρεμβατισμός δεν επέβαλε ένα μόνο βιβλίο για το μάθημα είτε οι συγγραφείς δε θεωρούσαν πλέον τιμή την έγκρισή τους. Άλλωστε όλα τα εγχειρίδια συνοδευόταν, στις πρώτες ή στις τελευταίες τους σελίδες,

---

¹² Βλ. κεφ. 2.2.2. της παρούσης εργασίας. Επίσης 1905-1910 --> Νόμος ΓΣΑ΄ (1907 - 1917) ένα μόνο βιβλίο, καθαρεύουσα. Ομοίως 1906-1911, 1914- 1918, 1934-1938 και 1936-1940 --> Δικτατορία Μεταξά.

από την Υπουργική Απόφαση βάσει της οποίας εγκρίθηκαν. Οι παραπάνω παρατηρήσεις ενισχύονται από τις πενταετίες, ή τετραετίες, που αναφέρονται είτε στους τίτλους είτε στις εγκρίσεις των ψηφιοποιημένων αναγνωστικών.

Βέβαια, οι αλλαγές στα σχολικά εγχειρίδια ήταν συχνότερες, αντίστοιχες των κυβερνητικών και υπουργικών αλλαγών, ενώ δεν έλειπαν και επανεκδόσεις αναγνωστικών που ανασύρονταν από τα ντουλάπια και επαναχρησιμοποιούταν στα σχολεία σε βάθος δεκαετίας ή και περισσότερο.

4.4. Αξίες

Αναμφισβήτητα, έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί που προσπαθούν να διασαφηνίσουν την έννοια και το περιεχόμενο της *αξίας* χωρίς ωστόσο να υπάρχει ένας ορισμός που να γίνει αποδεκτός από όλους τους μελετητές. Σύμφωνα λοιπόν με τον H. Klages με τον όρο *αξίες* θεωρούνται θεμελιώδεις προσανατολισμοί που καθορίζουν την κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων. Από την άλλη ο R. Reichardt αναφέρει ότι με την λέξη *αξία* νοούνται οι προτιμήσεις των ανθρώπων και οι διάφορες κοινωνικές καταστάσεις που βιώνουν. Επιπλέον ο M. Roseach πιστεύει ότι η *αξία* είναι μια πεποίθηση και ένας συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς που καθορίζει τις ζωές των ανθρώπων. Σύμφωνα με τους παραπάνω ορισμούς μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο όρος *αξία* είναι ένας όρος κοινωνικός που φανερώνει θετική αλλά και αρνητική σημασία για τον άνθρωπο αλλά και για την κοινωνία του (Αχλς, 1996, σ. 27).

Οι *αξίες*, σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, αποτελούν πρότυπα που κατευθύνουν και καθοδηγούν τη συμπεριφορά των ανθρώπων με ποικίλους τρόπους. Προδιαθέτουν τους ανθρώπους να προτιμούν μια συγκεκριμένη πολιτική ή θρησκευτική ιδεολογία από μια άλλη. Εκτός από τα πρότυπα, οι *αξίες* αποτελούν και στάσεις που σχετίζονται με αντιλήψεις και συναισθήματα για ένα θέμα. Έτσι λοιπόν το κάθε άτομο αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο τις εμπειρίες του και παρουσιάζει ξεχωριστές προτιμήσεις και αξιολογικές στάσεις (Αχλς, 1996, σ. 32).

Οι επιστήμονες εστιάζουν στις *αξίες* του ανθρώπου ως αντικείμενα που αφορούν τα ενδιαφέροντά του και τις καθημερινές δραστηριότητές του που φανερώνουν τη σχέση του με τον έξω κόσμο. Ταξινομούνται σε τρεις βασικές σημασίες. Η πρώτη είναι ποσοτική και αναφέρεται σε αυτό που αξίζει ένα πράγμα. Η δεύτερη είναι γνωρισματική, η οποία δηλώνει ένα χαρακτηριστικό, μια ιδιότητα ή ένα γνώρισμα. Τέλος είναι η αξιολογική *αξία*, που είναι η πιο σημαντική καθώς επιτρέπει να παρατηρούνται αντικείμενα και να μελετώνται συγκριτικά

(Αχλης, 1996, σ. 40).

Όλα τα παραπάνω αναφέρθηκαν προκειμένου να τονιστεί ότι υπάρχει μια ουσιώδης σχέση μεταξύ της εκπαίδευσης και των αξιών. Το σχολείο αποτελεί μοναδικό θεσμό μέσα στην κοινωνία καθώς επιδιώκει να μορφώσει τους νέους σύμφωνα με τις επικρατούσες αξίες. Αναμφισβήτητα υπάρχει σημαντική σχέση μεταξύ της εκπαίδευσης και των αξιών. Η εκπαιδευτική διαδικασία στηρίζεται σε τρία βασικά επίπεδα μεταξύ των οποίων το επίπεδο των αξιών κρίνεται ως το πιο σημαντικό. Τα άλλα δύο αφορούν τα γεγονότα και τις έννοιες. Η διαμόρφωση στον τρόπο σκέψης των παιδιών έρχεται μέσα από την αποσαφήνιση των αξιών γεγονός που αναδεικνύει τη σπουδαιότητα τους (Αχλης, 1996, σ. 46). Την υψηλή θέση που έχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία την αντιλαμβανόμαστε καλύτερα μέσα από τα θέματα που παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια, τα οποία φαίνεται να σχετίζονται άμεσα με τις αξίες.

4.5. Θέματα

Στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π. οι θεματικοί – και ιδιαίτερα οι σχετιζόμενοι – όροι επιλέχθηκαν από τον εκάστοτε καταλογογράφο με υποκειμενικό τρόπο. Απόδειξη αυτού είναι οι διαφορετικοί θεματικοί όροι που καταγράφηκαν για τα ίδια ακριβώς εγχειρίδια, αντίτυπα των οποίων υπάρχουν σε διαφορετικές “Πηγές” - βιβλιοθήκες και για αυτό καταχωρούνται ως νέα τεκμήρια.¹³ Συνήθως οι καταλογογράφοι επέλεξαν να καταγράφουν είτε μόνο τους συγγραφείς, κείμενα των οποίων περιλαμβάνονται στο τεκμήριο, είτε μόνο τα θέματα /αξίες που διαπραγματεύονται τα κείμενα του εγχειριδίου.

Αυτό είχε ως συνέπεια μια πανσπερμία σχετιζόμενων όρων η οποία όμως δυσχέραινε την έρευνα, για τον λόγο αυτό έγινε προσπάθεια ομαδοποίησής τους. Διαπιστώθηκε ότι η θεματολογία των κειμένων βασίζεται στην εθνική, οικογενειακή, θρησκευτική, επαγγελματική και κοινωνική ζωή, τη φύση, την ξενιτιά, τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις, την ιστορία και σε μύθους - παραδόσεις - παραμύθια. Παρόμοια πρακτική ομαδοποίησης των θεμάτων των αναγνωστικών ακολουθήθηκε και από τους προηγούμενους μελετητές.

Ο Νικόλαος Αχλης στη διδακτορική του διατριβή για τις αξίες στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου μεταξύ 1954-1994 κατέληξε στις παρακάτω 14 θεματικές κατηγορίες: Οικογενειακή ζωή, Θρησκευτική ζωή, Σχολική ζωή, Εθνική ζωή, Ηθική και κοινωνική ζωή,

---

¹³ Στην ψηφιακή Ιστορική Συλλογή εφόσον ένα τεκμήριο προέρχεται από διαφορετική βιβλιοθήκη καταχωρείται ως νέο, με διαφορετικό κωδικό αναγνώρισης, ακόμη και εάν είναι αντίτυπο ήδη υφιστάμενου τεκμηρίου και δυστυχώς δε συνδέεται ακόμη στα Μεταδεδομένα με το όμοιό του βιβλίο παρά μόνο παρουσιάζεται στα Σχετικά μαζί και με άλλα εγχειρίδια.

Οικονομική ζωή, Τεχνολογία – Επιστήμη, Πόλη – χωριό, Παγκόσμια θέματα, Φύση, Ψυχαγωγία, Πνευματικός πολιτισμός, Παράδοση, Διάφορα θέματα (Άχλης, 1996, σ. 96).

Στην παρούσα εργασία, αρχικά εντοπίστηκαν όλοι οι σχετιζόμενοι όροι στα σχολικά εγχειρίδια των Νέων Ελληνικών για την περίοδο 1900-1935/36. Στη συνέχεια λήφθηκε υπ' όψιν η κατηγοριοποίηση στην οποία προέβησαν οι μελετητές των αναγνωστικών των προηγούμενων και επόμενων περιόδων και επιλέχθηκαν οι πιο αντιπροσωπευτικοί θεματικοί όροι ή δημιουργήθηκαν νέοι. Τέλος, οι όροι που προέκυψαν αναφέρονται είτε σε αξίες είτε σχετίζονται με τους συγγραφείς ή τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα των κειμένων.

Παρακάτω παρατίθενται με αλφαβητική σειρά οι 13 θεματικοί όροι που προέκυψαν καθώς και η αγγλική απόδοσή τους σύμφωνα με το LC. Μέσα σε αγκύλες παρουσιάζονται οι σχετιζόμενοι όροι όπως έχουν καταχωρηθεί στην Περιγραφή του τεκμηρίου από τους καταλογογράφους της ψηφιακής Συλλογής.

Ανθρωπιστικές αξίες - Humanitarianism [ηθικές αρετές, ηθικές αρετές & αξίες, ηθικές αξίες & ιδανικά, ηθική αγωγή, ηθική διδασκαλία, προτερήματα & ελαττώματα, ελαττώματα, αγάπη, φιλία, γενναιότητα, τιμιότητα, φιλοστοργία, ευγνωμοσύνη, φιλαλήθεια, ευσπλαχνία, σεβασμός & αγάπη, δικαιοσύνη, αυτοθυσία, αλληλεγγύη, συνεργασία, ενάρετος βίος, συμβουλές για μικρά παιδιά, δικαιώματα & υποχρεώσεις]

Εθνική ζωή - Collective memory/Patriotism [πατρίδα, σημαία, ελληνικό χρώμα, χρώμα ελληνικό, έθνος, εθνικά ιδεώδη, εθνική ιδεολογία, εθνικός, φιλοπατρία, αυτοθυσία, δημοκρατία, στρατιώτης, κλέφτες, εθνικός ύμνος]

Επαγγελματική ζωή – Working life [επαγγέλματα, ασχολίες & επαγγέλματα, εργασία, γεωπονία, γεωργία, κτηνοτροφία, γεωργός, ναύτης, ναυτόπουλο, λοχίας, βοσκός]

Θρησκευτική ζωή - Religious Life [θρησκεία, προσευχή, θρησκευτική αγωγή, θρησκευτική παράδοση, Χριστούγεννα, εκκλησία, Θεός, εορτές, ύμνοι στο Θεό, αγγελάκι, θρησκευτικός, Σταύρωση Χριστού]

Ιστορία - History [μυθολογία, αρχαία και νεώτερη ιστορία, αρχαία εποχή, αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο, βυζαντινή παράδοση, ελληνική επανάσταση, ιστορία, ελληνική ιστορία, σύγχρονη ελληνική ιστορία, ολυμπιακοί αγώνες (1935)]

Καθημερινή ζωή- Every day life skills [καθημερινή ζωή, καθημερινές ενασχολήσεις, καθημερινότητα, σχολείο, βιομηχανική ανάπτυξη, οικονομία, μετανάστευση, υγεία, θερισμός, τρύγος, ζωή, κοινωνική ζωή]

Οικογενειακή ζωή- Family Life [οικογένεια, μάνα, μανούλα, παιδιά, αδέρφια, αγοράκι, πατέρας, παππούς, αλληλεγγύη & συνεργασία των μελών της οικογένειας, συνεργασία

μελών, οικογενειακές ιστορίες, οικογενειακές συνήθειες, οικογενειακή αγάπη, αδελφική αγάπη, οικογενειακές γιορτές/ εορτές, σπίτι]

Παράδοση / Πολιτισμός / Παραμύθια / Παιχνίδια - Tradition/Civilization/Fairytales

[νανούρισμα, παιχνίδι-α, παράδοση-εις, έθιμα, ήθη, Πρωτομαγιά, τραγούδια, Αποκριές, δημοτικά, μάντεμα, τόπι, παραμύθια, μύθοι & ελληνικές παραδόσεις, πολιτιστικός βίος, ολυμπιακοί αγώνες (1934)]

Πρωταγωνιστές/ Ήρωες των κειμένων – Heros [πληθώρα ονομάτων]

Συγγραφείς - Authors/ Writers [πληθώρα ονομάτων, βλ. παράρτημα]

Ταξίδια - Travels / Voyages [ταξίδι-α, εκδρομή, μέσα συγκοινωνίας, συγκοινωνίες, καράβι, πανιά, περιπέτεια]

Ύπαιθρος/ Πόλη - Countryside / Landscapes [ελληνική ύπαιθρος, ελληνική φύση, περιγραφές τοπίων, πατριδογνωσία, χωριό, χωρίον, χωριανοί, ύπαιθρος, ύπαιθρος & ζώα]

Φύση/ Ζώα - Nature Conservation / Animals [αγάπη για τη φύση & τα ζώα, αγάπη για τα ζώα, ζώα, φυτά, κουκουβάγια, κάβουρας, πτηνά, πελαργός, μέλισσες, σκύλος, κύων, λέων, ίππος, αλεπού, γάτα, αρνάκι, αγάπη για το περιβάλλον & την φύση, αγάπη για τη φύση, φύση, κήπος, βουνά, δάσος, δέντρα, ρύζι, σίτος, θάλασσα, ακρογιάλια, εποχές, άνοιξη, καλοκαίρι, θέρος, φθινόπωρο, χειμώνας, φυσικά στοιχεία, ήλιος, βροχή, πρωτοβρόχια, φωτιά, φεγγαράκι].

Υπάρχουν και κάποιοι μεμονωμένοι θεματικοί όροι που σχετίζονται με τη γλωσσική διαμάχη όπως π.χ. Γλωσσαμύντορες, Δημοτική, Μαλλιαρισμός ή τη δομή του αναγνωστικού π.χ. (περιλαμβάνει) Μουσικά κομμάτια, Δημοτικά τραγούδια, Δημοτικά, Ποιήματα ή (έχει) Φρονηματικό και διδακτικό χαρακτήρα.

5. Συγγραφείς και θεματολογία

Οι συγγραφείς των ψηφιοποιημένων αναγνωστικών που περιέχονται στην παρούσα Συλλογή είναι συνολικά 95. Κάποιοι εξ αυτών συναντώνται - διαμέσου των σχολικών τους εγχειριδίων - για δεκαετίες κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο είτε ως μόνοι συγγραφείς είτε ως μέλη συγγραφικών ομάδων. Άλλοι εμφανίζονται άπαξ και για άλλους η περίοδος χρήσης των βιβλίων τους είναι μία ή δύο τετραετίες (πενταετία ή και δεκαετία). Επίσης, υπάρχουν συγγραφείς που περιορίζονται στα αναγνωστικά μίας ή δύο τάξεων ενώ άλλοι έχουν συγγράψει αναγνωστικά για όλες τις τάξεις. Σημαντικό ρόλο στην επιλογή από το Υπουργείο των εγχειριδίων τους και της επανεμφάνισής τους είναι οι πολιτικές τους πεποιθήσεις και η θέση που έχουν ως προς το γλωσσικό ζήτημα.

Ενδεικτικά, θα αναφερθούν κάποιοι από τους συγγραφείς που υπάγονται στις παραπάνω ομάδες καθώς και οι τίτλοι και η θεματολογία των εγχειριδίων τους τα οποία παρουσιάζονται ανά τάξη.

5.1. Συγγραφείς με μακρόχρονη παρουσία στα σχολικά εγχειρίδια

Ένα πρόσωπο με μακροχρόνια παρουσία στη συγγραφή των αναγνωστικών βιβλίων είναι ο Δημοσθένης Ανδρεάδης (1869- 1952) ο οποίος ήταν δάσκαλος από τον Τύρναβο. Εργάστηκε ως δάσκαλος αλλά στη συνέχεια, έγινε Επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαιδευσεως. Υπήρξε συντάκτης του βενιζελικού *Αλφαβηταρίου* της Συντακτικής Επιτροπής (1919), που έμεινε γνωστό ως *Το αλφαβητάρι με τον ήλιο*,¹⁴ από το εξώφυλλο του ζωγράφου Κωνσταντίνου Μαλέα. Ο Ανδρεάδης έγραψε αναγνωστικά για όλες τις τάξεις του Δημοτικού από το 1919 έως και το 1936¹⁵ και συνεργάστηκε με τους μεταρρυθμιστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Αναλυτικότερα, στη συλλογή του Ι.Ε.Π. περιλαμβάνονται η 2η έκδοση για την Α' Δημοτικού του 1920 (κωδ. αναγν.: 03-20561071) και η 11η έκδοση του 1932 (κωδ. αναγν.: 02-01027) του *Αλφαβηταρίου* που έγραψε σε συνεργασία με τους Δελμούζο, Νιρβάνα,

---

¹⁴ Βλ. εικόνα 1 στο Παράρτημα 3.

¹⁵ Από το 1974 (14η έκδοση) έως και το 1978 (17η έκδ.) (Κωδικός αναγνώρισης: 01-42317) διανέμεται από τον Ο.Ε.Δ.Β. για τη Δ' Δημοτικού ένα Αναγνωστικό αποτελούμενο από κείμενα διαφόρων συγγραφέων της περιόδου που μελετάται εδώ. Μεταξύ των συγγραφέων που επιλέχθηκαν είναι και ο Δ. Ανδρεάδης. Στο εν λόγω Αναγνωστικό περιλαμβάνονται επίσης μεταξύ άλλων οι Έλατος, Δαμασκηνός, Δημητράτος, Καρκαβίτσας, Νιρβάνας.

Παπαντωνίου και Τριανταφυλλίδη. Τα θέματα που πραγματεύονταν αφορούσαν τη φύση, τα ζώα, τα ταξίδια, ιστορίες με θεματολογία από την οικογενειακή και κοινωνική ζωή μιας μικροαστικής οικογένειας κατά τη διάρκεια ενός χρόνου (Πατρικίου, 2016). Για την Α' Δημοτικού έγραψε επίσης το *Πουλιά και παιδιά το 1926*¹⁶ (κωδ.αναγν.: 04-00084) που περιείχε πεζά και ποιήματα εμπνευσμένα από την ελληνική φύση και την καθημερινότητα των ανθρώπων. Επιπλέον το 1929 έγραψε το *Αλφαβητάριο το νέο μέρος Β'* (κωδ.αναγν.: 05-00096) με ποιημάτια και ιστοριούλες αντλώντας τη θεματολογία του από καθημερινά περιστατικά, την ελληνική ύπαιθρο και την ελληνική οικογένεια.

Συνεχίζοντας, το 1927 ο Ανδρεάδης έγραψε για τη Β' Δημοτικού το σχολικό εγχειρίδιο *Οι αντάρτες του σπιτιού. Αναγνωστικό Β' Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561083). Να σημειωθεί ότι υπήρξε δημοσίευση από την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως που ανέφερε ότι το βιβλίο εγκρίθηκε ως αναγνωστικό για τη Β' τάξη με διάρκεια μιας δεκαετίας ξεκινώντας από το σχολικό έτος 1927-1928. Το Αναγνωστικό περιλαμβάνει μικρά διηγήματα με περιεχόμενο από την οικογενειακή και οικιακή ζωή. Οι βασικοί ήρωες του βιβλίου προέρχονται από το ζωικό βασίλειο με σκοπό να αποκτήσουν οι μαθητές/τριες γενικές γνώσεις για το περιβάλλον και την καθημερινή ζωή. Η γλώσσα και το ύφος των κειμένων είναι απλή. Επίσης το Αναγνωστικό περιείχε εικόνες κυρίως από διάφορα ζώα προκειμένου να έρθουν οι μαθητές/τριες σε επαφή με το ζωικό βασίλειο.

Για τη Γ' Δημοτικού το 1933 ο Ανδρεάδης έγραψε το σχολικό εγχειρίδιο *Οδύσσεια Αναγνωστικό Τρίτης Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: (03-20561264). Το Αναγνωστικό εξιστορεί τις περιπέτειες του Οδυσσέα προς την Ιθάκη ενώ στο τέλος του υπάρχει παράρτημα με δημοτικά ποιήματα, τα οποία περνούν μηνύματα γυρισμού και ξενιτιάς. Το παραπάνω εγχειρίδιο τυπώθηκε και το 1934. Τέλος το 1925 τυπώθηκε εκ νέου το βιβλίο με τίτλο *Οδύσσεια Διασκευή* (κωδ. αναγν.: 01-45112). Μέσα στο κείμενο υπάρχουν αριθμοί σε παρενθέσεις που παραπέμπουν σε ποιήματα και δημοτικά τραγούδια στο τέλος του βιβλίου.

Επιπλέον το 1926 ο Ανδρεάδης συνέγραψε με τον Π. Παπαχριστοδούλου το σχολικό εγχειρίδιο *Ο Φάρος του χωριού*¹⁷ για τη Δ' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 01-17656). Το αναγνωστικό αυτό περιλάμβανε πεζά κείμενα με θέματα που αφορούσαν την καθημερινή ζωή, τα ζώα και τη φύση. Η γλώσσα ήταν η δημοτική και το εγχειρίδιο περιείχε έγχρωμα σχέδια από τον Π. Ρούμπο. Το βιβλίο επανεκδόθηκε το 1932 υπό πρωθυπουργίας Ελευθερίου Βενιζέλου και του τότε Υπουργού Π. Πετρίδη και ξανά το 1936. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι, από το 1929 το σχολικό εγχειρίδιο *Ο Φάρος του χωριού* (κωδ. αναγν.: 01-42142)

¹⁶ Άλλοτε επιθεωρ. Δημοτ. σχολείων.

¹⁷ Βλ. εικόνα 3 στο Παράρτημα 3.

χρησιμοποιήθηκε για την Ε' Δημοτικού με μικρές αλλαγές στο κείμενο αλλά και την εικονογράφηση, η οποία ήταν πλέον ασπρόμαυρη (Κανταρτζή, 2016β).

Να σημειωθεί ότι κατά την περίοδο της Μεταπολίτευσης στα αναγνωστικά του Δημοτικού επανεμφανίζονται κείμενα συγγραφέων αυτής της περιόδου, οι οποίοι αναφέρονται ως συγγραφείς του αναγνωστικού.

Έτσι σύμφωνα με το παραπάνω, το 1974 ο Νικ. Α. Σκόπας επιμελήθηκε την έκδοση του αναγνωστικού της Δ' Δημοτικού με τίτλο *Αναγνωστικό* για την Δ' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 03-20555604). Το εν λόγω σχολικό βιβλίο περιλάμβανε κείμενα από τους Γ. Μέγα, Κ. Ρωμαίο, Σ. Δουφεξή, Θ. Μακρόπουλο, Π. Νιρβάνα, Δ. Ζήση, Δ. Κοντογιάννη, Δ.Π. Δαμασκηνό, Α. Μπρούστα, Δ. Ανδρεάδη, Π. Δημητράτο, Α. Καρκαβίτσα και Ν. Έλατο. Το αναγνωστικό χωρίζεται σε τέσσερις κύκλους όπου ο κάθε κύκλος αντιστοιχούσε σε μια εποχή, ξεκινώντας από το φθινόπωρο. Ο κάθε κύκλος περιείχε τόσο ποιήματα όσο και πεζά τα οποία σχετίζονταν με την εποχή που περιγράφονταν. Επιπλέον, τα κείμενα ήταν εμπνευσμένα από τη θρησκευτική, εθνική, κοινωνική και οικογενειακή ζωή και την ελληνική ιστορία και μυθολογία. Το αναγνωστικό αυτό το εικόγραψε ο Α. Τάσσο. Στην ψηφιοθήκη του Ι.Ε.Π. υπάρχουν και μεταγενέστερες εκδόσεις του ίδιου βιβλίου από το 1975-1978.

Για την Ε' Δημοτικού ο Ανδρεάδης έγραψε το 1927 μαζί με τον Π. Παπαχριστοδούλου το αναγνωστικό *Ελλάδα* (κωδ. αναγν.: 01-45127). Το αναγνωστικό περιελάμβανε ποιήματα και πεζά Ελλήνων λογοτεχνών με θέματα από την καθημερινή και οικογενειακή ζωή και τη φύση. Να αναφερθεί ότι στο αναγνωστικό εμπεριέχονταν ιστορίες από τις εθνικές "τραγωδίες" αλλά και από τις εθνικές "δόξες". Η γλώσσα ήταν η δημοτική και το εγχειρίδιο περιείχε ασπρόμαυρες εικόνες.

Δύο χρόνια αργότερα το 1929 ο Ανδρεάδης έγραψε το *Αναγνωστικόν καθαρειούσης*¹⁸ (κωδ. αναγν.: 01-45113). Το αναγνωστικό με πεζά αλλά και ποιήματα καθοδηγούσε τους μαθητές για τη θρησκευτική, εθνική, κοινωνική και ιδιωτική ζωή. Επιπρόσθετα υπήρχαν κείμενα ιστορικού και μυθολογικού περιεχομένου, όπως για παράδειγμα ο μύθος του Δαίδαλου και του Ίκαρου και του Προμηθέα. Η γλώσσα ήταν η απλή καθαρεύουσα και είχε εικόνες ασπρόμαυρες και έγχρωμες του Ευθ. Παπαδημητρίου. Το αναγνωστικό επανεκδόθηκε το 1933 (κωδ. αναγν.: 03-20561381).

Ολοκληρώνοντας, ο Ανδρεάδης πολυγραφοτάτος έγραψε αναγνωστικά και για την τελευταία τάξη του Δημοτικού. Αναλυτικότερα, για την ΣΤ' τάξη έγραψε το 1932 *Αναγνωστικόν Καθαρευούσης* (κωδ. αναγν.: 03-0020561389) το οποίο μέσα από τα κείμενά

---

¹⁸ Βλ. 4 εικόνα στο Παράρτημα 3.

του αναφερόταν σε θέματα της ελληνικής ιστορίας και μυθολογίας. Μάλιστα το εγχειρίδιο περιλάμβανε ειδικά κεφάλαια που πληροφορούσαν τους/τις μαθητές/τριες για ζητήματα υγείας, γεωργίας και αγωγής του πολίτη. Η γλώσσα του αναγνωστικού, όπως μαρτυρεί και ο τίτλος του ήταν η καθαρεύουσα.

Επιπρόσθετα, το 1934 ο Ανδρεάδης έγραψε το *Αναγνωστικό* (κωδ. αναγν.: 03-20561394) που αποτελούνταν από εννέα κεφάλαια. Το κάθε κεφάλαιο του βιβλίου ήταν αφιερωμένο και σε μια ξεχωριστή θεματική, όπως για παράδειγμα την ελληνική μαθητική ζωή, την ελληνική ατομική ζωή, την ελληνική οικογενειακή ζωή, την κοινωνική ελληνική ζωή. Η γλώσσα του αναγνωστικού ήταν απλή καθαρεύουσα και το βιβλίο περιλάμβανε ασπρόμαυρες εικόνες και σκίτσα με έγχρωμο εξώφυλλο.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι ο Δημοσθένης Ανδρεάδης έγραψε σχολικά εγχειρίδια για όλες τις τάξεις του Δημοτικού αξιοποιώντας κυρίως το αφηγηματικό – ερβαρτιανό σύστημα γραφής. Αν και δημοτικιστής συμμετείχε και στη συγγραφή αναγνωστικών στην καθαρεύουσα για την Ε' και ΣΤ' τάξη. Η θεματολογία των κειμένων του κινείται μεταξύ της οικογενειακής και καθημερινής ζωής καθώς και της φύσης και των ζώων.

Ο Δρ. Θεόδωρος Αποστολόπουλος είναι ένας από τους παλαιότερους εξεταζόμενους συγγραφείς. Υπήρξε “α. τακτικός διδάσκαλος του παρά τω εν Αθήναις Διδασκαλείω Προτύπου Σχολείου” (κωδ. αναγν.: 01-18258).¹⁹ Η παρουσία του στην υπό εξέταση περίοδο αρχίζει το 1902 και διαρκεί έως το 1920. Έγραψε εγχειρίδια για την Ιστορία, τη Γεωγραφία, τα Νέα Ελληνικά καθώς και βοηθήματα και προγράμματα. Ειδικά για τα Νέα Ελληνικά, στην Ιστορική Συλλογή περιλαμβάνονται 5 εγχειρίδια του, τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω.

Το 1902 εκδόθηκε για την Δ' τάξη του Δημοτικού το *Ηρόδοτος και Ποιήσεις μετά πολλών εικόνων και χαρτών. Εγκριθείς ως ο άριστος υπό της Κυβερνήσεως επί πενταετίαν. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αρρένων τε και θηλέων* (κωδ. αναγν.: 20-01904). Η έκδοση χαρακτηρίζεται “Νέα” διότι το 1889 είχε εγκριθεί και διανεμηθεί στα σχολεία αντίστοιχο βιβλίο χωρίς το β' μέρος με τα ποιήματα.²⁰ Η θεματολογία που περιέχει το βιβλίο του 1902 πέρα από τις ιστορίες του Ηροδότου και τις ανθρωπιστικές αξίες που προβάλλουν, είναι θέματα για την ελληνική ιστορία και την παράδοση μέσω των κειμένων και κυρίως των ποιημάτων γνωστών ποιητών της εποχής και

---

¹⁹ Στη Συλλογή περιλαμβάνεται και το Αναλυτικό Πρόγραμμα για τα τετρατάξια δημοτικά σχολεία από το 1884 του οποίου συγγραφέας είναι ο Θ. Αποστολόπουλος.

²⁰ Κωδ. αναγνώρισης: 09-04312. “Αναγνωσματάριον μετά πολλών εικόνων και χαρτών περιέχον εκλογήν εκ του Ηροδότου. Εγκριθέν υπό του Υπουργείου της Παιδείας ίνα επί τετραετίαν η κατά τον Νόμον ΑΜΒ' το μόνον αναγνωστικόν βιβλίον της τετάρτης τάξεως των Δημοτικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων”.

δημοτικών τραγουδιών που περιλαμβάνονται στο β' μέρος. Αξιοσημείωτο είναι το κείμενο που επισυνάπτεται στο τέλος του βιβλίου από την Ανωτάτη Επιτροπεία με το οποίο αναδεικνύεται μια διαμάχη ετών μεταξύ του Θ. Αποστολόπουλου και του Γεώργιου Κονιδάρη, ο οποίος χαρακτηρίζεται “συγγραφοαντιγραφεύς”. Σύμφωνα με το κείμενο, το 1897 εγκρίθηκε αναγνωστικό για τον Ηρόδοτο με συγγραφέα τον Γ. Κονιδάρη ο οποίος όμως χρησιμοποίησε διασκευές κειμένων του Θ. Αποστολόπουλου από παρόμοιο αναγνωστικό που είχε εγκριθεί παλαιότερα, το 1888-9. Η λογοκλοπή έγινε αντιληπτή και ακολούθησε καταγγελία. Τέλος πρέπει να προσεχθεί ότι, στην καταλογογράφηση του τεκμηρίου στην Ιστορική Συλλογή, δεν υπάρχει καμία αντιστοιχία των περιεχομένων που αναφέρονται με τα κείμενα που περιλαμβάνονται στο βιβλίο.

Το 1914 και πάλι για την Δ' Δημοτικού ο Αποστολόπουλος έγραψε το αναγνωστικό *Ο Έλλην πολίτης. Αναγνωστικόν της τετάρτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αρρένων τε και θηλέων* (κωδ. αναγν.: 20-03951) με σκοπό να διδαχθεί εκ παραλλήλου με το προηγούμενο βιβλίο του Ηροδότου που είχε εγκριθεί για τρίτη φορά. Σύμφωνα και με την Έγκριση της Αγωνοδίκου Επιτροπείας ο *Έλλην πολίτης* διαιρείται σε “τρία ευδιάκριτα μέρη” ενώ το περιεχόμενό του είναι πρωτότυπο δεδομένου ότι το υπουργείο στην προκήρυξη του ζητεί “συνεχή ύλην εκ της Ηροδοτείου συγγραφής ή ποικίλην”. Το πρώτο μέρος του αναγνωστικού περιέχει κείμενα και ποιήματα που αναφέρονται κυρίως στην ελληνική Ιστορία και την εθνική ζωή. Το δεύτερο περιέχει “ποικίλην ύλην” με θέματα από την καθημερινή και την εθνική ζωή, την παράδοση, τη φύση και τα ζώα ενώ το τρίτο “στοιχειώδεις γνώσεις εκ του Συνταγματικού, του Διοικητικού, του Ποινικού, του Αστικού, του Εμπορικού Δικαίου και της Πολιτικής Οικονομίας...”, δηλαδή θέματα της καθημερινής ζωής εστιάζοντας στον τρόπο διοίκησης και οργάνωσης της Ελλάδας και την καθημερινότητα των Ελλήνων. Στο τέλος του βιβλίου επισυνάπτεται η επί πενταετία έγκριση του *Έλληνας πολίτη* από το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως “...δια τους μαθητάς της Β' τάξεως²¹ των Δημοτ. σχολείων, δημοσίων, δημοσυντηρητήτων και ιδιωτικών κλπ. κλπ.”.

Το 1914 εγκρίθηκε και για την Γ' τάξη το αναγνωστικό *Ο Χρηστός Άνθρωπος. Αναγνωστικόν της Τρίτης Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων Αρρένων και Θηλέων. Το μόνον νέον εγκριθέν εκ των 8 υποβληθέντων εις τον διαγωνισμόν* (κωδ. αναγν.: 01-46168). Το ίδιο κείμενο επανεκδόθηκε το 1920²² με τίτλο *Ο Χρηστός Άνθρωπος και Όμηρος* (κωδ. αναγν.: 03-

---

²¹ Να αναφέρουμε ότι εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι παρόλο που το αναγνωστικό είναι για τη Δ' Δημοτικού η έγκριση του Υπουργείου δόθηκε για τη Β' Δημοτικού.

²² Η έγκριση που λαμβάνει από το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως είναι

20561320). Στο πρώτο μέρος – σύμφωνα και με την προκήρυξη του Υπουργείου (1914) αλλά και την έγκρισή του “Υπό της Αγωνοδίκου Επιτροπείας” - περιέχει "ποικίλα διηγήματα, ιστορήματα, περιγραφάς, παροιμίας, γνωμικά και ποιήματα". Στο δεύτερο μέρος αναφέρονται σκηνές από τον Τρωικό πόλεμο, αλλά και την Οδύσσεια. Η γλώσσα είναι απλή καθαρεύουσα "λίαν επιμελελημένη, ομαλή και καταληπτή εις τα παιδιά". Περιέχει λίγες ασπρόμαυρες εικόνες, οι οποίες διευκολύνουν τη διδασκαλία και εξυπηρετούν στην εκμάθηση. Η θεματολογία του κινείται μεταξύ της θρησκευτικής (πρωτίστως), της καθημερινής και της εθνικής ζωής. Περιέχει επίσης πολλά και αναλυτικά θέματα για τη φύση και τα ζώα καθώς και θέματα ιστορίας ιδιαίτερα στο β' μέρος με την αναλυτική παρουσίαση της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της συγγραφικής δραστηριότητας του δρ. Θεόδωρου Αποστολόπουλου παρατηρούμε ότι υπήρξε από τους παλαιότερους συγγραφείς σχολικών εγχειριδίων που περιλαμβάνονται στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π. Ήταν υπέρμαχος της “καταληπτής” καθαρεύουσας και της διδασκαλίας αρχαίων συγγραφέων στο Δημοτικό. Ακολούθησε το εγκυκλοπαιδικό σύστημα γραφής στα αναγνωστικά του εστιάζοντας σε θέματα από την ιστορία, την εθνική και καθημερινή ζωή καθώς και την παράδοση, τη φύση και τα ζώα.

Ανάμεσα στους παλαιότερους συγγραφείς του 20ου αιώνα περιλαμβάνεται και ο Βρατσάνος Μιλτιάδης (1837-1913) ο οποίος υπήρξε παιδαγωγός και διευθυντής του Διδασκαλείου Αθηνών. Ήταν γιος του Ιωάννη Βρατσάνου ο οποίος συμμετείχε στη Φιλική Εταιρεία και πολέμησε στον Ιερό Λόχο. Φοίτησε στη Ριζάρειο Σχολή και στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Κατόπιν μετέβη στην Ελβετία και τη Γερμανία (Λειψία), όπου παρακολούθησε φιλοσοφικά και παιδαγωγικά μαθήματα ως διδάκτορας. Το 1891 Επέστρεψε στην Ελλάδα και διορίστηκε διευθυντής του Διδασκαλείου της Αθήνας και υπήρξε επιθεωρητής των Δημοτικών σχολείων (Κεφαλληνναίου, 1995, σ.89).

Το 1902 Βρατσάνος έγραψε το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον. Τεύχος πρώτον* (κωδ. αναγν.:03-20561058) για την Α' Δημοτικού. Παρόλα αυτά στη Συλλογή του Ι.Ε.Π. υπάρχουν οι εκδόσεις του 1906 και 1916. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι στο εξώφυλλο του βιβλίου αναφέρεται ότι το εν λόγω *Αλφαβητάριον* εγκρίθηκε σε διαγωνισμό και θα διδάσκοταν για πέντε χρόνια “Εγκριθέν εν τω τελευταίω διαγωνισμώ επί πενταετίαν”. Το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον* περιλάμβανε ελληνικό αλφάβητο, εικόνες, συλλαβές και μικρές φράσεις και προτάσεις. Επιπλέον ο Βρατσάνος το 1921 έγραψε το *Ελληνικόν αναγνωσματάριον προς*

πενταετής “ως διδακτικόν βιβλίον δια τους μαθητάς της Β' τάξεως των δημοτικών σχολείων...” (sic.).

χρήσιν των μαθητών της τετάρτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου (κωδ. αναγν.: 03-20561342) για την Δ' τάξη. Το Αναγνωστικό περιλάμβανε ποιήματα και πεζά που κάλυπταν το σύνολο των διδασκομένων μαθημάτων από τα Θρησκευτικά και την Ιστορία, ως την Υγιεινή και την Αγωγή του Πολίτη. Το Αναγνωστικό εγκρίθηκε σύμφωνα με τον νόμο 2678 για τα σχολικά έτη 1921-1922 και εξής. Να σημειωθεί ότι ο Βρατσάνος δεν έγραφε για πρώτη φορά σχολικά εγχειρίδια καθώς είχε γράψει ήδη από το 1882.

Συνοπτικά ο Μιλτιάδης Βρατσάνος χρησιμοποίησε το εγκυκλοπαιδικό σύστημα γραφής με κείμενα στην καθαρεύουσα. Η θεματολογία του σχετιζόταν με την ιστορία, τη θρησκευτική ζωή και την καθημερινή ζωή.

Ο Παναγής Δημητράτος (εκτελέστηκε το 1944) υπήρξε δημοδιδάσκαλος και είχε μια μακροχρόνια και πολυσχιδή παρουσία στην συγγραφή σχολικών εγχειριδίων. Συνδύαζε τη διδασκαλία με τον συνδικαλισμό και την πολιτική -διετέλεσε αντιπρόεδρος της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος (Δ.Ο.Ε.)- όμως έχαιρε της εκτίμησης του Βενιζέλου. Υπήρξε ο πρώτος δάσκαλος του 35ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών και συνεργάστηκε με τον αρχιτέκτονα του σχολείου Νικόλαο Μητσάκη προκειμένου να υπάρξει “συνεργασία αρχιτεκτονικής και παιδαγωγικής” (Μπαλτάς, 2017). Στην Ιστορική Συλλογή περιλαμβάνονται Γεωγραφίες και Αναγνωστικά από το 1929 μέχρι και το 1979²³ στα οποία τον συναντούμε είτε ως μέλος της συγγραφικής ομάδας είτε ως μόνο συγγραφέα. Στην υπό μελέτη περίοδο έγραψε τα Αναγνωστικά για την Δ' και ΣΤ' Δημοτικού που εκδόθηκαν μεταξύ του 1929-30 έως και το 1934. Φέρουν τον τίτλο *Παιδικά αναγνώσματα* και την τάξη στην οποία απευθύνονται.

Για τη Δ' τάξη του Δημοτικού στην Ιστορική Συλλογή περιέχονται η 1η έκδοση του 1932 (κωδ. αναγν.: 03-20561344), η 3η του 1933 (κωδ. αναγν.: 20-01363) και η 1η έκδοση του 1934 (κωδ. αναγν.: 03-20561333) στην οποία υπάρχουν μικρές αλλαγές - περικοπές στα περιεχόμενα ως προς τις δύο προηγούμενες. Τα αναγνωστικά εγκρίθηκαν για μια πενταετία, σύμφωνα με την έγκριση του 1932, και τετραετία, σύμφωνα με την έγκριση του 1934. Αποτελούνται από πεζά και ποιήματα στη δημοτική συνοδευόμενα με λιτή ασπρόμαυρη εικονογράφηση. Η θεματολογία τους αντλείται από την οικογενειακή, θρησκευτική, επαγγελματική, καθημερινή ζωή, τη φύση και τα ζώα, τα ταξίδια, την ιστορία, την παράδοση/πολιτισμό και τις ανθρωπιστικές αξίες όπως η αγάπη, φιλία, συμπόνια, βοήθεια. Μεταξύ των πεζών περιλαμβάνεται κείμενο του Ν. Έλατου με τίτλο *Το ραζακί σταφύλι* το οποίο

---

²³ Βλ. υποσημείωση 12. Μεταξύ των συγγραφέων πέραν του Ανδρεάδη είναι και ο Δημητράτος. Επιπροσθέτως, κείμενά του περιλαμβάνονται και στο Αναγνωστικό της ΣΤ' Δημοτικού 1974-79 (1η έκδ. το 1965).

αναφέρεται στην ξενιτιά. Το *ραζακί σταφύλι* αποτελεί επίσης και τίτλο αναγνωστικού της Δ' Δημοτικού μεταξύ των ετών 1932-34 με συγγραφείς τον Ν. Έλατο και τον Α. Καρκαβίτσα (βλ. παρακάτω Επαμεινώνδας Παπαμιχαήλ).

Ο Δημητράτος συνέγραψε με τον Α. Στρατηγόπουλο το 1929 -στη Συλλογή περιλαμβάνεται η 2η έκδοση του 1930 (κωδ. αναγν.: 20-01384) - *Τα χρόνια της ελευθερίας* αναγνωστικό για την ΣΤ' Δημοτικού, διευκρινίζοντας στον τίτλο ότι είναι γραμμένο στη δημοτική. Εγκρίθηκε “δια μίαν τριετίαν αρχομένην από του σχολικού έτους 1929-30”. Το αναγνωστικό περιλαμβάνει πεζά, διασκευασμένα κείμενα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, δημοτικά τραγούδια και ποιήματα συνοδευόμενα από μεγάλες ασπρόμαυρες εικόνες. Το 1932 εκδόθηκαν τα *Παιδικά αναγνώσματα για την ΣΤ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου* (κωδ. αναγν.: 03-20561398), επίσης στη δημοτική, με τον Δημητράτο ως μόνο αυτή τη φορά συγγραφέα. Τα κείμενα είναι σχεδόν τα ίδια με τα *Χρόνια της ελευθερίας*. Η αλλαγή έγκειται στη σειρά παράθεσης των κειμένων, στην προσθήκη κάποιων με θρησκευτικό περιεχόμενο και στην αλλαγή της εικονογράφησης αντικαθιστώντας τις μεγάλες εικόνες με μικρογραφίες. Τα θέματα κινούνται, πέρα από τη θρησκευτική ζωή γύρω από τις ανθρωπιστικές αξίες, την οικογενειακή, επαγγελματική, καθημερινή ζωή, την ύπαιθρο, τη φύση, την παράδοση και την ιστορία.

Επιπροσθέτως, με την Υ.Α. 50168/10-7-1936 επιλέχθηκε το αναγνωστικό του *Χαρούμενα παιδιά* για τη Β' Δημοτικού. Στη Συλλογή υπάρχει η 4η έκδοση του 1937. Επειδή είναι εκτός των χρονικών ορίων που τέθηκαν για την έρευνα δε θα υπάρξει περισσότερη ανάλυση.

Συμπερασματικά, ο Παναγής Δημητράτος έγραψε αναγνωστικά ακολουθώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα περιλαμβάνοντας κείμενα στη δημοτική γλώσσα τα οποία κάλυπταν όλες σχεδόν τις θεματικές κατηγορίες εκτός της εθνικής ζωής.

Συνεχίζοντας τη μελέτη, οι Δημ. Δούκας και Δημ. Δεληπέτρος ήταν δημοδιδάσκαλοι και συναντώνται ως συγγραφείς από το 1932 έως το 1935,²⁴ περίοδο κατά την οποία διδάσκονταν τα Αναγνωστικά τους στις πρώτες τέσσερις τάξεις του Δημοτικού (Α' - Δ').

Το 1935 εκδόθηκε σε 2η έκδοση το Αλφαβητάριο *Τα παιδάκια* για την Α' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 20-01649) με έγχρωμες ολοσέλιδες ζωγραφιές αρχικά και ασπρόμαυρες έπειτα του Τ. Καλμούχου. Στο α' μέρος μαθαίνουν τα παιδιά τα γράμματα και τις συλλαβές ενώ στο β' μέρος περιέχονται πεζά και ποιήματα που αναφέρονται στην καθημερινή ζωή των παιδιών, τη θρησκευτική ζωή, τη φύση και τα ζώα καθώς και τα παραμύθια/ παιχνίδια.

---

²⁴ Βλ. και υποσημείωση 12. Στο αναγνωστικό της Ε' Δημοτικού περιλαμβάνονται κείμενα των δύο προαναφερθέντων συγγραφέων Δούκα και Δεληπέτρου.

Η Ρόζα Ιμβριώτη μαζί με τους Δούκα και Δεληπέτρου συνέγραψαν το αναγνωστικό *Ο κόσμος του παιδιού* για τη Β' τάξη και την εικονογράφηση έκανε ο Γ. Στέρης με ασπρόμαυρες εικόνες που οπτικοποιούσαν τα κείμενα. Το αναγνωστικό εγκρίθηκε το 1932 “δια μίαν πενταετίαν” ενώ η Ιστορική Συλλογή έχει την 4η έκδοση του 1933 (κωδ. αναγν.: 04-00086). Περιλαμβάνει ποιήματα των Σπεράντζα, Παπαντωνίου, Βηλαρά, Δεληπέτρου, δημοτικά και πεζά που αντλούν τη θεματολογία τους από τη θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή ζωή, τη φύση, την ύπαιθρο, τα παραμύθια και τις ανθρωπιστικές αξίες όπως η συνεργασία, η φιλία και η αλληλοβοήθεια. Το 1934 *Ο κόσμος του παιδιού* επανεκδόθηκε “δια μίαν τετραετίαν” χωρίς την Ρ. Ιμβριώτη στην συγγραφική ομάδα. Στη Συλλογή περιλαμβάνεται η 3η έκδοση του 1935 (κωδ. αναγν.: 20-01356). Διαπιστώνουμε μικρές τροποποιήσεις στη γλώσσα (π.χ. δωμάτια αντί για κάμαρες, εορτή αντί γιορτή) και στη σειρά των κειμένων καθώς και στην επιλογή των ποιητών και ποιημάτων. Έτσι ποιήματα των Σ. Σπεράντζα και Βηλαρά δεν περιλαμβάνονται στην έκδοση του 1935 αντίθετα εμπλουτίζεται με ποιητές όπως οι Δροσίνης, Τανταλίδης, Πολέμης, Περγιαλίτης, Μυρτιώτισσα, Βιζυηνός, Τ. Άγρας.

Το 1932 έγινε η 1η και 2η έκδοση του αναγνωστικού για την Γ' Δημοτικού *Η ζωή του παιδιού* (κωδ. αναγν.: 05-00222 και 20-01357). Συγγραφείς του ήταν οι Δ. Δούκας, Δ. Δεληπέτρου και Ρ. Ιμβριώτη ενώ την εικονογράφηση, που ήταν ασπρόμαυρη εκτός του εξώφυλλου που ήταν έγχρωμο, ανέλαβε ο Γ. Στέρης. Περιελάμβανε πεζά και ποιήματα των Πολέμη, Δροσίνη, Βιζυηνού, Βασιλικού, Κρυστάλλη, Βηλαρά, Παπαντωνίου με θεματολογία σχετική πρωτίστως με την καθημερινή και επαγγελματική ζωή, τη φύση και τα ζώα, την ύπαιθρο/ πόλη, την ιστορία και τις παραδόσεις/ παραμύθια καθώς και τη θρησκευτική ζωή και τις ανθρωπιστικές αξίες όπως η βοήθεια, η αγάπη κτλ. Επίσης για την Γ' Δημοτικού το 1936 ο Δ. Δεληπέτρος με τον Αθ. Παπαϊωάννου συνέγραψαν *Το αναγνωστικό μου* (1η έκδ. κωδ. αναγν.: 20-01362) την εικονογράφηση του οποίου έκανε ο Τ. Καλμούχος. Τα κείμενα αναφέρονται στην οικογενειακή, θρησκευτική, επαγγελματική και καθημερινή ζωή των μαθητών, τη φύση και τα ζώα, τα ταξίδια και την ιστορία με έμφαση στην Οδύσσεια.

Το 1935 εκδόθηκε σε 3η έκδοση το αναγνωστικό *Ελληνική ζωή* για την Δ' τάξη Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 20-03484) των Δούκα και Δεληπέτρου με εικονογράφηση Γ. Στέρη, το οποίο εγκρίθηκε “δια μίαν τετραετίαν αρχομένην από της 15ης Σεπτεμβρίου 1934”. Τα διηγήματα και τα ποιήματα των Παράσχου, Βηλαρά, Δροσίνη, Πάλλη, Πολέμη, Μυρτιώτισσας, Μαβίλη, Ιμβριώτη, Κρυστάλλη, Παπαντωνίου που περιλαμβάνονταν ήταν εμπνευσμένα από την οικογενειακή, θρησκευτική, εθνική και καθημερινή ζωή, τη φύση και τα ζώα, την ύπαιθρο/ πόλη, την ιστορία, τα παραμύθια και τις ανθρωπιστικές αξίες όπως της αγάπης, αλληλοβοήθειας, δικαιοσύνης κτλ.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των δύο συγγραφέων, Δημ. Δούκα και Δημ. Δεληπέτρου, διαπιστώνουμε ότι συνέγραψαν αναγνωστικά για τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού ακολουθώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα, με κείμενα στην απλή καθαρεύουσα και θεματολογία που καλύπτει όλες τις κατηγορίες, εκτός από τα ταξίδια.

Το 1926 ο Κονιδάρης μαζί με τον Ξενόπουλο έγραψαν το αναγνωστικό για την Β' Δημοτικού *Ο Καλός Δρόμος* (κωδ. αναγν.: 03-20561084). Τα κείμενα του βιβλίου παρουσίαζαν δραστηριότητες από την καθημερινή ζωή δύο μικρών ηρώων. Οι περιπέτειες των παιδιών είχαν ηθικά διδάγματα και οι ασπρόμαυρες εικόνες του βιβλίου εξυπηρετούσαν τη διδασκαλία καθώς οπτικοποιούσαν το κείμενο. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι οι εικονογραφήσεις, του βιβλίου, είχαν απομακρυνθεί από τον αυστηρό τύπο που είχαν πριν από το 1917 (Μπάρτζης, 2010, σ.36). Η γλώσσα του βιβλίου ήταν απλή καθαρεύουσα. Στην ψηφιοθήκη του Ι.Ε.Π. υπάρχουν και επόμενες εκδόσεις του βιβλίου από τις χρονιές 1932 και 1934.

Ένας ακόμα συγγραφέας αυτής της περιόδου ήταν ο Καλαράς, ο οποίος ήταν γνωστός λόγιος την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και συμμετείχε έντονα στη διαμάχη του γλωσσικού ζητήματος. Στο ζήτημα αυτό ο Καλαράς εντάχθηκε στη ριζοσπαστική πτέρυγα, δηλαδή στο πλευρό του Βηλαρά και του Ψαλίδα (Πατρινέλης, 2005, σ. 201).

Νωρίτερα το 1916 ο Κονιδάρης μαζί με τον Καλαρά συνέγραψαν το σχολικό εγχειρίδιο *Ομήρου Οδύσσεια. Προς χρήση των μαθητών της Γ' Τάξεων των Δημοτικών Σχολείων Αμφοτέρων των Φύλων* (κωδ. αναγν.: 03-20561259). Να σημειωθεί ότι το βιβλίο γράφτηκε για το μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών. Περιλαμβάνει ραψωδίες της Οδύσσειας σε απόδοση των συγγραφέων. Μερικά από τα κεφάλαια του βιβλίου ήταν η “Αρπαγή της Ελένης”, η “Καταστροφή της Τροίας”, ο “Οδυσσέας στη Ναυσικά”. Η γλώσσα του βιβλίου ήταν η καθαρεύουσα και περιείχε σκίτσα και ασπρόμαυρες εικόνες. Το εγχειρίδιο επανεκδόθηκε το 1933 με τίτλο *Οδύσσεια Αναγνωστικό Τρίτης Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561314) με διαφορετικό ωστόσο περιεχόμενο καθώς τα ποιήματά του ήταν εμπνευσμένα από τον εθνικό, θρησκευτικό και κοινωνικό βίο, τα επαγγέλματα και τις καθημερινές ασχολίες, την αγάπη για την φύση και το περιβάλλον. Σημαντική διαφορά ήταν η γλώσσα του βιβλίου καθώς πλέον τα παιδιά διδάσκονταν τη δημοτική γλώσσα. Το βιβλίο επανεκδόθηκε και το 1934 με τίτλο *Οδύσσεια Αναγνωστικό Τρίτης Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561315), το οποίο όσον αφορά το περιεχόμενο θύμιζε περισσότερο εκείνο του 1916. Το αναγνωστικό πραγματεύονταν τις περιπέτειες του Οδυσσέα. Στο τέλος μάλιστα περιείχε παράρτημα με ποιήματα εμπνευσμένα από τον εθνικό, θρησκευτικό και κοινωνικό βίο, τα επαγγέλματα και τις καθημερινές ασχολίες, την αγάπη για την φύση και το περιβάλλον. Η γλώσσα του βιβλίου ήταν η

δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας.

Επιπρόσθετα οι δυο τους έγραψαν το ίδιο έτος και το *Ανθοδέσμη – Ελληνικόν Αναγνωσματάριον προς χρήσιν των μαθητών της τετάρτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων* (κωδ. αναγν.: 03-20561299). Το βιβλίο περιείχε ποιήματα και πεζά, εμπνευσμένα από την οικογενειακή, θρησκευτική και κοινωνική ζωή. Επιπλέον γινόταν αναφορά στη βυζαντινή ιστορία, την ελληνική μυθολογία και ιστορία και τη φύση. Όπως και στο προηγούμενο η γλώσσα του βιβλίου ήταν η καθαρεύουσα και περιείχε σκίτσα και ασπρόμαυρες εικόνες.

Το 1917 η ομάδα Κονιδάρη, Γ. Καλαρά, Χασιώτη, Κοφινιώτη και Δουκάκη συνέγραψαν το αναγνωστικό με τίτλο *Ελληνικόν αναγνωσματάριον προς χρήσιν των μαθητών της έκτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων* (κωδ. αναγν.: 20-07510). Το βιβλίο είχε ποιήματα και πεζά εμπνευσμένα από τη θρησκευτική και εθνική παράδοση, την οικογένεια, τα ήθη και έθιμα και τις ανθρώπινες σχέσεις και τα οποία επικεντρώνουν με τις ηθικές αξίες και αρετές που πρέπει να χαρακτηρίζουν του μαθητές του Δημοτικού. Η γλώσσα του βιβλίου ήταν η καθαρεύουσα και περιείχε ασπρόμαυρα σκίτσα.

Συμπερασματικά, οι δύο συγγραφείς υποστήριζαν την καθαρεύουσα ωστόσο έγραψαν και αναγνωστικά στη δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας. Ακολούθησαν το εγκυκλοπαιδικό σύστημα και αξιοποίησαν κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με θεματολογία που σχετίζονταν με την εθνική, θρησκευτική, καθημερινή και οικογενειακή ζωή, αλλά και την ιστορία και τη φύση.

Ο Αριστοτέλης Κουρτίδης έχει παρουσία στην Ιστορική Συλλογή από το 1888 μέχρι και το 1979²⁵ με πλούσιο συγγραφικό έργο για τα μαθήματα της Ιστορίας, Φυτολογίας, Ζωολογίας, Νέων Ελληνικών. Στην υπό εξέταση περίοδο και εστιάζοντας στα Αναγνωστικά που έγραψε μόνος του ή ως μέλος συγγραφικής ομάδας για τη Β', Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξη του Δημοτικού συναντάται από το 1917 έως το 1934.

Το 1917 εκδόθηκε το *Αναγνωστικό* για τη Β' Δημοτικού του Αρ. Π. Κουρτίδη (κωδ. αναγν.: 05-00105). Τα κείμενα, μερικά εκ των οποίων διακοσμούσαν με ασπρόμαυρη εικονογράφηση, περιστρέφονταν θεματικά γύρω από την οικογενειακή ζωή, τις ανθρωπιστικές αξίες όπως αγάπη-κακία, αλήθεια, θάρρος, αλληλοβοήθεια, υπακοή, κτλ., τη φύση και τα ζώα, την επαγγελματική, τη θρησκευτική ζωή και την ύπαιθρο/ πόλη. Τα ίδια κείμενα, με την ίδια ακριβώς σειρά και μικρές αλλαγές στη σελιδοποίηση, περιλαμβάνονταν

---

²⁵ Βλ. και προηγούμενες υποσημειώσεις. Στο Αναγνωστικό της Ε' Δημοτικού (1974-77) περιλαμβάνονται κείμενα και του Α. Κουρτίδη.

και στο αναγνωστικό με τίτλο *Ιστορίες* της Β' Δημοτικού του ιδίου συγγραφέα. Στη Συλλογή υπάρχουν αντίτυπα από το 1923, 10η έκδοση (κωδ. αναγν.: 03-20561087), το 1927, 14η έκδοση διορθωμένη (κωδ. αναγν.: 03-20561100), το 1932, 18η έκδ. (κωδ. Αναγν.: 01-45130) και του 1934 “έκδοσις 2α διορθωμένη κατά τας υποδείξεις της Επιτροπής των κριτών από τον Γρηγ. Ξενόπουλο” (κωδ. αναγν.: 03-20561080). Τα κείμενα παραμένουν τα ίδια, αν και έχουν αφαιρεθεί ελάχιστα, με την ίδια σειρά, διαφοροποιημένους όμως τίτλους και διαφορετική εικονογράφηση που έγινε από τον Α. Βώττη και η οποία παραμένει ασπρόμαυρη.

Για την Γ' Δημοτικού ο Κουρτίδης μαζί με τον Γ. Σ. Κονιδάρη και τον Γ. Α. Καλαρά συνέγραψαν ένα αναγνωστικό με τίτλο *Οδύσσεια* όπου εξιστορούνται οι περιπέτειες του Οδυσσέα από το τέλος του Τρωικού πολέμου έως την επιστροφή του στην Ιθάκη. Τα κείμενα συνοδεύονται από ασπρόμαυρη εικονογράφηση και η θεματολογία είναι προφανώς Ιστορική. Το βιβλίο ανατυπώνεται αρκετές φορές. Στη Συλλογή υπάρχουν αντίτυπα από το 1920, 4η έκδ. (κωδ. αναγν.: 20-E0190) όπου προηγούνται της Οδύσσειας 13 μικρές ενότητες σχετικές με την Ιλιάδα. Ακολουθεί το 1925 η 6η έκδοση (κωδ. αναγν.: 01-45125) όπου έχουν αφαιρεθεί τα κείμενα από την Ιλιάδα ενώ στο τέλος, έπειτα και από κάποια τυπογραφικά προβλήματα, προστίθενται και 8 ποιήματα των Βικέλα, Κρυστάλλη, Βιζυηνού, Δαμιανού, Πολέμη και δημοτικά σχετικά με τη θεματολογία του έπους. Τέλος η 8η έκδοση του 1927 (κωδ. αναγν.: 03-20561258) περιλαμβάνει μόνο τα κείμενα της Οδύσσειας.

Επίσης, στα αναγνωστικά της Γ' Δημοτικού περιλαμβάνονται και τα *Σκόρπια λουλούδια* που έγραψαν ο Κουρτίδης με τον Κονιδάρη (κωδ. αναγν.: 03-20561305) το 1927. Στο εγχειρίδιο περιέχονται κείμενα, πεζά και ποιήματα, με θεματολογία σχετική με την οικογενειακή, επαγγελματική, καθημερινή ζωή, τη φύση/ ζώα, την ιστορία, την παράδοση, τις ανθρωπιστικές αξίες. Τα κείμενα είναι ομαδοποιημένα σύμφωνα με τα θέματα που διαπραγματεύονται ενώ είναι χωριστά τα πεζά από τα ποιήματα που βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι ανάμεσα στα ποιήματα υπάρχουν και κάποιες μελοποιήσεις τους (παρτιτούρες).²⁶ Το αναγνωστικό έλαβε έγκριση “διά μίαν δεκαετίαν”.

Ο Κουρτίδης με τον Κονιδάρη συνεργάστηκαν εκ νέου για τη συγγραφή του αναγνωστικού της Δ' Δημοτικού με τίτλο *Στα παλιά χρόνια*. Πρόκειται για ενιαίο αφήγημα που διαδραματίζεται στη Μακεδονία τον καιρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου όπου ο

---

²⁶ Πρόκειται για το “Τσιριτρό” σε ποίηση Ζ. Παπαντωνίου και μουσική Γ. Λαμπελέτ (μονόφωνο). “Ο χορός της χελώνας” σε ποίηση Ι. Πολέμη και γερμανική μελωδία (δίφωνο). Τη “Βαρκούλα” σε ποίηση Ι. Πολέμη και μουσική C. M. von Weber.

Αριστογένης, δάσκαλος δύο μικρών αγοριών, μέσω της αφήγησης της ζωής του διδάσκει ιστορία, τους γνωρίζει τη φύση και τα ζώα, τη ζωή στην ύπαιθρο και την πόλη και διαμορφώνει το ήθος των μαθητών του εστιάζοντας στη φιλία, την ευγένεια, την καλοσύνη, την αλήθεια, την ανδρεία και τη θυσία για την πατρίδα (ανθρωπιστικές αξίες) (Κανταρτζή, 2016γ). Στο τέλος του αναγνωστικού περιλαμβάνονται και ποιήματα των Σολωμού, Παλαμά, Παράσχου, Πολέμη, Γεννηματά, Χριστόπουλου, Παπαντωνίου με αναφορές στην αρχαιότητα αλλά και την πατρίδα. Αξιοσημείωτα είναι τα τρία “Ποιήματα Τονισμένα”, δηλαδή ποιήματα που συνοδεύονται και από τις μελοποιήσεις τους (παρτιτούρες).²⁷ Στην Ιστορική Συλλογή περιλαμβάνεται η 5η έκδοση του 1925 (κωδ. αναγν.: 03-20561301), η 6η έκδοση του 1926 (κωδ. αναγν.: 03-20561300) ενώ από το ψηφιοποιημένο εγχειρίδιο της 7ης έκδοσης του 1927 (κωδ. αναγν.: 01-18957) λείπουν οι τελευταίες σελίδες αυτές με το τέλος της αφήγησης και τα ποιήματα. Στη 10η έκδοση το 1933 (κωδ. αναγν.: 01-45248) άλλαξε η εικονογράφηση που την έκανε ο Γ. Λυδάκης παραμένοντας ως είχε το αφήγημα του Αριστογένη χωρίς τα ποιήματα. Το αναγνωστικό πήρε πενταετή έγκριση, όμως το 1934 (κωδ. αναγν.: 03-20561348) το ίδιο αναγνωστικό αναφέρεται ως 1η έκδοση και ότι το επιμελήθηκε ο Γ. Καλαράς, δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα του εικονογράφου, παρόλο που συνέχισε να διακοσμείται με την εικονογράφηση του Λυδάκη και στο τέλος εγκρίνεται “ως διδακτικόν βιβλίον προς χρήσιν των μαθητών της Δ’ τάξεως των δημοτικών σχολείων το υπό τον τίτλο «Τα Παλιά Χρόνια» δια μίαν τετραετίαν αρχομένην από της 15ης Σεπτεμβρίου 1934”.

Ο *Πύργος του Βοσπόρου* είναι το αναγνωστικό που έγραψαν οι Γρ. Ξερόπουλος μαζί με τον Κουρτίδη και τον Κονιδάρη για την Ε’ Δημοτικού. Περιλαμβάνονται – πέρα από τη διασκευή του ομώνυμου έργου του Κ. Ράδου – κείμενα στη δημοτική γλώσσα εμπνευσμένα από την οικογενειακή ζωή, την εθνική ζωή, τη φύση/ ζώα (άγρια και εξωτικά), την ιστορία κυρίως τη βυζαντινή, την παράδοση και τις ανθρωπιστικές αξίες. Παρατηρείται η έλλειψη του θρησκευτικού στοιχείου. Τα πεζά ομαδοποιούνται με βάση τη θεματολογία τους και διαχωρίζονται από τα ποιήματα – δημοτικά και σύγχρονων ποιητών όπως των: Προβελέγγιου, Παλαμά, Παράσχου, Δροσίνη, Παπαντωνίου – που βρίσκονται στο τέλος του εγχειριδίου. Στη Συλλογή υπάρχουν οι εκδόσεις του 1928, 2η έκδοση (κωδ. αναγν.: 20-01652) με τίτλο *Ο Πύργος του Βοσπόρου και άλλες ιστορίες* και ετήσια έγκριση. Ακολουθούν οι εκδόσεις του 1929 (κωδ. αναγν.: 01-18269) και του 1931, 2η έκδοση (κωδ. αναγν.: 05-

---

²⁷ Πρόκειται για “Το τρυγόνι” σε ποίηση Ι. Πολέμη και μουσική Α. Αργυρόπουλου (δίφωνο). “Ο πεύκος” σε ποίηση Ζ. Παπαντωνίου και μουσική Γ. Λαμπελέτ (μονόφωνο με συνοδεία πιάνου) και “Η πατρίδα” σε ποίηση Α.Μ. και μουσική Humbert (τρίφωνο χορωδιακό a cappella).

00102) με μικρή διαφοροποίηση στον τίτλο *Ο Πύργος του Βοσπόρου και άλλα διηγήματα* και τριετή έγκριση (Κανταρτζή, 2016α).

Το 1927 εκδόθηκαν για πρώτη φορά και τα *Βασανισμένα και δοξασμένα χρόνια. Αναγνωστικό εγκεκριμένο για την ΣΤ' του Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 05-00080). Και σε αυτό το εγχειρίδιο συνεργάστηκαν ο Κουρτίδης με τον Κονιδάρη. Περιλαμβάνει διάφορα κείμενα – στο α' μέρος πεζά και στο β' δημοτικά ποιήματα και ποιήματα των: Βιζυηνού, Μάνου, Δροσίνη, Βαλαωρίτη, Πολέμη, Βικέλα – με θέματα σχετικά με την εθνική ζωή, τη θρησκευτική ζωή, την ιστορία κυρίως από την περίοδο της Επανάστασης και των βαλκανικών πολέμων, τις ανθρωπιστικές αξίες, τα ζώα, τα ολυμπιακά αθλήματα. Στο τέλος περιλαμβάνονται βιογραφίες και έργα των ποιητών και συγγραφέων, λεξιλόγιο, τα περιεχόμενα χωρισμένα σε ενότητες σύμφωνα με τη θεματολογία ενώ τα κείμενα εμπλουτίζονται και από ασπρόμαυρη εικονογράφηση. Στο τέλος δε, παρατίθεται σε καθαρεύουσα η έγκριση του Αναγνωστικού “ΣΤ’ τάξεως εις την δημοτικήν γλώσσαν διά μίαν δεκαετίαν, λογιζομένην από του σχολικού έτους 1927-1928” (Γιώτης, 2016).

Συνοπτικά ο Αριστείδης Κουρτίδης συνέγραψε για όλες σχεδόν τις τάξεις του Δημοτικού ακολουθώντας, ανάλογα με τις οδηγίες των προκηρύξεων, άλλοτε την απλή καθαρεύουσα και άλλοτε τη δημοτική, καλύπτοντας όλη τη θεματολογία. Ως προς το σύστημα γραφής επέδειξε προτίμηση στο εγκυκλοπαιδικό με εξαίρεση το Αναγνωστικό της Δ' Δημοτικού τα *Παλαιά χρόνια* το οποίο είναι αφηγηματικό.

Ο Αλέξανδρος Γ. Μακρυναίος, διετέλεσε δημοδιδάσκαλος. Στην Ιστορική Συλλογή περιλαμβάνονται εγχειρίδιά του από το 1905 έως το 1916 για τα Θρησκευτικά, την Ιστορία, τα Νέα Ελληνικά, τη Γεωγραφία. Ειδικά για τα Νέα Ελληνικά (Α', Γ' και Δ' Δημοτικού) τα περισσότερα χρονολογούνται το 1915.

Αναλυτικότερα, το 1915 εκδόθηκε η 6η έκδοση του πρώτου τεύχους από το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον* (κωδ. αναγν.: 03-20561076), το οποίο είχε ήδη από το 1906 εγκριθεί από το Βασίλειον της Ελλάδος βάσει του Νόμου ΒΤΓ'/12-07-1895. Η έγκριση ήταν για μια πενταετία (1906-1911). Περιλαμβάνει γράμματα, διφθόγγους, λέξεις που σχηματίζονται από αυτά αλλά και κανόνες γραμματικής και ασκήσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν δύσκολες για την ηλικία στην οποία απευθύνονται. Η εικονογράφηση επίσης είναι ελάχιστη.

Την ίδια χρονιά (1915) εγκρίθηκε η 2η έκδοση του δεύτερου τεύχους του *Αλφαβηταρίου* “Παρασκευαστικόν της λογικής αναγνώσεως. Προς χρήσιν των μαθητών της Α' τάξεως των δημοτικών σχολείων” (κωδ. αναγν.: 03-20561064). Πρόκειται για ένα εγχειρίδιο με πεζά,

ποιήματα²⁸ και αινίγματα στην απλή καθαρεύουσα που αντλούν τα θέματά τους από την οικογενειακή, θρησκευτική, καθημερινή ζωή, τη φύση και τα ζώα καθώς και τις ανθρωπιστικές αξίες (ηθικοπλαστικού περιεχομένου). Τα κείμενα συνοδεύονται από ελάχιστες ασπρόμαυρες μικρογραφίες.

Για την Γ' τάξη του Δημοτικού στη Συλλογή υπάρχουν 2 εγχειρίδια που έχει γράψει ο Μακρυναίος. Το πρώτο χρονολογείται το 1905 και φέρει τις εξής πληροφορίες “Αλεξάνδρου Γ. Μακρυναίου, Δημοδιδασκάλου. *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον διά την Γ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Εγκριθέν εν τω τελευταίω διαγωνισμῷ δια την πενταετίαν 1905-1910” (κωδ. αναγν.: 20-E0343). Ολόκληρο το κείμενο της έγκρισης βρίσκεται και στο εσώφυλλο όπως και στο οπισθόφυλλο. Το *Αναγνωσματάριον* περιλαμβάνει πεζά και ποιήματα²⁹ που κινούνται γύρω από τη θρησκευτική, οικογενειακή, επαγγελματική, εθνική ζωή, τις ανθρωπιστικές (ηθικοπλαστικές) αξίες, τη φύση και τα ζώα και την ιστορία. Στο τέλος κάθε κειμένου υπάρχει ένα ρητό στο οποίο συνοψίζεται η αξία που προβάλλεται. Το δεύτερο εγχειρίδιο εκδόθηκε το 1915. Συγκεκριμένα πρόκειται για την 5η έκδοση “Επιδιωρωμένη” (κωδ. αναγν.: 03-20561319). Σε αυτή παραμένουν τα πρότερα κείμενα με την ίδια σειρά ενώ προστίθενται και κάποια ακόμη (σχετικά με τα μέσα συγκοινωνίας, τη νοικοκυροσύνη, την υπερηφάνεια-ταπείνωση, τη φιλοπατρία, την 25η Μαρτίου). Παρόμοια επίσης παραμένει και η διακόσμησή τους με τις μικρές, ασπρόμαυρες εικόνες ενώ μικρές αλλαγές επιφέρθηκαν στους τίτλους των κειμένων.

Την ίδια χρονιά, 1915, εκδόθηκε η “5η επιδιωρωμένη” έκδοση για το *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον δια την Δ' τάξιν των δημοτικών σχολείων αμφοτέρων των φύλων* (κωδ. αναγν.:03-20561345). Η έγκρισή του ήταν για την πενταετία 1905-10. Τα θέματα των κειμένων, πεζών και ποιημάτων, στρέφονται γύρω από την οικογενειακή, εθνική ζωή, την ιστορία, τη φύση/ ζώα, τις ανθρωπιστικές αξίες. Στο τέλος κάθε κειμένου υπάρχει και εδώ ένα ρητό μέσω του οποίου συνοψίζεται η αξία που προβάλλεται.

Ολοκληρώνοντας τα αναγνωστικά που έγραψε - επιμελήθηκε ο Αλέξανδρος Μακρυναίος αποτελούνται από διάφορα πεζά και ποιήματα. που αφορούσαν τη θρησκευτική, οικογενειακή, επαγγελματική, εθνική ζωή, τις ανθρωπιστικές (ηθικοπλαστικές) αξίες, τη φύση και τα ζώα και την ιστορία.

---

²⁸ Τα ποιήματα προέρχονται μόνο από δύο ποιητές, τον Αλέξανδρο Κατακουζηνό και τον Άγγελο Βλάχο.

²⁹ Τα ποιήματα είναι των Βλάχου, Ραγκαβή, Βικέλα, Μελά, Δροσίνη, Κατακουζηνού, Βυζάντιου, Σ. Κονιδάρη, Ζαλοκώστα, Βιζυηνού, Ιγγλέση, Πολέμη, Διαλεισμά, Μαρτινέλη, Βαλαωρίτη, Σπ. Τρικούπη.

Ο Γεώργιος Α. Μέγας πρωτοεμφανίζεται στην Ιστορική Συλλογή το 1927 μέχρι το 1979. Πέρα από τα εγχειρίδια για το μάθημα των Νέων Ελληνικών έγραψε και Γεωγραφίες για Δημοτικό και Γυμνάσιο. Στη Συλλογή υπάρχουν για τον συγγραφέα, στην υπό εξέτασιν περίοδο, μόνο 5 αναγνωστικά γιατί η συγγραφική του παραγωγή έπεται της περιόδου που μελετάται.

Το 1927 ο Γ. Μέγας συνέγραψε με τον Γ. Κονιδάρη τα Αναγνωστικά της Ε' Δημοτικού. Στο εξώφυλλο ο τίτλος ήταν *Αναγνωστικόν Ε' Δημοτικού. Δια την μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρουόσης* ενώ στη σελίδα τίτλου *Αναγνώσματα. Εγκεκριμένα προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρουόσης. Δια την Ε' τάξιν των Δημοτικών σχολείων*. Περιέχονται λίγες ασπρόμαυρες εικόνες και κείμενα – πεζά και ποιήματα των: Βιζυηνού, Βλάχου, Παράσχου, Χατζηδάκη, Ραφτόπουλου, Ξενόπουλου, Καρασούτσα, Βικέλα, Κάλβου, Φεραίου, Σολωμού – με θέματα παρμένα από τη θρησκευτική, καθημερινή ζωή, την ιστορία, τη φύση και τα ζώα, τις ανθρωπιστικές αξίες όπως φιλοπατρία, φιλία, φιλοξενία κλπ. Είναι ψηφιοποιημένα δύο εγχειρίδια (κωδ. αναγν.: 03-20561363 και 20-02444). Στο δεύτερο το εξώφυλλο είναι έγχρωμο και στο τέλος επισυνάπτεται η έγκριση του Αναγνωστικού από το Υπουργείο για δέκα χρόνια, αρχής γενομένης το σχ. έτος 1927-28.

Για την ΣΤ' τάξη του Δημοτικού επιμελήθηκε μόνος του τα *Αναγνώσματα*. Και εδώ υπάρχει διαφορά μεταξύ του εξώφυλλου *Αναγνώσματα Καθαρευούσης Έκτης Δημοτικού* και της σελίδας τίτλου *Αναγνώσματα Έκτης Δημοτικού. Προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της καθαρουόσης*. Πρόκειται για σύνολο κειμένων διαφόρων συγγραφέων τα οποία παραθέτει με βάση τη θεματολογία: θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή, εθνική ζωή, φύση και ζώα, ιστορία. Η 1η και 2η έκδοση έγιναν το 1932 (κωδ. αναγν.: 03-20561392 και 20-01377) και εγκρίθηκε για μία πενταετία. Παρόλα αυτά το 1934, 1η έκδοση (κωδ. αναγν.: 20-01379), εκδίδεται νέο *Αναγνωστικό* στο οποίο προστίθενται πολλά νέα κείμενα και ενώ διατηρείται ο διαχωρισμός τους βάσει της θεματολογίας που προαναφέρθηκε επηρεάζεται και ένα νέο δεδομένο, η κατανομή τους “κατά τας εποχάς του έτους” ώστε να υπάρχει εναλλαγή θεμάτων και δυνατότητα συνδιδασκαλίας τους με άλλα μαθήματα. Με αυτό τον τρόπο παρέχεται στον διδάσκοντα από τον συγγραφέα η άδεια να μεταβάλλει τη σειρά σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες.

Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι είναι η πρώτη φορά, στις αρχές του '30, στη μελετούμενη περίοδο όπου ο “συγγραφέας”- επιμελητής του εγχειριδίου αναφέρει τις πηγές του, δηλαδή όλους τους συγγραφείς των οποίων τα κείμενα χρησιμοποίησε και όχι μόνο τους ποιητές, όπως συνέβαινε έως τότε.

Συνοπτικά, σύμφωνα με την ιστορική συλλογή του Ι.Ε.Π., ο Γεώργιος Μέγας έγραψε - επιμελήθηκε αναγνωστικά στην καθαρεύουσα για τις δυο μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού.

Συνεχίζοντας, ο Π. Π. Οικονόμου πολυγραφότατος στα σχολικά εγχειρίδια, έγραψε αναγνωστικά για τις τάξεις του Δημοτικού και σχολικά εγχειρίδια με διηγήματα για όλο το Δημοτικό περίπου το 1880, τα οποία δεν θα αναλυθούν στην παρούσα εργασία. Γεννήθηκε το 1851 στην Αρκαδία και πέθανε το 1931 στην Αθήνα. Σπούδασε για δύο χρόνια στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1871 ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων πραγματοποίησε διαγωνισμό και έστειλε τρεις υποτρόφους για σπουδές στη Γερμανία, ένας εκ των οποίων υπήρξε και ο Οικονόμου. Έλαβε εκπαίδευση στη Γερμανία το 1871-1875. Στη Γερμανία αναγορεύτηκε διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο της Ιένας. Από το 1875 έως το 1878 διετέλεσε διευθυντής του Προτύπου Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης. Στο πειραματικό αυτό σχολείο πήγαιναν δάσκαλοι από όλα τα μέρη της Ελλάδας ακόμα και Οθωμανοί και Ισραηλίτες δάσκαλοι. Στο σχολείο αυτό ο Οικονόμου ήρθε σε επαφή με τον Παπαμάρκο, με τον οποίο θα έρθει αργότερα σε σύγκρουση. Στη συνέχεια ο Οικονόμου έγινε διευθυντής στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο της Αθήνας και ταυτόχρονα δίδασκε στο Διδασκαλείο. Από το 1882-1885 διετέλεσε διευθυντής στο Διδασκαλείο της Λάρισας όπου και του απονεμήθηκε ο Αργυρός Σταυρός των Ιπποτών του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος (Χασεκίδεου, 2014, σ. 5).

Αναφορικά με τις παιδαγωγικές του απόψεις, ο Οικονόμου, ήταν αντίθετος με τη μείωση των ωρών της αρχαίας ελληνικής γλώσσας καθώς πίστευε ότι αυτή είναι που αποτελεί το κέντρο διαπαιδαγώγησης των νέων. Σχετικά με τη γυναικεία αγωγή, ο Οικονόμος δεν ξέφυγε από την κυρίαρχη αντίληψη της εποχής του, θέτοντας τα κορίτσια στην εκμάθηση βασικών δεξιοτήτων γραφής, ανάγνωσης, αριθμητικής και όλων εκείνων των γνώσεων που θα τις καθιστούσε καλές μητέρες, νοικοκυρές και σπανιότερα δασκάλες (Χασεκίδεου, 2014, σ.8).

Η συμβολή του στην ελληνική εκπαίδευση ήταν τεράστια καθώς έδωσε νέες διαστάσεις στην παιδαγωγική θεωρία και τη διδακτική πράξη εκείνης της εποχής. Το δυσάρεστο σημείο της σταδιοδρομίας του ήταν, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, η διαμάχη του με τον Παπαμάρκο. Μετά την παύση του Π. Οικονόμου από τη θέση του διευθυντή του Διδασκαλείου, κατηγόρησε τον Παπαμάρκο, γιατί επέτρεπε και σε άλλα εκπαιδευτήρια να αναλαμβάνουν τη μόρφωση των δασκάλων, ενώ μέχρι τότε την αρμοδιότητα, την είχε μόνο η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία. Επιπλέον αμφισβητούσε και τα διδακτικά εγχειρίδιά του. Από τις αρχές του 1894 οξύνθηκαν οι μεταξύ τους σχέσεις, καθώς ο Οικονόμος κατηγορήθηκε από τον Παπαμάρκο ότι δεν είχε πραγματοποιήσει διδακτορικές σπουδές στη Γερμανία (Πουγαρίδου, 2017, σ.65).

Το 1904 ο Οικονόμου έγραψε για την Α' Δημοτικού το αναγνωστικό με τίτλο *Ελληνικόν Αλφαβητάριον. Τεύχος Πρώτον*. Στην ψηφιοποιημένη συλλογή του Ι.Ε.Π. το εν λόγω αναγνωστικό υπάρχει σε έκδοση του 1916 (κωδ. αναγν.: 03-20561069), το οποίο περιλαμβάνει όλο το ελληνικό αλφάβητο με εικόνες και παραδείγματα για την καλύτερη κατανόηση των γραμμάτων από τους μικρούς/ές μαθητές/τριες. Επιπλέον υπάρχουν λέξεις, φράσεις και μικρά κείμενα σε καθαρεύουσα με θέμα την οικογένεια, τη θρησκεία, την αγάπη για τους άλλους και τα ζώα και την σπουδαιότητα των αρετών. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι το 1915 το *Αλφαβητάριο* εγκρίθηκε στον διαγωνισμό των διδακτικών βιβλίων για μια πενταετία.

Ακόμα για την Α' Δημοτικού ο Οικονόμου το 1905 έγραψε και δεύτερο αναγνωστικό με τίτλο *Αλφαβητάριο. Τεύχος Δεύτερον. Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Α' Τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Στην ψηφιοποιημένη συλλογή του Ι.Ε.Π. υπάρχει το εγχειρίδιο σε έκδοση του 1915 (κωδ. αναγν.: 03-20561070). Το αναγνωστικό αυτό έρχεται να συμπληρώσει το προηγούμενο τεύχος με μικρές συλλαβές και ιστορίες από την οικογενειακή και κοινωνική ζωή. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι εκτός από την εκμάθηση της ανάγνωσης, οι μαθητές λαμβάνουν βασικές γνώσεις για τη ζωή και την καθημερινότητα. Η γλώσσα του κειμένου παραμένει η καθαρεύουσα με ασπρόμαυρα σκίτσα και εικόνες.

Συνεχίζοντας στην επόμενη τάξη, το 1915 έγραψε το αναγνωστικό *Ροβινσών Κρούσος. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων Αμφοτέρων των Φύλων* (κωδ. αναγν.: 03-20561104). Περιείχε αφηγηματική ιστορία του Ροβινσώνα Κρούσου, με ηθικά διδάγματα για τους/τις μικρούς/ές μαθητές/τριες. Στο τέλος του βιβλίου υπήρχε παράρτημα με ποιήματα εθνικού περιεχομένου. Η γλώσσα του κειμένου ήταν η απλή καθαρεύουσα με ασπρόμαυρα σκίτσα και εικόνες.

Για την Γ' Δημοτικού, το 1903 ο Οικονόμου έγραψε το σχολικό εγχειρίδιο *Οδύσσεια μετά παραρτήματος ποιημάτων προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων* (κωδ. αναγν.: 02-02284). Το βιβλίο περιέχει ποιήματα εμπνευσμένα από την ελληνική μυθολογία, τη σύγχρονη ελληνική ιστορία, την πατρίδα, τη θρησκεία και τη φύση. Κυρίως όμως γινόταν αναφορά στις περιπέτειες του Οδυσσέα από το σημείο της επιστροφής του στην Ιθάκη και των όλεθρο των μνηστήρων. Το βιβλίο διδάσκοταν για το μάθημα των αρχαίων ελληνικών και η γλώσσα του κειμένου ήταν η καθαρεύουσα.

Το 1921 πραγματοποιήθηκε η 1η έκδοση του αναγνωστικού με τίτλο *Αναγνώσματα καθ' Ηρόδοτον προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων αρρένων και θηλέων Τετάρτη τάξις Δημοτικών Σχολείων* (κωδ. αναγν.: 03-20561343) για τη Δ' Δημοτικού. Στο εγχειρίδιο διηγήματα σε καθαρεύουσα, εμπνευσμένα από το έργο του Ηρόδοτου μάθαιναν στα παιδιά

την ιστορία για τον πόλεμο Ελλήνων και Περσών. Επιπλέον υπήρχαν ποιήματα σημαντικών ποιητών όπως του Αχιλλέα Παράσχου, του Αλέξανδρου Σούτσου και του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Στη συλλογή του Ι.Ε.Π. και η έκδοση του 1904.

Τέλος για την Ε' Δημοτικού το 1921 εκδόθηκε το σχολικό εγχειρίδιο *Μέγας Αλέξανδρος Αναγνωστικόν προς χρήσιν της Ε' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων* (κωδ. αναγν.: 03-20560575). Στη συλλογή του Ι.Ε.Π. υπάρχει και η 5η έκδοση του 1923 (κωδ. αναγν.: 01-45111). Το αναγνωστικό όπως προδικάζει και ο τίτλος του εξιστορεί τη ζωή και το έργο του Μ. Αλεξάνδρου. Προοριζόταν, για να εμπνεύσει "φρονήματα υψηλά και γενναία και να υποθάλη το συναίσθημα της φιλοπατρίας" στους/στις μαθητές/τριες. Περιέχει ποιήματα πατριωτικού και θρησκευτικού περιεχομένου σε καθαρεύουσα.

Συμπερασματικά ο Οικονόμου έγραψε αναγνωστικά για όλες σχεδόν τις τάξεις του Δημοτικού σε καθαρεύουσα. Τα θέματά του τα αντλούσε από τους αρχαίους αλλά και σύγχρονους συγγραφείς προβάλλοντας κυρίως την εθνική συνείδηση, την ιστορία και τις ανθρωπιστικές αξίες.

Ο Χαρίσιος Παπαμάρκος, όπως αναφέρει ο ίδιος στον Πρόλογο του δίτομου έργου του *Τα Αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*, "και διδάσκαλος επί μακροτάτον χρόνον διατελέσας ... συνέταξα πάντα τα αναγνωστικά βιβλία τα αναγινωσκόμενα εν τοις παρ' ημίν σχολείοις της στοιχειώδους εκπαίδευσέως..." (Παπαμάρκος, 1897, σ. δ'-ε'). Σπούδασε με υποτροφία στη Γερμανία (1871-74) στο "Πανεπιστήμιο της Γοτίγγης" (Göttingen) φιλολογία, φιλοσοφία και παιδαγωγική. Το 1875 ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη και διηύθυνε το *Ελληνικόν Διδασκαλείον* ενώ για πολλά χρόνια διετέλεσε διευθυντής σε διάφορα διδασκαλεία καθώς και τμηματάρχης στο υπουργείο. Υπήρξε μέλος της πρώτης Επιτροπής κριτών διδακτικών βιβλίων. Ο ίδιος έγραψε, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, Αναγνωστικά για τις τέσσερις τάξεις (Α' - Δ') του Δημοτικού³⁰ τα οποία όμως δεν εγκρίθηκαν. Υπήρξε υπέρμαχος της καθαρεύουσας και του "εγκυκλοπαιδικού συστήματος" με επιλογή κειμένων κυρίως αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων που έχουν "χρηστόν, ηθοποιόν και ανδροποιόν δύναμιν", ενώ είναι εμφανέστατη η ηθικοποιητική δομή των αναγνωστικών του. Εμφανίζεται στην Ιστορική Συλλογή το 1897 ενώ στην υπό εξέτασιν περίοδο περιλαμβάνονται τα αναγνωστικά του που εγκρίθηκαν από το 1905 έως το 1922.

Συγκεκριμένα, ο Παπαμάρκος έγραψε για την Α' Δημοτικού το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον* το οποίο χωρίζεται σε δύο μέρη:

---

³⁰ Το Δημοτικό την εποχή εκείνη είχε μόνο τέσσερις τάξεις.

A) *Ελληνικόν αλφαβητάριον. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911. Μέρος Α΄. Παρασκευαστικόν της απταιστού αναγνώσεως* με λέξεις και μικρές προτάσεις για την εκμάθηση ανάγνωσης συνοδευόμενες από ασπρόμαυρες εικόνες. Στη Συλλογή υπάρχει η έκδοση του 1906 (κωδ. αναγν.: 05-00187).

B) *Ελληνικόν αλφαβητάριον. Εγκριθέν εν τω διαγωνισμώ των διδακτικών βιβλίων διά την πενταετίαν 1906-1911. Μέρος Β΄ Προπαρασκευαστικόν της λογικής αναγνώσεως.* Περιέχει πεζά, αισώπειους μύθους και ποιήματα με θέματα ηθικοπλαστικού περιεχομένου, σχετικά με τις ανθρωπιστικές αξίες καθώς και τη θρησκευτική και οικογενειακή ζωή. Έχει ψηφιοποιηθεί η έκδοση του 1906 (κωδ. αναγν.: 03-20561068).

Για τη Β΄ Δημοτικού έγραψε το *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Δια τους μαθητάς της δευτέρας τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως* το οποίο εγκρίθηκε για την πενταετία 1901-1906 και ανανεώθηκε για το 1906-1911. Στο εγχειρίδιο η εικονογράφηση είναι ελάχιστη και ασπρόμαυρη. Περιλαμβάνονται πεζά, αισώπειοι μύθοι και ποιήματα των: Βιζυηνού, Ζαλοκώστα, Δροσίνη, Παράσχου, Πολέμη, Βλάχου, Ραγκαβή, Βαλαωρίτου, Τανταλίδη, Μαζαράκη. Τα θέματα αντλούνται από τη φύση/ ζώα, τη θρησκευτική ζωή κυρίως όμως από τις ανθρωπιστικές αξίες π.χ. απείθεια – ευπείθεια, τιμιότητα, φιλοφροσύνη, κακία – αγαθότητα, γενναιότητα κλπ. Στην Συλλογή περιέχονται οι εκδόσεις του 1905 (κωδ. αναγν.: 03-20561101) και του 1914 (κωδ. αναγν.: 03-20561096) που είναι ίδιες. Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης ότι στην ψηφιοθήκη περιλαμβάνεται έκδοση του 1912 από την Κωνσταντινούπολη με τον τίτλο *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Δια την δευτέραν τάξιν των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως. Μετά εικόνων. Έκδοσις όλως νέα* (κωδ. αναγν.: 09-12963). Οι εικόνες παραμένουν μικρές και ασπρόμαυρες είναι όμως περισσότερες. Όσον αφορά τα κείμενα είναι τα ίδια με μικρές αλλαγές στη σειρά παράθεσής τους ενώ κάποια έχουν παραληφθεί.

Για την Γ΄ Δημοτικού ο Παπαμάρκος έγραψε το *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον*.³¹ *Δια τους μαθητάς της τρίτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως* το οποίο εγκρίθηκε για μια πενταετία από το 1901-1906 και ανανεώθηκε για το 1906-1911. Τα κείμενα περιλαμβάνουν διάφορα πεζά, ποιήματα των: Βιζυηνού, Δροσίνη, Βυζάντιου, Αντύπα, Καρασούτσα, Παράσχου, Βλάχου, Ραγκαβή, Πολύβιου, Τανταλίδη, Ιγγλέση, Κατακουζηνού, Χριστόπουλου, Δαμιανού, Ζαλοκώστα, Σολωμού, Σούτσου και αισώπειους μύθους ενώ η θεματολογία τους στρέφεται γύρω από τη θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή ζωή, τη φύση/ ζώα, κυρίως όμως γύρω από τις ανθρωπιστικές αξίες π.χ. αρετή – κακία, περηφάνια –

---

³¹ Στην καταλογογράφηση της Ιστορικής Συλλογής εκ παραδρομής αναφέρεται ως “Αλφαβητάριον”.

μετριοφροσύνη, φιλανθρωπία, γενναιότητα κλπ. Η εικονογράφηση ήταν ελάχιστη και ασπρόμαυρη. Στη Συλλογή περιλαμβάνεται η έκδοση του 1905 (κωδ. αναγν.: 03-20561262), του 1914 (κωδ. αναγν.: 03-20561426) και του 1915 (κωδ. αναγν.: 01-18346) όπου παρουσιάζεται πρόβλημα στη βιβλιοδεσία με την επανάληψη των τελευταίων 40 σελίδων, ενώ στο τέλος παρατίθεται και η έγκριση του 1906 από το Υπουργείο.

Για την Δ' Δημοτικού ο Παπαμάρκος ήταν συγγραφέας δύο αναγνωστικών. Το 1910 μαζί με τους Σ. Δάλλα, Ε. Παντελάκη και Κ. Παπακωνσταντίνου συνέγραψαν το *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της τετάρτης τάξεως του Δημοτικού Σχολείου* (κωδ. αναγν.: 20-Ε0322). Τα κείμενα, πεζά και ποιήματα, ήταν δομημένα σε ενότητες που προβάλλουν τις ανθρωπιστικές αξίες π.χ. σύνεση, εργατικότητα, πραότητα, αγάπη, ευγένεια, σεβασμός, αλληλοβοήθεια κλπ., την αγάπη στη φύση/ ζώα, την οικογενειακή, καθημερινή και θρησκευτική ζωή. Το *Αναγνωσματάριον* αυτό το 1921 στον διαγωνισμό των διδακτικών βιβλίων εγκρίθηκε εκ νέου. Στη Συλλογή υπάρχει η 5η έκδοση του 1922 (κωδ. αναγν.: 03-20561340) είναι όμως ελλιπής. Σταματά στη σελίδα 48 – από τις 205 του αρχικού – ενώ δεν ακολουθεί Πίνακας περιεχομένων.

Τέλος, το δεύτερο εγχειρίδιο για την Δ' Δημοτικού που έγραψε μόνος του ο Παπαμάρκος είχε τον τίτλο *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Δια τους μαθητάς της τετάρτης τάξεως των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως*. Έφερε την έγκριση του διαγωνισμού των διδακτικών βιβλίων για την πενταετία 1906-1911. Η θεματολογία των κειμένων – πεζά, αρκετά από αυτά διασκευές κειμένων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων (Αιλιανού, Αριστοτέλη, Ευριπίδη, Ηρόδοτου, Ησίοδου, Ομήρου, Πλουτάρχου, Πορφυρίου), και ποιήματα των: Βλάχου, Ραγκαβή, Σούτσου, Καρύδη, Βαλαωρίτου, Κάλβου, Μπέλλου, Προβελέγγιου, Τερτσέτη, Ραφτόπουλου, Κουντούρη, Βικέλα – προέρχεται από την ιστορία, τη φύση/ ζώα, τη θρησκευτική, εθνική ζωή και τις ανθρωπιστικές αξίες π.χ. ομόνοια, αλληλοβοήθεια, καρτερία, ανδρεία κλπ. Στη Συλλογή περιλαμβάνονται τρεις εκδόσεις: του 1914 (κωδ. αναγν.: 03-20561297) όπου στο τέλος επισυνάπτεται η έγκριση του Υπουργείου του 1906, του 1915 (κωδ. αναγν.: 20-01651) και του 1921 (κωδ. αναγν.: 01-45124).

Συνοψίζοντας ο Χαρίσιος Παπαμάρκος έγραψε κείμενα σε καθαρεύουσα χρησιμοποιώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα διασκευάζοντας κείμενα αρχαίων αλλά και σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων. Υπήρξε υπέρμαχος της καθαρεύουσας και υποστήριξε έντονα την ηθικοποιητική λειτουργία στα αναγνωστικά του. Η θεματολογία του σχετίζονταν με την ιστορία, τη φύση/ ζώα, τη θρησκευτική, εθνική ζωή και τις ανθρωπιστικές αξίες.

Συνεχίζοντας, ο Επαμεινώνδας Γ. Παπαμιχαήλ (1871-1951) ήταν παιδαγωγός και λογοτέχνης, γνωστός με το καλλιτεχνικό ψευδώνυμο Νώντας Έλατος. Σπούδασε φιλοσοφία

στην Ελλάδα και τη Γερμανία. Υπήρξε μέλος του εκπαιδευτικού Ομίλου και επί χρόνια εργάστηκε στη δημόσια εκπαίδευση. Η μακρόχρονη παρουσία του στην συγγραφή Αλφαβηταρίων, Αναγνωστικών και Παιδαγωγικών βοηθημάτων, τα οποία περιλαμβάνονται στην Ιστορική Συλλογή, ταυτίζεται με την υπό εξέταση περίοδο. Τον συναντούμε για πρώτη φορά το 1917 και τελευταία το 1934. Στο διάστημα αυτό συγγράφει αναγνωστικά, στη δημοτική, για όλες τις τάξεις του Δημοτικού, κάποιες φορές μόνος του κυρίως όμως με άλλους γνωστούς συγγραφείς και λογοτέχνες όπως οι Δ. Βουτυράς, Α. Καρκαβίτσας, Σ. Δάλλας, Ι. Κολλάρος, Χ. Αντωνάτος. Επίσης με το ψευδώνυμο Νώντας Έλατος έγραψε με τον Καρκαβίτσα για τη Δ' Δημοτικού *Το ραζακί σταφύλι* και με τον Βουτυρά για την ΣΤ' τάξη τη *Ζωή μας* καθώς και εγχειρίδια για τα Θρησκευτικά και για τα Νέα Ελληνικά του εξατάξιου Γυμνασίου ενώ μεμονωμένα κείμενά του περιλαμβάνονται σε πολλά εγχειρίδια άλλων συγγραφέων - επιμελητών. Εδώ θα μελετηθούν, και συγκριθούν ανά τάξη, συνολικά 26 σχολικά εγχειρίδια στα οποία έχει τη μνεία ευθύνης.

Το 1917 εγκρίθηκε το *Αλφαβητάριο* που έγραψε για την Α' Δημοτικού και το οποίο χωριζόταν σε 2 μέρη. Το *Α' Μέρος* (κωδ. αναγν.: 05-00079)³² περιέχει συλλαβές, λέξεις και μικρά κείμενα από την Οικογενειακή ζωή, τη Φύση και τα Ζώα με αντίστοιχη ασπρόμαυρη εικονογράφηση που βοηθούν στην κατανόηση και εκμάθηση. Το *Β' Μέρος* (κωδ. αναγν.: 20-E0268)³³ περιστρέφεται γύρω από την ιστορία της Δαφνούλας και του Γιώργου που “είναι πρωτότυπη”. Αποτελείται από μικρές αφηγηματικές ιστορίες, δημοτικά τραγούδια, παραμύθια και ποιήματα του Πάλλη και του Πολέμη γύρω από την Οικογενειακή, Θρησκευτική, Καθημερινή τους ζωή, με ηθικοπλαστικό περιεχόμενο. Συνοδεύονται από 13 ασπρόμαυρες εικόνες “Σχεδιάσματα” του Π. Ρούμπου. Στη Συλλογή υπάρχουν οι παρακάτω εκδόσεις για το *Α' Μέρος*: η 4η έκδοση το 1918 (κωδ. αναγν.: 03-20561075) και για το *Β' Μέρος* η 2η έκδοση το 1919 (κωδ. αναγν.: 03-20561073), η 7η έκδοση το 1920 (κωδ. αναγν.: 03-20561074), η 7η διορθωμένη έκδοση το 1923 όπου έγιναν μικροαλλαγές σε φράσεις των κειμένων, αφαιρέθηκαν τα ονόματα των ποιητών ενώ τα ποιήματα παρέμειναν και άλλαξε η εικονογράφηση του εξώφυλλου³⁴ (κωδ. αναγν.: 03-20561077) και η 8η διορθωμένη έκδοση το 1924 (κωδ. αναγν.: 03-20561078) με τις αλλαγές του προηγούμενου χρόνου και την

---

³² Υπάρχει διαφορετική ορθογραφία στο επώνυμο του συγγραφέα. Στο εξώφυλλο αναγράφεται Επ. Γ. Παπαμιχαήλ ενώ στη σελίδα τίτλου Επ. Γ. Παππαμιχαήλ. Με αυτή την “λάθος” ορθογραφία είναι και η έγκριση που έλαβε από το Υπουργείο και υπογράφει ο Τμηματάρχης Γ. Δροσίνης.

³³ Το ίδιο πρόβλημα με την ορθογραφία υπάρχει και εδώ. Όμως τώρα στο εξώφυλλο γράφεται Παππαμιχαήλ και στη σελίδα τίτλου Παπαμιχαήλ και έτσι είναι και στην έγκριση.

³⁴ Η εικονογράφηση παραμένει του Ρούμπου.

προσθήκη της μελοποίησης δύο ποιημάτων (παρτιτούρες).³⁵

Την ίδια χρονιά με το *Αλφαβητάριο* (1917) εγκρίθηκε και το αναγνωστικό του για τη Β' Δημοτικού. Γραμμένο με το αφηγηματικό σύστημα φέρει ως τίτλο το όνομα του κεντρικού ήρωα *Πέτρος Λάρας* τις περιπέτειες του οποίου – ως άλλου Ροβινσώνα Κρούσου – εξιστορεί, ενώ η αφήγηση εμπλουτίζεται και με ποιήματα των Βιζυηνού, Πολέμη, Τανταλίδη, Δαμιανού. Η θεματολογία κινείται μεταξύ της οικογενειακής, καθημερινής και επαγγελματικής ζωής, των ταξιδιών, της παράδοσης/ παραμυθιών και του ήρωα της ιστορίας. Στην Συλλογή υπάρχουν: η 3η έκδοση από το 1918 (κωδ. αναγν.: 03-20561098) και η 10η έκδοση του 1923 σε δύο αντίτυπα. Το πρώτο (κωδ. αναγν.: 03-20561097) δεν έχει ψηφιοποιηθεί και για αυτό δεν υπάρχει δυνατότητα ελέγχου των στοιχείων της Περιγραφής. Από την ψηφιοποίηση του δεύτερου αντιτύπου (κωδ. αναγν.: 03-20651097) από το οποίο λείπει το εξώφυλλο με τα στοιχεία τίτλου, συγγραφέα, εκδότη κτλ. διαπιστώνεται ότι έχουν αφαιρεθεί τα ποιήματα που βρισκόταν εντός του κειμένου και παρατίθενται στο τέλος. Στο τέλος του κειμένου αναγράφεται ότι “Το βιβλίο τούτο είναι διασκευή από το γερμανικό του Lehmschik”.

Επίσης, για τη Β' Δημοτικού συνέγραψαν μαζί με τον Δ. Βουτυρά *Το χρυσό μου βιβλίο*. Είναι από τα τελευταία βιβλία του Παπαμιχαήλ διότι εκδόθηκε το 1932, 1η έκδοση (κωδ. αναγν.: 01-45129), 2η έκδοση 1933 (κωδ. αναγν.: 03-20561103) και στη Συλλογή υπάρχει και η 4η του έκδοση το 1934 (κωδ. αναγν.: 03-20561085) με μικρές αλλαγές στην εικονογράφηση και τη γλώσσα των κειμένων.³⁶ Το αναγνωστικό έλαβε αρχικά πενταετή έγκριση αρχής γενομένης από το σχ. έτος 1932-33 ενώ το 1934 εγκρίνεται εκ νέου για μια τετραετία. Γραμμένο και αυτό με το αφηγηματικό - “ερβαρτιανό σύστημα” περιλαμβάνει αφηγήσεις και ποιήματα από την καθημερινή ζωή του μικρού Δήμου που πέρασε ένα μεγάλο διάστημα στο νησί με την οικογένεια του θείου του. Τα θέματα της αφήγησης προέρχονται από τη φύση, την παράδοση, την οικογενειακή, καθημερινή και επαγγελματική ζωή, την ύπαιθρο. Η εικονογράφηση, λιτή και ασπρόμαυρη έγινε από τον Π. Ρούμπο.

Ο Παπαμιχαήλ έγραψε σε συνεργασία με άλλους λογοτέχνες-συγγραφείς τέσσερα διαφορετικά αναγνωστικά που εγκρίθηκαν για διδασκαλία στην Γ' Δημοτικού. Το πρώτο το συνέγραψαν με τον Α. Καρκαβίτσα. Φέρει τον τίτλο *Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού* και την πληροφορία ότι είναι εγκεκριμένο από το κράτος από το 1918 – επισυνάπτονται οι 2

---

³⁵ Πρόκειται για δύο ποιήματα του Ι. Πολέμη, σύμφωνα με τις προηγούμενες εκδόσεις, την “Πρωτομαγιά” σε διασκευή Ξηρέλλη (δίφωνο με συνοδεία πιάνου) και το “Μια φορά κι έναν καιρό”, χωρίς αναφορά στον συνθέτη - διασκευαστή (μονόφωνο με συνοδεία πιάνου).

³⁶ Από τη δημοτική σε απλή καθαρεύουσα.

υπουργικές αποφάσεις. Περιλαμβάνονται πεζά και ποιήματα στη δημοτική με θεματολογία από τη φύση/ ζώα, την οικογενειακή ζωή, την ιστορία με έμφαση στη μυθολογία. Στη Συλλογή υπάρχει η 3η έκδοση του 1920 (κωδ. αναγν.: 20-E0286) από την οποία όμως λείπει μέρος του εγχειριδίου, σώζονται μόνο οι πρώτες 48 σελίδες.

Το δεύτερο εγχειρίδιο αποτελούσε πόνημα των Ε. Παπαμιχαήλ, Σ. Δάλλα και Ι. Κολλάρου και έφερε τον τίτλο *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον. Προς χρήσιν των μαθητών της Τρίτης τάξεως του Δημοτικού σχολείου*. Γραμμένο στην καθαρεύουσα εστιάζει στα προτερήματα και τα ελαττώματα των ανθρώπων και αποσκοπεί στην προαγωγή των Ανθρωπιστικών αξιών όπως η σύνεση, η μετριοφροσύνη, η αγάπη για τον πλησίον, η αποφυγή της απιστίας, του ψέματος, της αγένειας κλπ. καθώς και στη γνωριμία με τη φύση και τα ζώα και την ιστορία. Περιλαμβάνονται επίσης ποιήματα των Πολέμη, Βιζυηνού, Παρασκευά, Δροσίνη, Τανταλίδη, Βικέλα, Βλάχου, γνωμικά που σχετίζονται με τη θεματολογία των κειμένων και ελάχιστες ασπρόμαυρες εικόνες. Στη Συλλογή υπάρχουν 2 αντίτυπα, το α' εκδόθηκε το 1921 (κωδ. αναγν.: 03-20561317), όμως δεν έχει ψηφιοποιηθεί και για τον λόγο αυτό δεν υπάρχει δυνατότητα διασταύρωσης των πληροφοριών που περιέχονται στην Περιγραφή και το β' το 1922, 5η έκδοση (κωδ. αναγν.:03-20561256). Στο εξώφυλλό του αναφέρεται ότι αποτελεί ένα από τα αναγνωσματάρια που έλαβαν έγκριση “υπό της Α' Κριτικής Επιτροπείας” στον διαγωνισμό του 1921.

Ο Παπαμιχαήλ συνέγραψε άλλα δύο αναγνωστικά για την Γ' τάξη με τον Δημοσθένη Βουτυρά. Το ένα είχε τον τίτλο *Ο ήλιος* και η 1η έκδοσή του έγινε το 1924 (κωδ. αναγν.: 20-E0281). Στη Συλλογή βρίσκεται και η 4η έκδοση του 1926 (κωδ. αναγν.: 04-00085). Γραμμένο στη δημοτική και διακοσμημένο με λίγες (5) ολοσέλιδες ασπρόμαυρες εικόνες του Π. Ρούμπου αφηγείται τα παιδικά έως φοιτητικά χρόνια του Νώντα που ονειρευόταν να “πιάσει τον ήλιο” και ως δάσκαλος να δώσει “φως σ' αυτό το λαό”. Περιγράφονται στιγμές από την οικογενειακή και καθημερινή του ζωή, τη φύση, την ύπαιθρο, την ιστορία. Στο τέλος περιέχονται 4 ποιήματα των Δροσίνη, Βλάχου, Göthe. Στην έκδοση του 1924 περιλαμβάνονται και 6 τραγούδια με τις παρτιτούρες τους σε μουσική του Ξηρέλλη³⁷ τα οποία όμως δεν υπάρχουν στην έκδοση του 1926. Στο οπισθόφυλλο ο εκδοτικός οίκος Δημητράκου τύπωσε κατάλογο με τα “Εγκεκριμένα Αναγνωστικά Δημοτικών Σχολείων”

---

³⁷1) “Ένας γέρος γέροντας” αγνώστου ποιητή (δίφωνο με συνοδεία πιάνου). 2) “Καλότυχα είναι τα βουνά” (μονόφωνο με συνοδεία πιάνου). 3) “Βαρκαρόλα” του Σπινέλλη (δίφωνο με συνοδεία πιάνου). 4) “Βαρκαρόλα των τρατάρηδων” με τη διευκρίνιση ότι είναι διασκευασμένο από τον Ξηρέλλη για φωνές παιδιών (δίφωνο για solo και χορωδία με συνοδεία πιάνου). 5) “Θαλασσινό τραγούδι” (μονόφωνο με συνοδεία πιάνου) και 6) “Ο γρίπος” (δίφωνο με συνοδεία πιάνου).

ταξινομημένα με βάση τη γλώσσα που ήταν γραμμένα, πέντε (5) “στη δημοτική” για τις τρεις πρώτες τάξεις και τρία (3) “στη καθαρεύουσα” για τη Δ’ και Ε’ Δημοτικού.³⁸

Το άλλο αναγνωστικό είχε τον τίτλο *Τα δικά μας και τα παλιά τα χρόνια* και στην Ιστορική Συλλογή υπάρχει η έκδοση του 1929 (κωδ. αναγν.: 03-20561276). Αποτελεί συλλογή πεζών και ποιημάτων διαφόρων λογοτεχνών - κυρίως των Βουτυρά, Έλατου, Πολέμη, Καρκαβίτσα - με θέματα από την οικογενειακή, επαγγελματική, καθημερινή ζωή των Ελλήνων, την παράδοση και την ιστορία με έμφαση στη μυθολογία. Τα κείμενα ήταν εικονογραφημένα με κάποιες ασπρόμαυρες εικόνες ο δημιουργός των οποίων δεν αναφέρεται. Στο τέλος των Περιεχομένων υπάρχει η υποσημείωση ότι κάποια από τα ποιήματα σημειωμένα με αστερίσκο του Ι. Πολέμη “είναι ιδιοκτησία του κ. Επ. Παπαμιχαήλ (Ν. Έλατου)”. Το αναγνωστικό πήρε τριετή έγκριση αρχής γενομένης από το σχολικό έτος 1929-30.

Για τη Δ’ Δημοτικού, μαζί με τον Α. Καρκαβίτσα έγραψαν το αναγνωστικό *Η πατρίδα μας. Αρχαία και νέα εποχή*. Στην Ιστορική Συλλογή περιέχονται η 6η έκδοση (κωδ. αναγν.: 03-20561463) την οποία ο καταλογογράφος την αποδίδει αυθαίρετα μόνο στον Καρκαβίτσα, ενώ αναγράφεται και το όνομα του Παπαμιχαήλ, και δίνει ως έτος έκδοσης το 1919 και η “Έκδοση 7. διορθωμένη” από το 1925 (κωδ. αναγν.: 03-20561596). Στο οπισθόφυλλο παρατίθεται κατάλογος των εγκεκριμένων Αναγνωστικών και Βοηθητικών βιβλίων για το σχολικό έτος 1925-26. Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, με τίτλο “Αρχαία εποχή”, υπάρχει ένα ενιαίο αφήγημα που διαδραματίζεται στη Μακεδονία τον καιρό του Μεγάλου Αλεξάνδρου όπου ο Πρόας, δάσκαλος δύο μικρών αγοριών, του Αμύντα και Περδίκκα, μέσω της αφήγησης της ζωής του διδάσκει Ιστορία και Ανθρωπιστικές αξίες (φιλία, ευγένεια, καλοσύνη, αλήθεια, ανδρεία, θυσία για την πατρίδα) διαμορφώνοντας το ήθος των μαθητών του. Στο δεύτερο μέρος, “Νέα εποχή”, περιλαμβάνονται κείμενα σύγχρονων Ελλήνων λογοτεχνών οι οποίοι, στην 6η έκδοση, αναφέρονται στα περιεχόμενα ενώ δεν αναφέρονται πουθενά στην 7η. Μεταξύ των κειμένων είναι και το “Ραζακί

---

³⁸ Συγκεκριμένα το 1924 είχαν εγκριθεί « (Γραμμένα στη δημοτική). 1. ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟ ΜΕΡΟΣ Α΄ της *συντακτικής επιτροπής του Κράτους* (“Ο Ήλιος”). 2. ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟ ΜΕΡΟΣ Β΄. *Ε. Παπαμιχαήλ*. 3. ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ. Αναγνωστικό β΄ δημοτικού *Μ. Κλεάνθους* και *Μ. Παπαμάρου*. 4. ΟΔΥΣΣΕΙΑ (διασκευή). Αναγνωστικό Γ΄ Δημοτικού *Δ. Ανδρεάδη*. 5. Ο ΗΛΙΟΣ. Αναγνωστικό Γ΄ δημοτικού *Επ. Παπαμιχαήλ* και *Δ. Βουτυρά*. (Γραμμένα στη καθαρεύουσα). 6. Ο ΝΕΟΣ ΓΕΩΡΓΟΣ. Αναγνωσματάριον Δ΄ δημοτικού *Γαλ. Καζαντζάκη*. 7. ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ Δ΄ δημοτικού. *Μιλ. Βρατσάνου*. 8. ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ Ε΄ δημοτικού. *Μ. Σακελλαροπούλου – Χ. Κυριακάτου – Ελ. Ρουσοπούλου*.» (Παπαμιχαήλ & Βουτυράς, 1924).

σταφύλι”.³⁹ Η εικονογράφηση είναι λιτή, ασπρόμαυρη και οπτικοποιεί μόνο το κείμενο από την “Αρχαία εποχή”. Σύμφωνα με την 6η έκδοση οι εικόνες έγιναν από τον Π. Ρούμπο. Η θεματολογία του αναγνωστικού πέραν της ιστορίας και των ανθρωπιστικών αξιών κινείται μεταξύ της οικογενειακής, καθημερινής, εθνικής ζωής, της φύσης/ζώων και της υπαίθρου. Το αφήγημα στο πρώτο μέρος θυμίζει το Αναγνωστικό των Κουρτίδη – Κονιδάρη “Στα παλιά χρόνια” για τη Δ’ Δημοτικού του 1925 (κωδ. αναγν.: 03-20561301). Το βιβλίο των Καρκαβίτσα - Παπαμιχαήλ διαφέρει ως προς τα ονόματα και την έκταση της αφήγησης η οποία έχει μεγαλύτερη συνοχή και είναι εστιασμένη στην κύρια ιστορία χωρίς φυσιογνωστικές παρεκβάσεις. Στο τέλος των περιεχομένων της 6η έκδοσης αναγράφεται ότι “Η ιστορία του Πρόα είναι διασκευή από το γαλλικό του André Laurie” (Κανταρτζή, 2016γ).

Επίσης, για την Δ’ Δημοτικού, ως Νώντας Έλατος, συνέγραψε με τον Καρκαβίτσα το αναγνωστικό *Το Ραζακί σταφύλι*. Πρόκειται για κείμενα των δύο συγγραφέων διανθισμένα με ποιήματα των Δροσίνη, Φωτιάδη, Χατζόπουλου, Βηλαρά, Πάλλη, Παπαντωνίου, Παλαμά, Πολίτη, Ποριώτη. Μέσα από τα κείμενα προβάλλονται η οικογενειακή, επαγγελματική και καθημερινή ζωή, η υπαίθρος, η φύση/ ζώα, η ιστορία μέσω της μυθολογίας, τα ταξίδια και η παράδοση. Στην ψηφιοθήκη της Συλλογής υπάρχει η 1η έκδοση του 1932 (κωδ. αναγν.: 03-20563896) την εικονογράφηση της οποίας έκανε ο Β. Γερμένης και έλαβε έγκριση για μια πενταετία και η 1η έκδοση του 1934 (κωδ. αναγν.: 03-20562547) με τις εικόνες να είναι του Α. Πολυκανδριώτη και να έχει λάβει έγκριση για μια τετραετία.

Το 1927 συνέγραψε με τον Αντωνάτο *Αναγνωστικά* για τις δύο μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού. Για την Ε’ Δημοτικού το Αναγνωστικό έχει τον τίτλο *Μέλισσα* (κωδ. αναγν.: 03-20561378). Στη σελίδα τίτλου υπάρχει η έγκριση του Υπουργείου για μια δεκαετία λογιζομένης από το 1927-28. Οι συγγραφείς επιμελήθηκαν πεζά και ποιήματα γνωστών Ελλήνων λογοτεχνών καθώς και δημοτικά συγκεντρωμένα στο τέλος. Τα κείμενα αντλούν τα θέματά τους από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, τη φύση, την παράδοση.

Με τον Καρκαβίτσα συνέγραψαν το 1929 το εγχειρίδιο *Διγενής Ακρίτας και άλλα διηγήματα*. *Αναγνωστικό Ε’ Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561369), το οποίο έλαβε έγκριση “δια μίαν τριετίαν”. Περιλαμβάνει κείμενα – πεζά και ποιήματα – διαφόρων λογοτεχνών, μεταξύ αυτών του Καρκαβίτσα, Έλατου, Ξενόπουλου, Παπαδιαμάντη, Σολωμού, Πολέμη, Δροσίνη, Δαμιανού κ.ά. Η θεματολογία τους στρέφεται γύρω από την επαγγελματική ζωή, την υπαίθρο, τη φύση/ ζώα, τις ανθρωπιστικές αξίες και την παράδοση με την αγάπη και θυσία για την πατρίδα όπως προβάλλεται μέσα από την ιστορία του Διγενή Ακρίτα όπως την

---

³⁹ Βλ. εδώ Π. Δημητράτου, *Παιδικά Αναγνώσματα για τη Δ’ τάξη δημοτικού*.

διασκεύασε ο Δ. Βουτυράς από τον Διγενή Ακρίτα του Α. Καρκαβίτσα (Κανταρτζή, 2016δ). Στο εγχειρίδιο που προέρχεται από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων και έχει ψηφιοποιηθεί για την Ιστορική Συλλογή υπάρχει ένα πρόβλημα με τη βιβλιοδεσία όπου επαναλαμβάνονται 32 σελίδες ενώ λείπουν οι αντίστοιχες στις οποίες λογικά θα εξιστορούταν η ενήλικη ζωή του Διγενή με τα κατορθώματά του.

Για την ΣΤ' Δημοτικού ο Παπαμιχαήλ με τον Αντωνάτο επιμελήθηκαν το 1927 το Αναγνωστικό *Η ζωή μας. Αγώνες και θυσίες για την ελευθερία* (κωδ. αναγν.: 20-01385). Περιλαμβάνονται πεζά, κυρίως του Ν. Έλατου, και ποιήματα των Στρατήγη, Παλαμά, Δροσίνη, Δαμιανού, Κρυστάλλη, Μαρκορά, Πολέμη, Βαλαωρίτη, Παράσχου, Σολωμού, Μάνου, καθώς και δημοτικά. Τα θέματα του αναγνωστικού προέρχονται από την εθνική, θρησκευτική, καθημερινή ζωή, την παράδοση κυρίως όμως από την σύγχρονη ελληνική ιστορία και δη την Ελληνική Επανάσταση.

Δύο χρόνια μετά, το 1929, ως Νώντας Έλατος μαζί με τον Δ. Βουτυρά έγραψαν τη *Ζωή μας. Αναγνωστικό ΣΤ' Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 01-45128) που έλαβε τριετή έγκριση. Τα ποιήματα, στο τέλος του βιβλίου, παρέμειναν χωρίς την παραμικρή αλλαγή με αυτά του προηγούμενου αναγνωστικού ενώ μικρές αλλαγές συναντούμε στο α' μέρος με τα πεζά κυρίως ως προς τη σειρά τους και με αντικατάσταση κάποιων από κείμενα του Βουτυρά διατηρώντας όμως τη θεματολογία του προηγούμενου αναγνωστικού.

Ολοκληρώνοντας, ο Επαμεινώνδας Γ. Παπαμιχαήλ, που υπήρξε γνωστός με το καλλιτεχνικό ψευδώνυμο Νώντας Έλατος, έγραψε αναγνωστικά για όλες τις τάξεις του Δημοτικού. Η γλώσσα γραφής του ήταν κυρίως η δημοτική αλλά έγραψε αναγνωστικά για την Ε' και ΣΤ' τάξη και στην καθαρεύουσα. Το σύστημα που ακολούθησε ήταν κατά βάση το εγκυκλοπαιδικό περιλαμβάνοντας ωστόσο στα αναγνωστικά του και κείμενα αφηγηματικού χαρακτήρα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι λογοτεχνικά κείμενά του επιλέχθηκαν να χρησιμοποιηθούν και σε αναγνωστικά άλλων συγγραφέων - επιμελητών αυτής της περιόδου. Τα θέματά του καλύπτουν σχεδόν όλες τις κατηγορίες εκτός της εθνικής ζωής.

Το 1929 ο Δημήτρης Παπαϊωάννου έγραψε το σχολικό εγχειρίδιο με τίτλο *Πράματα σπουδάματα* για την Γ' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 03-20561318). Το αναγνωστικό περιείχε ποιήματα και πεζά τα οποία σχετίζονταν με την καθημερινή ζωή των Ελλήνων αλλά και από τη μυθολογία. Σχετικά με τη μυθολογία τα παιδιά διδάσκονταν ιστορίες από τις περιπέτειες του Ηρακλή και του Θησέα. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι στο τέλος του βιβλίου περιλαμβάνονταν "μεθοδικές οδηγίες" για τον δάσκαλο. Η γλώσσα του βιβλίου ήταν η δημοτική και είχε ασπρόμαυρα σκίτσα.

Ένα ακόμα αναγνωστικό που έγραψε ο Παπαϊωάννου για το Δημοτικό ήταν το 1936 το αναγνωστικό *Ο φίλος των παιδιών* για τη Γ' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 20-01361). Το βιβλίο περιλάμβανε κείμενα για τις τέσσερις εποχές του χρόνου, τις καιρικές συνθήκες, τις ασχολίες των ανθρώπων και την ελληνική μυθολογία. Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου με τίτλο "Παλαιά χρόνια" υπήρχε η ιστορία από τον Οδυσσέα στο νησί των Φαιάκων. Η γλώσσα του βιβλίου ήταν η καθαρεύουσα και επιπλέον υπήρχαν λίγα ασπρόμαυρα σκίτσα τα οποία επιμελήθηκε το ατελιέ Καστανάκη - Σπαχή.

Συνοψίζοντας ο Παπαϊωάννου έγραψε τόσο σε δημοτική όσο και σε καθαρεύουσα χρησιμοποιώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα με θεματολογία που προέρχονταν από τη μυθολογία και την καθημερινή ζωή των σύγχρονων Ελλήνων.

Ολοκληρώνοντας το εν λόγω κεφάλαιο, ο Χρήστος Χρηστοβασίλης γεννήθηκε το 1862 στο χωριό Μικρό Σουλόπουλου των Ιωαννίνων όταν ακόμα η περιοχή βρισκονταν στα χέρια των Οθωμανών 1862. Ήταν συγγραφέας και δημοσιογράφος της ηρωικής λογοτεχνίας. Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι το 1889 κέρδισε για το έργο του *Διηγήματα της Στάνης* το λογοτεχνικό βραβείο της εφημερίδας *Ακρόπολις*. Ο ίδιος έγραψε πολλά διηγήματα, ποιήματα, θεατρικά έργα, χρονογραφήματα, διαλέξεις, μελέτες και σχολικά εγχειρίδια.

Όσον αφορά τα τελευταία, το 1934 συνέγραψε με τον Θ. Παπακωνσταντίνου και τον Κ. Στεργιόπουλο το αναγνωστικό *Παιδικά αναγνώσματα* για την Ε' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 03-20561251). Το αναγνωστικό περιέχει ποιήματα και πεζά με ιστορικό αλλά και θρησκευτικό περιεχόμενο. Ο πρώτος κύκλος του βιβλίου περιείχε ποιήματα θρησκευτικού περιεχομένου. Η γλώσσα του εγχειριδίου ήταν απλή καθαρεύουσα. Ένα χρόνο αργότερα, το 1935 η ίδια ομάδα συνέγραψε το αναγνωστικό *Νέα γενεά* για την ΣΤ' τάξη του Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 20-01383). Η θεματολογία περιλαμβάνει κείμενα εμπνευσμένα από την εκκλησιαστική παράδοση, την ελληνική φύση, τα ιστορικά μνημεία της Ελλάδας και την ιστορία τόσο της αρχαίας όσο και της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Το εγχειρίδιο εμπεριείχε ποιήματα των Μαβίλη, Μελά, Ζαλακώστα και πεζά των Παπαρρηγόπουλο, Αρ. Βαλαωρίτη. Να σημειωθεί ότι και τα δυο αναγνωστικά περιέχουν λιγιστές ζωγραφιές.

Εν κατακλείδι ο Χρήστος Χρηστοβασίλης, σύμφωνα με τη συλλογή του Ι.Ε.Π., έγραψε αναγνωστικά για τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Η θεματολογία του σχετιζονταν με την εκκλησιαστική παράδοση, την ελληνική φύση, τα ιστορικά μνημεία της Ελλάδας και την ιστορία τόσο της αρχαίας όσο και της σύγχρονης.

5.2. Επιφανείς λογοτέχνες

Ο Δημοσθένης Βουτυράς υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς λογοτέχνες του Μεσοπολέμου. Τα διηγήματά του ήταν ηθογραφικά με κυρίαρχο θέμα τη ζωή των περιθωριακών ομάδων. Γεννήθηκε στις 25 Μαρτίου 1871 στο Γαλατά. Όταν φοιτούσε στην Α' Γυμνασίου αναγκάστηκε να διακόψει το σχολείο διότι πάθαινε συχνά κρίσεις επιληψίας. Διέξοδος στην αρρώστια του στάθηκε η συγγραφή όπου μεταξύ των άλλων συνέγραψε και σχολικά εγχειρίδια για το Δημοτικό. Όπως προαναφέρθηκε ο Βουτυράς συνέγραψε με τον Γ. Παπαμιχαήλ το αναγνωστικό *Ο ήλιος* για τη Γ' Δημοτικού και μαζί με τον Νώντα Έλατο έγραψαν το αναγνωστικό *Η ζωή μας* για τη ΣΤ' Δημοτικού.

Ακόμα το 1932 πραγματοποιήθηκε η 1η έκδοση από το αναγνωστικό *Το χρυσό μου βιβλίο* για τη Β' Δημοτικού (κωδ. αναγν.: 01-45129). Το αναγνωστικό αυτό ο Βουτυράς το συνέγραψε μαζί με τον Επ. Παπαμιχαήλ. Περιέχει κείμενα που σχετίζονται με τη φύση, την οικογένεια και την παράδοση του τόπου. Η γλώσσα του κειμένου ήταν η δημοτική και είχε ασπρόμαυρες εικόνες.

Το 1974 ο υπουργός Παιδείας, Νικόλαος Λούρος, δημιούργησε μια επιτροπή από εκπαιδευτικούς και παιδαγωγούς με σκοπό να προβούν σε αλλαγές στα σχολικά εγχειρίδια που να ταιριάζουν στο αποκαταστημένο δημοκρατικό πολίτευμα. Μεταξύ των άλλων αποφασίστηκε η εισαγωγή του αναγνωστικού για τη Γ' Δημοτικού, το οποίο είχε εγκριθεί 56 χρόνια νωρίτερα. Το αναγνωστικό αυτό ήταν το γνωστό σε όλους *Ψηλά βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου, το οποίο αποτελεί σταθμό και σύμβολο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-20 (Αθανασιάδης, χ.χ.).

Κατά την τριετία 1917-20 είχαν εγκριθεί 13 αναγνωστικά για τις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού μεταξύ των οποίων και τα *Ψηλά βουνά*. Το αναγνωστικό διδάχθηκε από τον Ιανουάριο του 1919 έως τον Ιούνιο του 1921, για περίπου δύομισι σχολικά έτη. Στη συνέχεια η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές και η συγκρότηση της "Εποπτείας" από άτομα που ανήκαν στη συντηρητική παράταξη των διανοούμενων προκείμενου να εξετάσουν τα νέα βιβλία, έθεσαν το αναγνωστικό του Παπαντωνίου σε παύση και του ασκήθηκε αυστηρή κριτική. Υποστηρίχθηκε από την "Εποπτεία" ότι το αναγνωστικό υπονόμει τις αξίες του έθνους, της θρησκείας και της οικογένειας.

Όπως ήταν φυσικό οι υπέρμαχοι του δημοτικισμού δεν έμειναν αμέτοχοι στην παραπάνω κριτική και έσπευσαν να υπερασπιστούν το έργο του Παπαντωνίου. Πιο συγκεκριμένα, ο παιδαγωγός Κώστας Σωτηρίου δημοσίευσε έναν ειδικό τόμο με τίτλο *Τα Ψηλά βουνά: Απάντηση στην Επιτροπή*.

Στη συλλογή του Ι.Ε.Π. υπάρχει ψηφιοποιημένη η 4η έκδοση από το αναγνωστικό *Τα Ψηλά βουνά*⁴⁰ (κωδ. αναγν.: 03-20561306). Το αναγνωστικό αφηγείται την ιστορία εικοσιπέντε μαθητών που αποφασίζουν κατά τη διάρκεια των διακοπών, να ζήσουν για περίπου ενάμιση μήνα στην εξοχή. Οι μαθητές καλούνται να προσαρμοστούν στο νέο τους περιβάλλον, να ξεπεράσουν εμπόδια και να συμβιώσουν ως κοινότητα. Οι καθημερινές συνθήκες επιβίωσης ήταν δύσκολες γι' αυτούς. Μέσα από την αφήγηση δίνονται ηθικά διδάγματα που αφορούν την κοινότητα, τις αντιλήψεις για τη δεισιδαιμονία, την ενίσχυση της αυτοσυνείδησης, τη συντροφικότητα, επαφή και αγάπη με τη φύση. Η γλώσσα του κειμένου είναι η δημοτική με απλό και λιτό ύφος. Στο βιβλίο επιπλέον περιλαμβάνονται και ασπρόμαυρα σκίτσα.

Η Γαλάτεια Καζαντζάκη, το γένος Αλεξίου, γεννημένη στο Ηράκλειο το 1881 (πέθανε το 1962), υπήρξε μια σημαντική μορφή των ελληνικών γραμμάτων. Μεγαλωμένη σ' ένα πνευματικό περιβάλλον – η συγγραφέας Έλλη Αλεξίου ήταν αδελφή της – γνωρίζεται στις αρχές του αιώνα με τον Νίκο Καζαντζάκη με τον οποίο συμπορεύτηκαν μέχρι το διαζύγιο τους, το 1926. Ως συγγραφέα βιβλίων για την εκπαίδευση την συναντούμε στην αρχή της συγγραφικής της σταδιοδρομίας,⁴¹ όταν συμμετείχε στον διαγωνισμό συγγραφής σχολικών εγχειριδίων για την περίοδο 1914-18. Η ίδια είχε ήδη διατυπώσει δημόσια την προσωπική της παιδαγωγική θεωρία, έχοντας επισημάνει την έλλειψη παιδικών βιβλίων με χαρακτήρα ελληνικό που θα προήγαγαν την ελληνόφρονη διαπαιδαγώγηση και το μεγαλοϊδεατικό όραμα ενώ άσκησε κριτική στο περιοδικό *Διάπλασις των παιδων* (Γεωργίου, 2015). Όπως αναφέρει ο Χρήστος Γεωργίου (2015) σε άρθρο του για τα Αναγνωστικά της Γαλάτειας Καζαντζάκη, βασιζόμενος σε ποικίλες μαρτυρίες, ο Νίκος Καζαντζάκης έπαιξε ενεργό ρόλο συμμετέχοντας στη συγγραφή αυτών των Αναγνωστικών. Ειδικότερα, είναι άξιον μελέτης η χρήση της καθαρεύουσας, ως γλώσσα γραφής των αναγνωστικών, από δύο υπέρμαχους της δημοτικής⁴² ενώ ως προς τη δομή τα αναγνωστικά των μεγαλύτερων τάξεων Γ', Δ' και Ε' είναι γραμμένα σύμφωνα με το ερβαρτιανό σύστημα, δηλαδή βασίζονται σε μία ενιαία αφήγηση. Η πλοκή των τριών αναγνωστικών τοποθετείται χρονικά μεταξύ του 1897 και της ενσωμάτωσης νέων εδαφών στα βόρεια του κράτους “και αποτυπώνει την ατμόσφαιρα του εθνικού συναγερμού της εποχής με στόχο την υλοποίηση του μεγαλοϊδεατικού οράματος σε συνάρτηση με την

⁴⁰ Βλ. εικόνα 2 στο Παράρτημα 3.

⁴¹ Εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα δημοσιεύοντας ποιήματά της και κριτικές σε διάφορα περιοδικά (*Πνακοθήκη, Νέα Ζωή, Νουμάς*) με τα ψευδώνυμα Λαλώ Κάστρο και Πετρούλα Ψηλορείτη.

⁴² Ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου που υποστήριζε τη γενικευμένη χρήση της δημοτικής στην εκπαίδευση.

πολύπλευρη ανασυγκρότηση του κράτους”. Επιπλέον, οι ήρωες και τον 3 αναγνωστικών εργάζονται και μαθητεύουν δίπλα σε αξιόλογα πρόσωπα. Αυτό, από αφηγηματικής πλευράς, δίνει στη συγγραφέα τη δυνατότητα να ενσωματώσει γνωστικό υλικό που εξυπηρετούσε τις μαθησιακές ανάγκες όπως οριζόταν από τον διαγωνισμό και το σχολικό πρόγραμμα (Γεωργίου, 2016).

Για τη Β’ Δημοτικού η Καζαντζάκη έγραψε το 1917 τους *Τρεις φίλους* στο πρότυπο του Ροβινσώνα Κρούσου. Οι τρεις φίλοι ναυαγούν σ’ ένα ερημονήσι, οργανώνονται σε μια μικροκοινωνία όπου επικρατεί η συνεργασία και έπειτα από διετή παραμονή καταφέρνουν να επιστρέψουν στην πατρίδα. Το τρίπτυχο “Πατρίς – Θρησκεία – Οικογένεια” διατρέχει όλο το κείμενο ενώ στη θεματολογία μπορούν να προστεθούν τα ταξίδια και οι ανθρωπιστικές αξίες.

Τα δύο βασιλόπουλα ήταν το “Ελληνικόν Αναγνωσματάριον” που έγραψε η Γαλάτεια Καζαντζάκη για τους μαθητές της Γ’ τάξεως του Δημοτικού σχολείου και το οποίο εγκρίθηκε “κατά τον Νόμο ΓΣΑ’ δια την τετραετίαν”. Στο τέλος του βιβλίου υπήρχε παράρτημα “Μετά καλλιγραφικών υποδειγμάτων ληφθέντων εκ του Β’ εκλεχθέντος Αναγνωσματαρίου του Δημοσθένους Ανδρεάδου” (κωδ. αναγν.: 01-17899). Το αναγνωσματάριο γραμμένο σε αφηγηματικό σύστημα, έχει επιρροές από το *Παραμύθι χωρίς όνομα* της Π. Δέλτα και “αποτελεί ένα εγκώμιο στη βασιλική οικογένεια και συγκεκριμένα στο διάδοχο του θρόνου” (Γεωργίου, 2016). Σ’ ένα έρημο και παρηκμασμένο βασίλειο το στενοχωρημένο βασιλόπουλο με τη βοήθεια της αδελφής του θέλει να αποκτήσει ίδια άποψη για τα προβλήματα του κράτους και να έρθει σε επαφή με τους απλούς κατοίκους προκειμένου τελικά να αποκαταστήσει τη δύναμη, τη δόξα και την ευημερία του βασιλείου. Ξεκινούν ένα ταξίδι, έπειτα από προτροπή του δασκάλου του, όπου, αποκρύπτοντας την αληθινή τους ταυτότητα, φιλοξενούνται σε ένα χωριό, εργάζονται και έρχονται σε επαφή με τη νεοελληνική πραγματικότητα. Όταν τα εθνικά θέματα καλούν το βασιλόπουλο, αποδέχεται με αποφασιστικότητα την πρόκληση και εντός οργανωμένης συλλογικής δράσης, επεκτείνει – έπειτα από νικηφόρους πολέμους – τα σύνορα του βασιλείου δημιουργώντας και προσδοκίες για περαιτέρω διεύρυνσή του σύμφωνα με τα μεγαλοϊδεατικά σχέδια. Το κείμενο οπτικοποιείται μέσω λίγων ασπρόμαυρων εικόνων.

Δεκατέσσερα χρόνια έπειτα από τα *Δύο βασιλόπουλα* η Γαλάτεια Καζαντζάκη έγραψε και πάλι για την Γ’ Δημοτικού *Τα καλά μαθήματα*. Επρόκειτο για “Αναγνωστικόν κράτους Τρίτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων” το οποίο εγκρίθηκε για το σχολικό έτος 1928-29. Στην ψηφιοθήκη περιλαμβάνεται η 5η έκδοση (κωδ. αναγν.: 04-00091). Γραμμένο σε απλή καθαρεύουσα και ακολουθώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα περιλάμβανε μικρά αυτοτελή κείμενα με θεματολογία από τη φύση, την καθημερινή, τη θρησκευτική ζωή, την ιστορία με

έμφαση στη μυθολογία και έμμεσα στις ανθρωπιστικές αξίες.

Για την Δ' Δημοτικού, την τετραετία 1914-18 εγκρίθηκε σύμφωνα με τον νόμο ΓΣΑ' το "ελληνικόν αναγνωσματάριον" της Καζαντζάκη *Ο νέος γεωργός*. Αφηγείται τις περιπέτειες και τη βιοπάλη ενός νεαρού αγοριού, του Φώτου, στην ελληνική ύπαιθρο. Ως γεωργός αποκτά εμπειρία και γνώσεις ώστε να βελτιώσει την οργάνωση της αγροτικής ζωής. Το μορφωτικό του επίπεδο βελτιώνεται και αυτό μέσα από τη συναναστροφή του με το δάσκαλο και τον γιατρό του χωριού. Ώριμος με καλλιεργημένη την εθνική συνείδηση εκτελεί το χρέος του προς την πατρίδα μετέχοντας στον νικηφόρο πόλεμο του 1912-13. Ενδιάμεσα της αφήγησης παρεμβάλλονται και λίγα ποιήματα γνωστών ποιητών π.χ. Βιζυηνού, Βικέλα, Βλάχου, Πολέμη, Παλαμά. Το βιβλίο διακοσμείται με λίγες ασπρόμαυρες εικόνες που οπτικοποιούν το κείμενο η θεματολογία του οποίου στρέφεται στη φύση, την ύπαιθρο, την ιστορία, την εθνική, οικογενειακή και καθημερινή ζωή καθώς και τις ανθρωπιστικές αξίες με έμφαση στην ευεργεσία, την τιμιότητα, την ομόνοια, τη συνεργασία και τη φιλοπατρία. Στην Ιστορική Συλλογή περιέχεται αντίτυπο του 1916-17 (κωδ. αναγν.: 20-E0099) καθώς και η 2η έκδοση από το 1919 διασκευής του αναγνωσματαρίου *Ο γεωργός* της Γ. Καζαντζάκη που εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη και προκρίθηκε στον Πανταζοπούλειο Διαγωνισμό (κωδ. αναγν.: 01-17957). Η Π. Κ. Εκπαιδευτική Επιτροπή εξέδωσε το αναγνωσματάριο *Ο γεωργός* για την Γ' σχολικού έτους της Δημοτικής Εκπαιδύσεως τον Σεπτέμβριο του 1914 "... ανήκον αποκλειστικώς επί λίαν πενταετίαν εις το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ορίζεται ως το μόνον Αναγνωστικόν βιβλίον...". Στη διασκευή αυτή υπάρχουν αλλαγές στα ονόματα, ο πρωταγωνιστής της ιστορίας λέγεται Πέτρος, περικοπές κειμένων ενώ παραλείπεται (για ευνόητους λόγους) η συμμετοχή του στους Βαλκανικούς Πολέμους, αντιθέτως προβάλλονται οι ανώτερες σπουδές του στη Γεωπονία.

Ο Πέτρος είναι ο ήρωας του αναγνωστικού για την Ε' δημοτικού με τίτλο *Ο στρατιώτης*. Ως εθελοντής συμμετέχει στους Βαλκανικούς Πολέμους δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να περιγραφούν οι νίκες και η ενσωμάτωση της Ηπείρου, Μακεδονίας και Θράκης στην Ελλάδα. Επιπλέον, εν είδει συζητήσεων μεταξύ των στρατιωτών σε στιγμές ανάπαυλας, γίνονται αναφορές στο ένδοξο παρελθόν, στη φιλοπατρία και τη θυσία για την πατρίδα. Ο Γεωργίου (2016) στο άρθρο του για τα αναγνωστικά της Καζαντζάκη υποστηρίζει ότι μέσω αυτών των συζητήσεων προαγόταν η εθνική συνέχεια και το πατριωτικό φρόνημα ενώ μεταφέρει και την άποψη της Νικολουδάκη-Σουρή η οποία βλέπει ένα "πρωτόλειο αφηγημα-ρεπορτάζ παιδικής λογοτεχνίας" με λεπτομερείς περιγραφές από το πολεμικό μέτωπο (Νικολουδάκη-Σουρή, 2008 και Γεωργίου, 2016). Στην ψηφιοθήκη υπάρχει το εγχειρίδιο με κωδ. αναγν.: 20-00020. Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι η Καζαντζάκη μέσα από τα

σχολικά εγχειρίδια που έγραψε προβάλλει την εθνική ζωή, την ιστορία και ανθρωπιστικές αξίες όπως τη φιλοπατρία οι οποίες τη δεδομένη χρονική στιγμή, 1914-17, ταυτιζόταν με τη δική της ιδεολογική τοποθέτηση όσο και του κράτους.

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας υπήρξε σπουδαίος Έλληνας πεζογράφος, ο οποίος μαζί με τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη και τον Γεώργιο Βιζυηνό αποτέλεσαν τους σημαντικότερους εκπροσώπους του ηθογραφικού διηγήματος. Γεννήθηκε το 1865 στα Λεχαινά της Ηλείας όπου και πήγε σχολείο μέχρι τα δεκατρία του χρόνια. Έπειτα πήγε στην Πάτρα για να συνεχίσει στο Γυμνάσιο. Το 1883 γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή των Αθηνών την οποία τελείωσε το 1888. Ανέπτυξε έντονη εθνική δράση μετέχοντας στο κίνημα στο Γουδί (1909) και ως στρατιωτικός γιατρός πολέμησε στους Βαλκανικούς Πολέμους. Αν και υπέρμαχος της δημοτικής, ήταν από τα ιδρυτικά μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το πρώτο του βιβλίο (*Διηγήματα*, 1892) ήταν γραμμένο στην καθαρεύουσα, γλώσσα που αποκήρυξε αμέσως στα επόμενά του έργα (*Λυγερή* 1896, *Ζητιάνος* 1897, *Λόγια της πλώρης* 1899, *Αρχαιολόγος* 1904 κ.ά.). Με την ιδιότητα του στρατιωτικού γιατρού βρέθηκε σε απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές (Θεσσαλία) και ήρθε κοντά στους απλούς ανθρώπους της υπαίθρου, επιπροσθέτως εκτίμησε την ελληνική παράδοση και λαογραφία. Με την προκήρυξη για τον διαγωνισμό στο περιοδικό *Εστία* εισήλθε στο χώρο της ηθογραφίας. Η πεζογραφία του αρχικά κινήθηκε στην ειδυλλιακή ηθογραφία ενώ σταδιακά πέρασε στον ρεαλισμό κυρίως μέσα από τον κοινωνικό προβληματισμό. Ο Παλαμάς χαρακτήρισε τους ήρωες του Καρκαβίτσα “αιώνιους τύπους της λαϊκής νεοελληνικής ψυχής”. Κείμενά του συγκαταλέγονται στα αναγνωστικά του Δημοτικού που ψηφιοποιήθηκαν στην Ιστορική Συλλογή και τα οποία επιμελήθηκαν διάφοροι συγγραφείς–επιμελητές –έως και το 1974-1978– ενώ με τον λογοτέχνη Επαμεινώνδα Παπαμιχαήλ (ή Νώντα Έλατο) έγραψαν αναγνωστικά για τις τάξεις Γ', Δ' και Ε' του Δημοτικού.⁴³ Η θεματολογία και των σχολικών κειμένων στρέφεται γύρω από την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων, την υπαίθρο, τη φύση και την παράδοση.

Ο Στράτης Μυριβήλης υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της γενιάς του '30. Γεννήθηκε το 1892 στη Λέσβο και το πραγματικό του όνομα ήταν Ευστράτιος Σταματόπουλος. Να σημειωθεί ότι το Μυριβήλης υπήρξε ψευδώνυμο από το βουνό Μιριβίλι. Το 1912 φοίτησε στη Νομική και στη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών για ένα χρόνο παράλληλα δούλεψε στην εφημερίδα *Πατρίς*. Συμμετείχε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο αλλά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή επέστρεψε στη Λέσβο και ασχολήθηκε με

---

⁴³Βλ. παραπάνω στην παρούσα εργασία για τον συγγραφέα Παπαμιχαήλ.

δημοσιογραφία.⁴⁴

Τιμήθηκε εν ζωή το 1940 με το κρατικό βραβείο Πεζογραφίας για το βιβλίο του *Γαλάζιο Βιβλίο*, το 1959 του απονεμήθηκε ο Σταυρός του Ταξιάρχη του Βασιλικού Τάγματος του Γεωργίου Α'. Λίγο πριν τον θάνατό του ανακηρύχθηκε επίτιμος πρόεδρος της Εθνικής Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, το 1969. Προτάθηκε τρεις φορές για βραβείο Νόμπελ.

Μια εξαιρετική, σύμφωνα με τους κριτικούς συνεργασία υπήρξε αυτή του Στράτη Μυριβήλη και του Δημοσθένη Ανδρεάδη. Καρπός αυτής της συνεργασίας αποτέλεσε το αναγνωστικό *Στάθης Σταθάς*⁴⁵ για τη Δ' Δημοτικού. Η πρώτη έκδοση του βιβλίου κυκλοφόρησε το 1934 και παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στα σχολεία. Η συλλογή του Ι.Ε.Π. περιλαμβάνει το ψηφιοποιημένο το αναγνωστικό (κωδ. αναγν.: 03-20561326). Ο Στάθης Σταθάς⁴⁶ είναι ένας πιτσιρικός, ο οποίος μένει στον Πειραιά, εκεί κοντά στο λιμάνι, είναι το καφενείο του πατέρα του, του κυρ Γιώργη του Σταθά με αποτέλεσμα η ιστορία να εξελίσσεται γύρω από τις περιπέτειες του μικρού ήρωα στη θάλασσα. Η γλώσσα του κειμένου είναι η απλή καθαρεύουσα και εμπεριέχονται ασπρόμαυρα σκίτσα, εικόνες και χάρτες που οπτικοποιούν τα κείμενα και βοηθούν τους μαθητές/τριες στην κατανόηση.

Ο Παύλος Νιρβάνας – λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Πέτρου Αποστολίδη (Μαριούπολη Ρωσίας, 1866 - Αθήνα 1937) – ήταν λογοτέχνης, δημοσιογράφος και ακαδημαϊκός. Εργάστηκε ως γιατρός στο ναυτικό παράλληλα με την ενασχόλησή του με τα γράμματα (κριτικές, χρονογραφήματα, πεζά, ποιήματα, θεατρικά έργα) κατακτώντας με την ευγένεια του ύφους, την κομψότητα, τον σκεπτικισμό και τη μορφική τελειότητα στη γραφή του μια θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Υπήρξε υπέρμαχος της δημοτικής και πολλά κείμενά του περιλαμβάνονται σε αναγνωστικά διαφόρων τάξεων και συγγραφέων-επιμελητών. Μαζί με τους Ανδρεάδη, Δελμούζο, Παπαντωνίου και Τριανταφυλλίδη έγραψαν το *Αλφαβητάριο* για την Α' Δημοτικού ενώ μαζί με τον Δημ. Γ. Ζήση ο Νιρβάνας υπήρξε μέλος συγγραφικών ομάδων που συνέγραψαν σχολικά εγχειρίδια για τις τέσσερις μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού, περιλαμβανομένων και των αναγνωστικών στην καθαρεύουσα για τις δύο τελευταίες. Στην Ιστορική Συλλογή ψηφιοποιήθηκαν 42 συνολικά σχολικά εγχειρίδια και αναλυτικά προγράμματα από το 1920 μέχρι το 1979.

⁴⁴ Περισσότερα για τη ζωή του βλέπε στο : [BIOΓΡΑΦΙΚΟ - Στράτης Μυριβήλης \(weebly.com\)](http://BIOΓΡΑΦΙΚΟ - Στράτης Μυριβήλης (weebly.com))

⁴⁵ Βλ. εικόνα 5 στο Παράρτημα 3.

⁴⁶ Περισσότερα βλέπε στο : <https://stratis-myriivilis.weebly.com/sigmatau940thetaetasigmaf-sigmataualphatheta940sigmaf-1934.html>

Ειδικότερα, και στην υπό εξέταση περίοδο, το 1919 πρωτοεκδόθηκε σύμφωνα με την Υ.Α. 13074/19-4-1919 (1920, 2η έκδ. κωδ. αναγν.: 03-20561071) ένα *Αλφαβητάριο, Α' μέρος*, για την Α' Δημοτικού από τους συγγραφείς: Δ. Ανδρεάδη, Α. Δελμούζο, Π. Νιρβάνα, Ζ. Παπαντωνίου και Μ. Τριανταφυλλίδη ενώ ο Κ. Μαλέας το εικονογράφησε με ασπρόμαυρες εικόνες. Το βιβλίο είχε ήρωες τρία αδέρφια τον Ρήγα, τη Ρήνα και τη Βάσω και παρακολουθούσε την καθημερινή ζωή τους καθώς και της “μικροαστικής” τους οικογένειάς για έναν χρόνο. Στο τέλος του βιβλίου υπάρχουν δύο σελίδες Οδηγίες προς τον δάσκαλο για τον τρόπο εφαρμογής του.

Το 1932 διανεμήθηκε εκ νέου στην Α' Δημοτικού η 11η έκδοση (κωδ. αναγν.: 02-01027). Καμία αλλαγή δεν είχε υποστεί το περιεχόμενο, δηλαδή κείμενα, γραμματοσειρά, σελιδοποίηση κτλ. Η μόνη αλλαγή, πέρα από τον εκδότη, ήταν η εικόνα στο εξώφυλλο και ότι οι ίδιες εικόνες που ήταν ασπρόμαυρες ήταν πλέον έγχρωμες. Επιπλέον, στο τέλος του βιβλίου, μετά τις Οδηγίες, υπάρχει πίνακας περιεχομένων που δεν αντιστοιχεί στα περιεχόμενα. Στην καταλογογράφηση τους στο πεδίο Γλώσσα στην έκδοση του 1920 αναγράφεται “Δημοτική”, στην έκδοση του 1932 “Δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας”. Διαφορετικοί είναι και οι “Σχετιζόμενοι όροι” στα δύο Αλφαβητάρια. Κυρίως όμως δεν συνδέονται με κανέναν τρόπο αφού η καρτέλα *Σχετικά* είναι κενή (“Δεν βρέθηκαν σχετικά βιβλία...”).

Το 1929 με την Υ. Α. 44451/7-9-1929 εγκρίθηκε το αναγνωστικό *Ο Πρόσκοπος* για την Δ' τάξη του Δημοτικού που συνέγραψαν οι: Π. Νιρβάνας, Δ. Ζήσης, Δ. Κοντογιάννης και Δ. Δαμασκηνός (κωδ. αναγν.:03-20561334) και το οποίο έλαβε έγκριση για μια τριετία. Επρόκειτο για συλλογή πεζών και ποιημάτων διαφόρων συγγραφέων ταξινομημένα σε 6 κύκλους. Στον κάθε κύκλο τα θέματα προέρχονται από την οικογενειακή, θρησκευτική, καθημερινή, εθνική ζωή, την ιστορία και την παράδοση. Σύμφωνα με το κείμενο των συγγραφέων που συνοδεύει την έκδοση “... κέντρον της διδασκαλίας παραμένει πάντα ο μαθητής όχι το βιβλίων...”. Σε σημείωση στο ίδιο κείμενο αναφέρονται για το κάθε αναγνωστικό οι εικόνες, προερχόμενες κυρίως από την αρχαιότητα, και οι καλλιτέχνες που τις φιλοτέχνησαν “Ίνα ο μαθητής σχηματίση κάποιαν ιδέαν της καλλιτεχνικής επιδόσεως και του νέου Ελληνισμού πλην των σχετικών κεφαλαίων...”. Το 1933, χωρίς τον Κοντογιάννη στη συγγραφική ομάδα, εκδόθηκε επίσης για την Δ' τάξη το εγχειρίδιο *Φύση και Ζωή*⁴⁷ (κωδ. αναγν.: 03-20561335). Το σύστημα γραφής, η δομή/ ταξινόμηση, η θεματολογία αλλά και τα

---

⁴⁷ Το 1937 εκδίδεται εκ νέου το εν λόγω αναγνωστικό και ακολουθούν μετά τον θάνατό του εκδόσεις και επανεκδόσεις και άλλων αναγνωστικών.

κείμενα με αλλαγή στην σειρά παρουσίασης και μικρές προσθετο-αφαιρέσεις παραμένουν τα ίδια με το αναγνωστικό του 1929.

Στην Ε' και ΣΤ' Δημοτικού από το 1929 έως και το 1935 παράλληλα διδασκόταν λογοτεχνικά κείμενα τόσο στη δημοτική όσο και στην καθαρεύουσα. Για τον λόγο αυτό εγκρινόταν και διανέμονταν δύο αναγνωστικά, ένα για κάθε "γλωσσική μορφή". Στη Συλλογή υπάρχουν τέσσερα αναγνωστικά για την Ε' τάξη με διαφορετικούς τίτλους. Το 1929 πρωτοεκδίδονται οι *Εκλεκταί σελίδες* (καθαρευούσης) (κωδ. αναγν.: 03-20561376) και η *Ελληνική ζωή* στη δημοτική (κωδ. αναγν.: 03-20561371). Και τα δύο αναγνωστικά γράφτηκαν από τους Νιρβάνα, Ζήση, Δαμασκηνό και Κοντογιάννη με το εγκυκλοπαιδικό σύστημα και τα κείμενά τους χωρισμένα σε 6 κύκλους κινούνται γύρω από τη θρησκευτική, καθημερινή και εθνική ζωή, την ιστορία και την παράδοση. Το κείμενο στο τέλος των αναγνωστικών αναφέρει "Τα αναγνωστικά της καθαρευούσης (Ε' και ΣΤ' τάξεως), κατά το αυτό σύστημα συντεθέντα, αποβλέπουν κυρίως εις την συμπλήρωσιν της ύλης της υπό των Αναγνωστικών της Δημοτικής παρεχομένης, κατά το πλείστον δε αποτελούνται εκ καταλλήλων εκλεκτών λογοτεχνικών τεμαχίων και ποιημάτων, αποσκοπούντα να γνωρίσουν εις τους μαθητάς και την ετέραν γλωσσικήν μορφήν".

Το 1932-33 και για μια πενταετία εκδίδεται το *Αναγνωστικόν Ε' Δημοτικού* (καθαρευούσης) με τίτλο *Ταξίδια* (κωδ. αναγν.: 20-01366). Αποτελούταν από σύνολο κειμένων – αρκετά εκ των οποίων περιλαμβάνονταν και στις *Εκλεκταί σελίδες* - που επιμελήθηκαν οι Νιρβάνας, Ζήσης και Δαμασκηνός και εικονογράφησε το ατελιέ Καστανάκη Σπαχή. Η θεματολογία τους προερχόταν από τη θρησκευτική, καθημερινή, επαγγελματική ζωή, τη φύση/ζώα και την ιστορία.

Το 1935 πραγματοποιήθηκε η 4η έκδοση του αναγνωστικού για την Ε' Δημοτικού *Ποικίλη Στοά* (κωδ. αναγν.: 20-01371) το οποίο συνέγραψαν ο Νιρβάνας με τον Ζήση και είχε εγκριθεί από το 1934. Το εγχειρίδιο που περιλαμβάνεται στην Ιστορική Συλλογή δεν έχει ψηφιοποιηθεί. Βάσει της καταλογογράφησης περιλαμβάνει πεζά και ποιήματα από την καθημερινή και θρησκευτική ζωή, την ιστορία, την ύπαιθρο, τη φύση/ζώα, τις ανθρωπιστικές αξίες.

Τέλος, για την ΣΤ' Δημοτικού εκδόθηκαν στις αρχές του '30 τρία αναγνωστικά που περιλαμβάνονται στο Ι.Ε.Π.. Το πρώτο ήταν η *Αναγέννησις* στην καθαρεύουσα (κωδ. αναγν.:20-01386). Η 2η έκδοση που περιλαμβάνεται στην Συλλογή είναι του 1931 όμως το βιβλίο είχε εγκριθεί από το 1929 για μια τριετία. Οι συγγραφείς Νιρβάνας, Ζήσης, Κοντογιάννης και Δαμασκηνός κυρίως επιμελήθηκαν κείμενα άλλων λογοτεχνών με θεματολογία από την οικογενειακή, θρησκευτική, καθημερινή, εθνική ζωή, τη φύση/ζώα, την

παράδοση και την ιστορία τα οποία ταξινομήσαν σε 5 κύκλους.

Το εγχειρίδιο *Εμπρός, πάντα εμπρός* γράφτηκε στη δημοτική και εγκρίθηκε το 1932 με την Υ.Α. 39751/13190/25-7-1932. Στην συγγραφική ομάδα δεν περιλαμβάνεται ο Κοντογιάννης. Σύμφωνα με την καταλογογράφηση αποτελείτο από πεζά και ποιήματα από την Καθημερινή, Θρησκευτική, Επαγγελματική ζωή, τη Φύση και τα Ζώα και την Ιστορία. Στην Ιστορική Συλλογή περιλαμβάνονται δύο αντίτυπα του αναγνωστικού (1η έκδοση το 1932, κωδ. αναγν.: 20-01375 & 3η έκδοση το 1933, κωδ. αναγν.: 20-E0347) όμως κανένα από αυτά δεν έχει ψηφιοποιηθεί. Επίσης για την ΣΤ' Δημοτικού ο Νιρβάνας με τον Ζήση έγραψαν το αναγνωστικό *Νέα ζωή* το οποίο εγκρίθηκε για μια τετραετία και εκδόθηκε το 1934 (κωδ. αναγν.: 03-20561400). Γράφτηκε σύμφωνα με το εγκυκλοπαιδικό σύστημα στην καθαρεύουσα και ακολουθούσε τον χωρισμό των κειμένων σε κύκλους. Η θεματολογία του αναφερόταν στην θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή και εθνική ζωή, την ιστορία, τον πολιτισμό, τη φύση/ ζώα και τα ταξίδια.

Συνοψίζοντας, ο Παύλος Νιρβάνας μετείχε μαζί με άλλους συγγραφείς - λογοτέχνες στη συγγραφή - ή ορθότερα στην επιμέλεια - σχολικών αναγνωστικών ακολουθώντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα. Αν και υπέρμαχος της δημοτικής δε δίστασε να γράψει και τα αναγνωστικά στην καθαρεύουσα για τις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού. Πρωτοτύπησε με την οργάνωση της ύλης σε κύκλους ο καθένας από τους οποίους περιλάμβανε όλες τις θεματικές κατηγορίες -θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή και εθνική ζωή, ιστορία, πολιτισμός, φύση/ ζώα και ταξίδια-, που καλούταν βάσει προκήρυξης να καλύψει, διευκολύνοντας με τον τρόπο αυτό το διδακτικό έργο του δασκάλου κυρίως όμως θέτοντας τον μαθητή στο κέντρο της διδασκαλίας και όχι το βιβλίο.

Ο Γρηγόριος Ξενόπουλος υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους, πολυγραφότερους και πολυδιαβασμένους Έλληνες μυθιστοριογράφους. Γεννήθηκε το 1867 στην Κωνσταντινούπολη και το 1868 η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Ζάκυνθο. Το 1883 γράφτηκε στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών αλλά ενδιαφέρονταν περισσότερο για τα μαθήματα της Φιλοσοφικής Σχολής, τα οποία και παρακολουθούσε. Διάβαζε με ζήλο λογοτεχνικά έργα και από το 1892 και μετά άρχισε να γράφει και ο ίδιος και βιοπορίζονταν αποκλειστικά από το επάγγελμα του συγγραφέα. Έζησε το υπόλοιπο της ζωής του στην Αθήνα όπου και πέθανε το 1951. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ήταν στενάχωρα, διότι το σπίτι του ανατινάχθηκε από αγνώστους. Ο ίδιος με την οικογένεια του κατάφεραν να διασωθούν καθώς έλαβαν προειδοποίηση, ωστόσο τα χειρόγρατά του και η αξιόλογη βιβλιοθήκη του καταστράφηκαν, γεγονός που προκάλεσε στον συγγραφέα

βαθύτατη θλίψη μέχρι το τέλος της ζωής του.⁴⁸

Μέσα από το έργο του περιγράφει την ελληνική πραγματικότητα της εποχής του τόσο στην πρωτεύουσα όσο και στην επαρχία. Γράφει και στην καθαρεύουσα αλλά και στη δημοτική γλώσσα. Ο ίδιος ανέφερε για το έργο του "... Μου αρέσει κάθε μου γραφτό να είναι στη μορφή του τόσο απλό, ώστε με την ίδια σχεδόν άνεση να μπορεί να το διαβάξει και ένας μαθητής Γυμνασίου και ο κύριος Παλαμάς...".

Ο ίδιος συνέγραψε και αναγνωστικά όπως τον *Καλό δρόμο* για τη Β' Δημοτικού, τον *Πύργο του Βοσπόρου* και το *Αναγνωστικό* για την Ε' Δημοτικού.

5.3. Γυναίκες συγγραφείς

Επί συνόλου 95 Ελλήνων συγγραφέων οι 12 ήταν γυναίκες, δηλαδή ποσοστό 12,63%. Επιπλέον, οι 6 από αυτές ήταν μοναδικές συγγραφείς και οι υπόλοιπες ήταν μέλη συγγραφικών ομάδων με τον άνδρα συγγραφέα συνήθως, να είναι ο πρώτος που είχε τη μνεία ευθύνης.

Ήδη από τις αρχές του αιώνα, 1906-'07, η Παπαδοπούλου Αρσινόη παρουσιάζεται ως μόνη συγγραφέας-επιμελήτρια αναγνωστικού με τίτλο *Μητρός υποθήκαι ήτοι αναγνωσματάριον δια την Ε' τάξιν του προτύπου, ήτοι την Α' τάξιν του Ελληνικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561427). Ακολουθεί - το 1914, το 1917, το 1919 και το 1928 - η γνωστή λογοτέχνης - συγγραφέας Γαλάτεια Καζαντζάκη στο έργο της οποίας αναφερθήκαμε παραπάνω. Επίσης το 1917 (κωδ. αναγν.: 20-E0038) και σε επανέκδοση το 1922 (κωδ. αναγν.: 01-42074), εκδόθηκε το *Αναγνωσματάριον πέμπτης τάξεως* στο οποίο μέλος της συγγραφικής ομάδας ήταν και η Ρουσοπούλου Ελένη. Τα άλλα δύο μέλη ήταν άνδρες ο Μιχ. Σακελλαρόπουλος και ο Χαρ. Κυριακάτος. Η Κλεάνθους - Παπαδημητρίου Μυρσίνη συνέγραψε με τον Μιχάλη Παπαμαύρο το 1924-5 το αναγνωστικό για τη Β' Δημοτικού *Τα παιδιά* (κωδ. αναγν.: 03-20561594) και μόνη της το 1934 τη *Χαρά του παιδιού* (κωδ. αναγν.: 20-01393).

Η παρουσία γυναικών-συγγραφέων αυξάνεται σημαντικά μεταξύ του 1932-36. Στη Συλλογή βρίσκουμε την Ρόζα Ιμβριώτη (1932) η οποία μαζί με τους Δ. Δούκα και Δ. Δεληπέτρου συνέγραψαν αναγνωστικά για τη Β' και Γ' Δημοτικού.⁴⁹ Για την Ε' δημοτικού

---

⁴⁸ Περισσότερα για τη ζωή του βλέπε στο : [Γρηγόριος Ξενόπουλος - Ανασκόπηση στη ζωή και το έργο του \(Μέρος Α'\)](#) (artic.gr)

⁴⁹ Βλ. εδώ Δ. Δούκας και Δ. Δεληπέτρου και πως το όνομά της αφαιρέθηκε από τις επόμενες εκδόσεις, πιθανόν για πολιτικούς λόγους.

και μάλιστα σε γλώσσα δημοτική η Ταμπακοπούλου Αρσινόη το 1932 ως μόνη συγγραφέας έγραψε την *Κυψέλη αναγνωστικό Ε' δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561252).

Το 1934, η Δρακοπούλου Θεώνη έγραψε μόνη της τα *Κρινολούλουδα Αναγνωστικό Β' Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 03-20561106) και η Σταματέλου Έλλη το *Αναγνωστικό για τη Γ' δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 20-01359). Επίσης ως μόνη συγγραφέας, η Σκλαβουνάκου Στέλλα έγραψε, την ίδια χρονιά, τα *Εκλεκτά αναγνώσματα. Αναγνωστικόν Ε' Δημοτικού* (κωδ. αναγν.: 20-01368). Ενώ η Σαμίου Ελένη επίσης το 1934 – στη Συλλογή υπάρχει ψηφιοποιημένη η 5η έκδοση από το 1936 – έγραψε μαζί με τον Ευάγγελο Πανέτσο τη *Δάφνη αναγνωστικό για τη Γ' τάξη* (κωδ. αναγν.: 20-01360).

Τέλος, η Γιοτσαλίτου-Λαχανά Κ. μαζί με τον Μιχ. Πετρίδη έγραψαν το 1936 *Το Νέον αναγνωστικόν της Ε' τάξεως του Δημοτικού Σχολείου* (κωδ. αναγν.: 03-20561365 & 20-02355 & 20-02445) και η Μεταλλινού Αγλαΐα μαζί με τον Στ. Σπεράντζα επίσης το 1936 τα *Παιδικά χρόνια. Αναγνωστικόν Γ' Δημοτικού εγκεκριμένον διά την τετραετίαν 1936 – 1940* (κωδ. αναγν.: 20-02442).

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι η παρουσία των γυναικών ως συγγραφείς αναγνωστικών για το δημοτικό δεν είναι αμελητέα. Με τα δεδομένα της εποχής, τη μόρφωση και την επαγγελματική ανέλιξη των γυναικών, η παρουσία τους δε χαρακτηρίζεται μικρή ούτε τα συγγράμματά τους ήσσονος σημασίας. Επιπλέον, αξιομνημόνευτη είναι η αυξητική τάση που παρατηρείται τη δεκαετία του '30, πιθανή ένδειξη των κοινωνικών και εκπαιδευτικών αλλαγών.

5.4. Συγγραφείς με ένα μόνο εγχειρίδιο, για μία τάξη

Αγγελάκος, Δ. (1914, 1921). *Ελληνικόν αναγνωσματάριον προς χρήσιν των μαθητών της Β' τάξεως των Δημοτικών σχολείων.*

Αγγελόπουλος, Β.Ν. (1932). *Ιστορίες και Παραμύθια: Αναγνωστικό Γ' Δημοτικού.*

Αντωνάτος, Χ. (1928). *Αναγνωστικό δια την έκτη τάξιν των Δημοτικών Σχολείων.*

Βραχνός, Ν. (1904). *Ελληνικόν αναγνωσματάριον διά την Δ' τάξιν των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως.* (3η έκδ.).

Γεωργιάδης Γ.Μ. (1930). *Ελληνικόν αναγνωσματάριον της Δ' τάξεως του Δημ. Σχολείου*

Δουκάκης, Σπ. & Καλότυχος, Ηλ. (1914 – α' εκδ. 1903). *Αλφαβητάριον Μέρος Α' δια τους*

μαθητές της πρώτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων.

Κοντόπουλος Ν. (1934). *Ελληνικός κόσμος: Αναγνωστικόν ΣΤ' Δημοτικού* (εγκριθέν διά την τετραετίαν 1934-1938)

Λάζος, Ι. (1922). *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον μετ' εικόνων: Προς χρήσιν των μαθητών της Β' τάξεως του Δημοτικού Σχολείου*.(5η έκδ.).

Λασκαρίδης Β. (Βασίλειος Αγοραστός) (1912). *Η εποπτική διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσης αρ.2.*

Λουκόπουλος, Δημ. (1934). *Πάτρια: Αναγνωστικόν της ΣΤ' τάξεως του Δημοτικού* (εγκριθέν υπό του Υπουργείου της Παιδείας κλπ. διά την τετραετίαν 1934-1938).

Ματάλας, Σπ. (1934). *Τα καλά παιδιά: Αναγνωστικόν Β' Δημοτικού* εγκεκριμένον διά την τετραετίαν 1934-1939.

Μπρούστας, Αθ. (1934). *Η καλή καρδιά: Αναγνωστικό Δ' Δημοτικού.*

Νικολαΐδης, Δ. (1914). *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον: Γ' Τάξη των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των Φύλων*. (3η έκδ.).

Οικονομόπουλος, Δ. (1934). *Αναγνωστικόν έκτης Δημοτικού.*

Πανέτσος, Ε. & Σαμίου, Ε. (1936). *Η Δάφνη: Αναγνωστικό για τη Γ' τάξη.*

Παπαδοπούλου, Α. (1907). *Μητρός υποθήκαι ήτοι αναγνωσματάριον δια την Ε' τάξιν του προτύπου, ήτοι την Α' τάξιν του Ελληνικού*. (5η έκδ.).

Παυλάτος, Π. (1906). *Αλφαβητάριον: τεύχος δεύτερον.*

Πετρούνιας, Β. (1934). *Παιδικές Ιστορίες: Αναγνωστικό Β' Δημοτικού.*

Πολύβιος, Β. (1902). *Σειρά αναγνωσμάτων έτη σχολικά Α', Β', Γ', Δ', Ε' μετά προλεγόμενων και διδακτικών οδηγιών προς χρήσιν των δημοτικών και αστικών σχολών αμφοτέρων των φύλων μετά εικονογραφιών, έτος σχολικόν δεύτερον.*

Πούλιος, Χ. (1914). *Αναγνωσματάριον περιέχον ιστορήματα και ποιήματα νεωτέρων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών περιγραφάς τόπων και φυσικών φαινομένων προς χρήσιν της ΣΤ' τάξεως των Δημοτικών Σχολείων αρρένων και θηλέων και της Β' τάξεως*

των Ελληνικών Σχολείων. (8η έκδ.).

Πρωτόπαπας, Ι. (1909). *Ελληνική Χρηστομάθεια δια την πρώτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων, την Ισόβαθμον των Παρθεναγωγείων και την Ε΄ τάξιν των πλήρων Δημοτικών Σχολείων.*

Ρέβελης, Γ. (1905). *Αλφαβητάριον απλοποιούν την διδασκαλίαν της αναγνώσεως: Μέρος δεύτερον.*

Ρώτης, Μ. (1914). *Ελληνικόν Αναγνωσματάριον: Δ΄ Τάξη των Δημοτικών Σχολείων.*

Σαραντίδης, Ι. (1933). *Αναγνωσματάριον δια τους μαθητάς της Β΄ τάξεως του Δημοτικού Σχολείου.*

Σταματέλου, Έ. (1934). *Αναγνωστικό Γ΄ Δημοτικού.*

Ταμπακοπούλου, Αρσ. (1932). *Η Κυψέλη: Αναγνωστικό Ε΄ Δημοτικού (γλώσσα δημοτική). (2η έκδ.).*

Συμπεράσματα

Η ψηφιοποιημένη Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π. περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό σχολικών εγχειριδίων. Η ψηφιοποίηση και καταλογογράφηση τους παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τα τεκμήρια βοηθώντας, από τους απλούς επισκέπτες έως τους ερευνητές, να εντυφώσουν στα σχολικά βιβλία του νεότερου ελληνικού κράτους. Βέβαια σε όλα τα εγχειρήματα διαπιστώνονται παραλείψεις και λάθη, ιδιαίτερα όταν είναι τόσο μεγάλη η Συλλογή και εμπλέκονται πολλά άτομα. Στην παρούσα μελέτη έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί κάποιες από αυτές τις παραλείψεις. Απώτερος στόχος είναι να ενημερωθούν οι αρμόδιοι στο Ι.Ε.Π., το οποίο ζητά τα σχόλια και τις παρατηρήσεις των χρηστών, προκειμένου να διορθωθούν τα λάθη και να βελτιωθεί η ψηφιοποιημένη Ιστορική Συλλογή. Θα πρέπει να διευκρινιστεί για άλλη μία φορά ότι στη Συλλογή περιλαμβάνονται τα σχολικά εγχειρίδια που βρέθηκαν τα οποία όμως δεν εξαντλούν το σύνολο των βιβλίων που διδάχθηκαν στα σχολεία. Η έρευνα βασίστηκε αποκλειστικά στο υλικό που υπάρχει στην Ιστορική Συλλογή και έχει ψηφιοποιηθεί και δεν επεκτάθηκε σε αναζήτηση υλικού και σε άλλες βιβλιοθήκες.

Από την έως τώρα μελέτη προκύπτει ότι κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα (1900-1909) τα Αναγνωστικά όλων των τάξεων, που έχουν ψηφιοποιηθεί και περιλαμβάνονται στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π., ακολουθούν τη νομοθεσία, σύμφωνα με την οποία η καθαρεύουσα είναι η γλώσσα γραφής και διδασκαλίας. Πολλοί μάλιστα από τους συγγραφείς αυτής της περιόδου είναι υπέρμαχοι της αρχαίας ελληνικής και στα βιβλία τους περιλαμβάνουν κυρίως διασκευασμένα κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Στη Συλλογή περιέχονται βιβλία των Αποστολόπουλου, Μακρυναίου, Οικονόμου και Παπαμάρκου στα οποία είναι έντονος ο ηθικοπλαστικός χαρακτήρας που θέλουν να διαμορφώσουν στους/στις μικρούς/ες μαθητές/τριες. Η θεματολογία τους επεκτείνεται και στην εθνική και οικογενειακή ζωή και την ιστορία.

Αναλυτικότερα, από τους παλαιότερους συγγραφείς σχολικών εγχειριδίων (1902-1914), ήταν ο δρ. Θεόδωρος Αποστολόπουλος. Στα αναγνωστικά του, γραμμένα στην καθαρεύουσα, εστιάζει σε θέματα από την ιστορία, την εθνική και καθημερινή ζωή καθώς και την παράδοση, τη φύση και τα ζώα. Παρόμοια ήταν και η θεματολογία των αναγνωστικών που έγραψε - επιμελήθηκε (1915-16) ο Αλέξανδρος Μακρυναίος, προσθέτοντας και τη θρησκευτική, οικογενειακή ζωή και τις ανθρωπιστικές (ηθικοπλαστικές) αξίες. Το ίδιο συμβαίνει και με τον Π. Π. Οικονόμου που έγραψε αναγνωστικά (1904-21) επίσης σε

καθαρεύουσα. Τα θέματά του τα αντλούσε από τους αρχαίους αλλά και τους σύγχρονους συγγραφείς προβάλλοντας κυρίως την εθνική συνείδηση, την ιστορία και τις ανθρωπιστικές αξίες. Τα ίδια προέβαλε και ο Χαρίσιος Παπαμάρκος υποστηρίζοντας την ηθικοποιητική λειτουργία στα αναγνωστικά του. Λίγο αργότερα, ο Μιλτιάδης Βρατσάνος έγραψε αναγνωστικά στην καθαρεύουσα με θεματολογία που σχετιζόταν με την ιστορία, τη θρησκευτική ζωή και την καθημερινή ζωή.

Κατά τη δεύτερη δεκαετία (1910-1920) κυριαρχεί στον χώρο της πολιτικής ο Βενιζέλος και οι φιλελεύθερες ιδέες. Στον “γλωσσικό” χώρο ο Εκπαιδευτικός Όμιλος υποστηρίζει και προβάλλει τη δημοτική αν και επισήμως η καθαρεύουσα ήταν η χρησιμοποιούμενη στην εκπαίδευση γλώσσα. Μετά το 1917 και τη θεσμοθέτηση της χρήσης της δημοτικής γλώσσας στα σχολεία εκδίδονται μια σειρά από βιβλία-ορόσημα στη νεοελληνική εκπαίδευση. Παρατηρείται ότι αυτήν την εποχή σημαντικοί συγγραφείς συμμετέχουν στο διαγωνισμό και γράφουν αναγνωστικά για το Δημοτικό. Οι συγγραφείς που προβάλλονται μέσα από το έργο τους την περίοδο αυτή είναι αρχικά η Γ. Καζαντζάκη (1914-18) η οποία χρησιμοποίησε την καθαρεύουσα για τη γραφή των αναγνωστικών της αν και η ίδια ήταν δημοτικίστρια. Μέσα από την ενιαία αφήγηση εμφυσούσε στους/στις μαθητές/τριες εθνικά πρότυπα και την ανασυγκρότηση του κράτους κυρίως όμως το όραμα για τη Μεγάλη Ιδέα. Από το 1917 και έπειτα ακολουθούν ο Ανδρεάδης και ο Καρκαβίτσας με τη θεματολογία των κειμένων τους να κινείται μεταξύ της οικογενειακής και καθημερινής ζωής των απλών ανθρώπων, την ύπαιθρο, την παράδοση καθώς και της φύσης και των ζώων. Ο Κουρτίδης, γράφοντας άλλοτε στη δημοτική και άλλοτε στην απλή καθαρεύουσα, κάλυπτε όλη τη θεματολογία. Ομοίως και ο Παπαμιχαήλ (Ν. Έλατος). Τέλος, ο λογοτέχνης Ζ. Παπαντωνίου πρωτοτύπησε στον εκπαιδευτικό χώρο με το βιβλίο του *Ψηλά βουνά* αλλάζοντας τη μέχρι τότε θεματολογία προβάλλοντας ηθικά διδάγματα που αφορούσαν την κοινότητα, τις αντιλήψεις για τη δεισιδαιμονία, την ενίσχυση της αυτοσυνείδησης, τη συντροφικότητα, την επαφή και αγάπη με τη φύση. Συνοψίζοντας διαπιστώνεται ότι τη δεκαετία αυτή καλύπτεται ένα ευρύ φάσμα της θεματολογίας.

Η δεκαετία του ‘20 που ακολουθεί ήταν μία ιδιαίτερος ταραγμένη και ασταθής πολιτικά και εκπαιδευτικά περίοδος. Με την εκπνοή της το 1929 ψηφίζεται η χρήση της δημοτικής, με τη διδασκαλία της καθαρεύουσας στην Ε’ και ΣΤ’ τάξη. Αυτό οδηγεί σε μια νέα συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα που σταματά με τη δικτατορία του Μεταξά το 1936. Σε αυτό το χρονικό διάστημα δραστηριοποιήθηκαν πολλοί συγγραφείς και εγκρίθηκαν πολλά από τα αναγνωστικά που μελετήθηκαν παραπάνω. Ο Ανδρεάδης συνεχίζει το έργο του και σε αυτή την εποχή. Η συνεργασία του με τον Στράτη Μυριβήλη έδωσε το αναγνωστικό *Στάθης*

Σταθός για τη Δ' Δημοτικού σε απλή καθαρεύουσα (1934). Ένας σημαντικός συγγραφέας και δάσκαλος ήταν και ο Παναγής Δημητράτος ο οποίος έγραψε αναγνωστικά στη δημοτική γλώσσα τα οποία κάλυπταν όλες σχεδόν τις θεματικές κατηγορίες εκτός της εθνικής ζωής. Την περίοδο αυτή δραστηριοποιούνται στη συγγραφή αναγνωστικών γνωστοί λογοτέχνες όπως ο Δημοσθένης Βουτυράς. Συνέγραψε αναγνωστικά στη δημοτική (1927-32) μαζί με γνωστούς λογοτέχνες. Ομοίως και ο Ανδρέας Καρκαβίτσας ο οποίος έγραψε με τον λογοτέχνη Νώντα Έλατο αναγνωστικά στη δημοτική ενώ και στα σχολικά κείμενά του έπαιζε σημαντικό ρόλο η καθημερινή ζωή και η φύση. Αλλά και ο Π. Νιρβάνας μετείχε μαζί με άλλους συγγραφείς - λογοτέχνες στη συγγραφή σχολικών αναγνωστικών. Αν και υπέρμαχος της δημοτικής δε δίστασε να γράψει και τα αναγνωστικά στην καθαρεύουσα για τις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού. Πρωτοτύπησε με την οργάνωση της ύλης σε κύκλους ο καθένας από τους οποίους περιλάμβανε όλες τις θεματικές κατηγορίες θρησκευτική, οικογενειακή, καθημερινή και εθνική ζωή, ιστορία, πολιτισμός, φύση/ ζώα και ταξίδια.

Άλλοι συγγραφείς σε αυτή την περίοδο που έγραψαν κυρίως σε καθαρεύουσα ήταν οι Κονιδάρης και Καλαράς που αξιοποίησαν κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων με θεματολογία που σχετίζονταν με την εθνική, θρησκευτική, καθημερινή και οικογενειακή ζωή, αλλά και την ιστορία και τη φύση. Επίσης οι Δημ. Δούκα και Δημ. Δεληπέτρου, τα αναγνωστικά των οποίων κάλυπταν θεματολογικά όλες τις κατηγορίες, εκτός από τα ταξίδια. Ένας ακόμη συγγραφέας ήταν ο Γεώργιος Μέγας που έγραψε - επιμελήθηκε αναγνωστικά στην καθαρεύουσα για τις δυο μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού όπως και ο Χρήστος Χρηστοβασίλης. Η θεματολογία του σχετίζονταν με την εκκλησιαστική παράδοση, την ελληνική φύση, τα ιστορικά μνημεία της Ελλάδας και την ιστορία τόσο της αρχαίας όσο και της σύγχρονης. Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση, ο Δημήτρης Παπαϊωάννου έγραψε τόσο σε δημοτική όσο και σε καθαρεύουσα με θεματολογία που προέρχονταν από τη μυθολογία και την καθημερινή ζωή των σύγχρονων Ελλήνων.

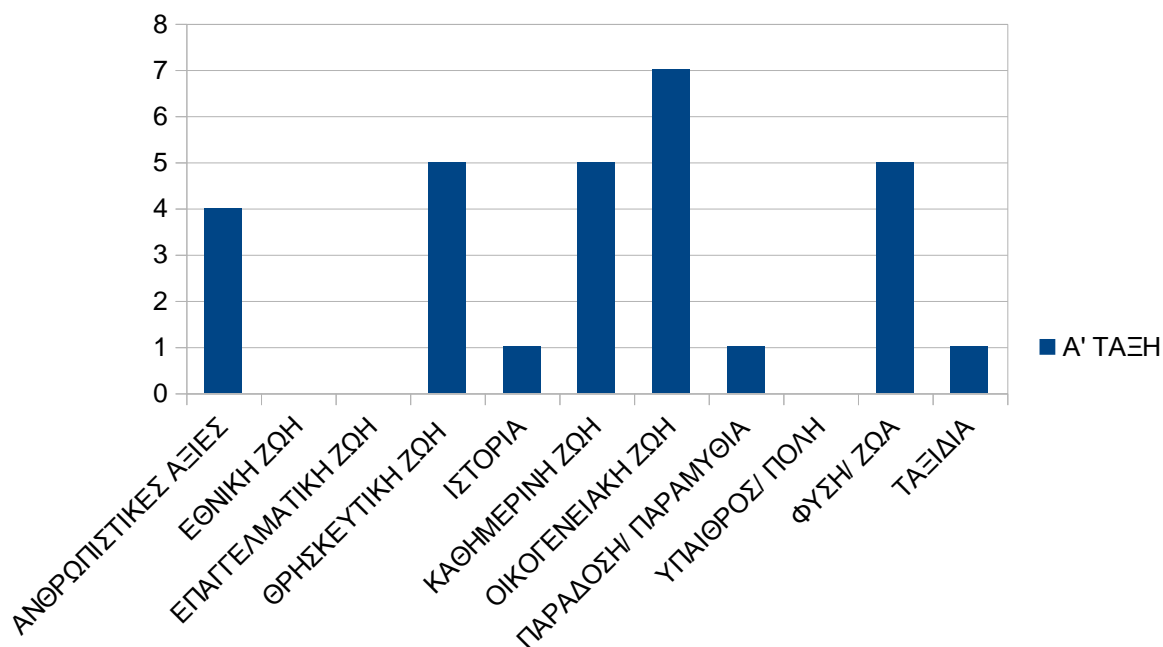
Τέλος σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι στην υπό εξέταση περίοδο παρόλο που γράφονται αναγνωστικά για μικρά παιδιά, των τάξεων του Δημοτικού, η εικονογράφηση των αναγνωστικών είναι λιτή καθώς περιλαμβάνονται λίγες ασπρόμαυρες και σε μικρό μέγεθος εικόνες ή σκίτσα. Στις περισσότερες φορές χωρίς να αναφέρεται και το όνομα του εικονογράφου.

Πίνακες συμπερασμάτων

Ακολουθούν πίνακες στους οποίους οπτικοποιούνται τα παραπάνω συμπεράσματα σχετικά με τους θεματικούς όρους. Η σύγκριση γίνεται πρωταρχικά ανά τάξη όλων των θεματικών όρων (πίνακες 1-6) και δευτερευόντως κάθε θεματικού όρου στο σύνολο των τάξεων του Δημοτικού (πίνακες 7-17).

Α. Θεματικοί όροι ανά τάξη

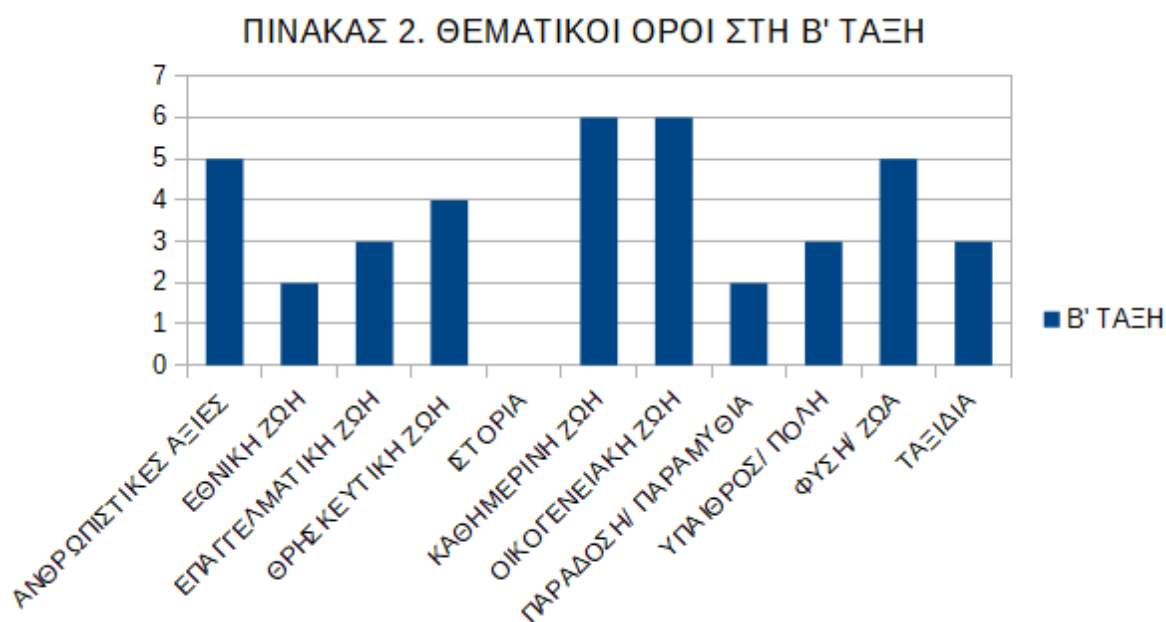
Συγκρίνοντας τα θέματα και το πόσο συχνά εμφανίζονται με βάση τις τάξεις διαπιστώνεται ότι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΣΤΗΝ Α' ΤΑΞΗ

Επί συνόλου 8 αναγνωστικών που μελετήθηκαν στην Α' τάξη η **οικογενειακή ζωή** εμφανίζεται στα κείμενα 7 εξ αυτών, καταλαμβάνοντας το μεγαλύτερο ποσοστό. Ακολουθούν η **θρησκευτική ζωή**, η **καθημερινή ζωή** και η **φύση με τα ζώα** που εμφανίζονται στα κείμενα 5 από τα 8 αναγνωστικά ενώ οι **ανθρωπιστικές αξίες** σε 4. Μικρό είναι το ποσοστό για την **ιστορία**, την **παράδοση/ παραμύθια** και τα **ταξίδια** που εμφανίζονται μόνο από 1 φορά στα 8 εγχειρίδια. Οι θεματικοί όροι **εθνική και επαγγελματική ζωή** και **υπαιθρος/ πόλη** δεν

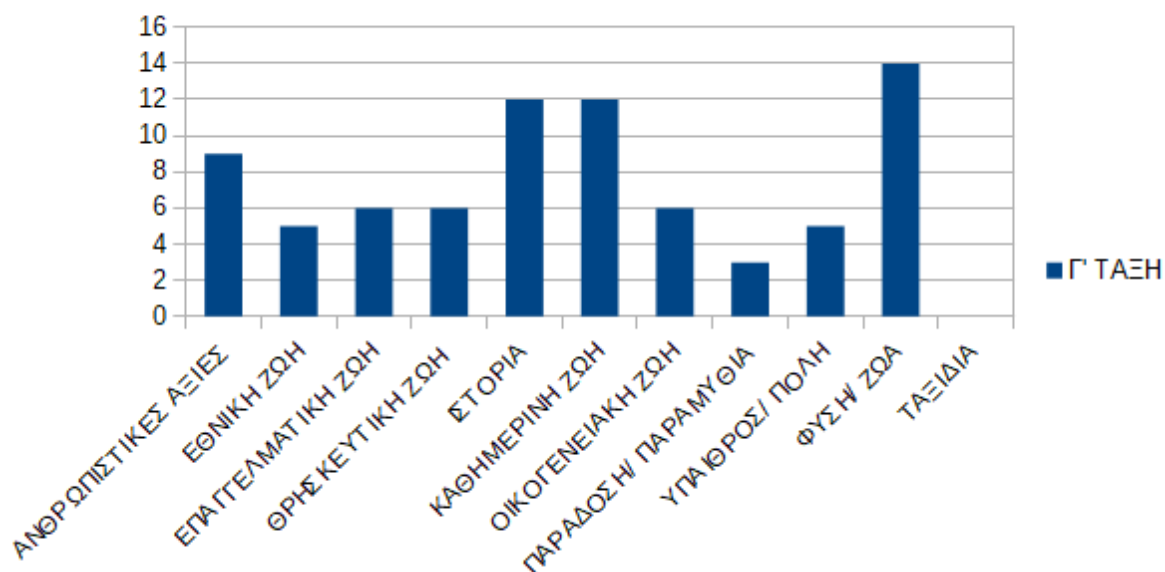
αναφέρονται καθόλου.

Σε σύνολο 9 αναγνωστικών της Β' τάξης που μελετήθηκαν διαπιστώνεται ότι η **καθημερινή ζωή και η οικογενειακή ζωή** περιλαμβάνονται ως θεματικοί όροι στα κείμενα 6 αναγνωστικών έχοντας τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης. Ακολουθούν οι **ανθρωπιστικές αξίες** και η **φύση με τα ζώα** να εμφανίζονται σε 5 από τα 9 εγχειρίδια ενώ η **θρησκευτική ζωή** εμφανίζεται σε 4. Η **επαγγελματική ζωή**, η **ύπαιθρος/ πόλη** και τα **ταξίδια** ισοβαθμούν εμφανιζόμενα σε 3 από τα 9 βιβλία. Σε κείμενα 2 από τα 9 αναγνωστικά συναντάται η **παράδοση και τα παραμύθια** καθώς και η **εθνική ζωή** ενώ είναι μηδενική η εμφάνιση της **ιστορίας**.

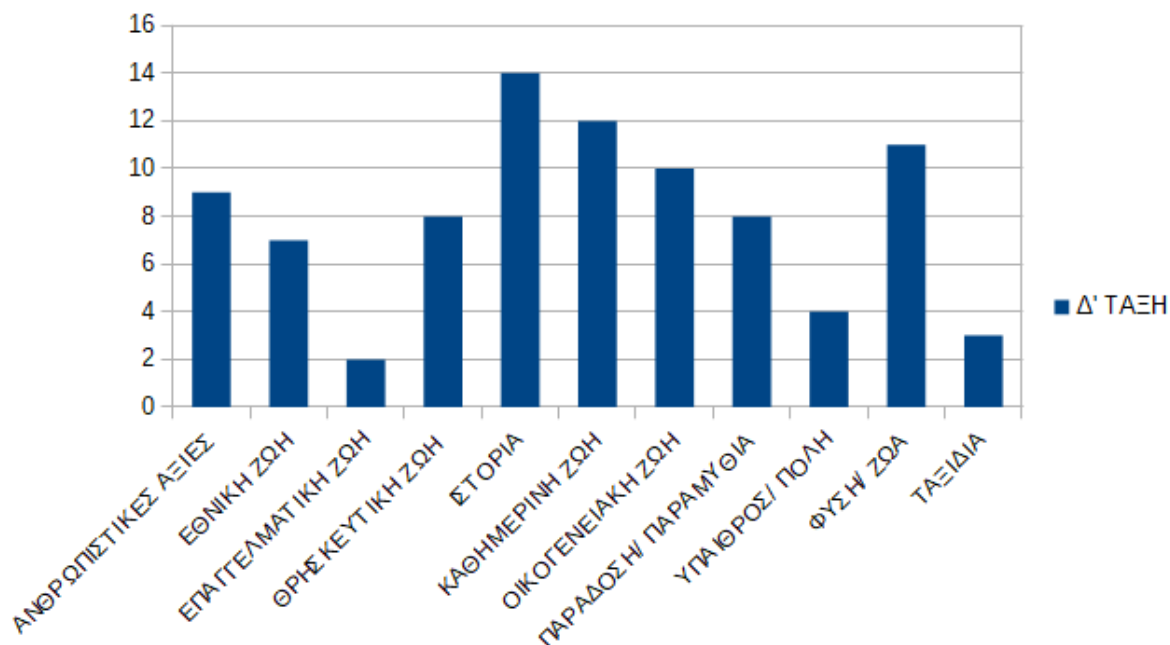

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΣΤΗ Γ' ΤΑΞΗ

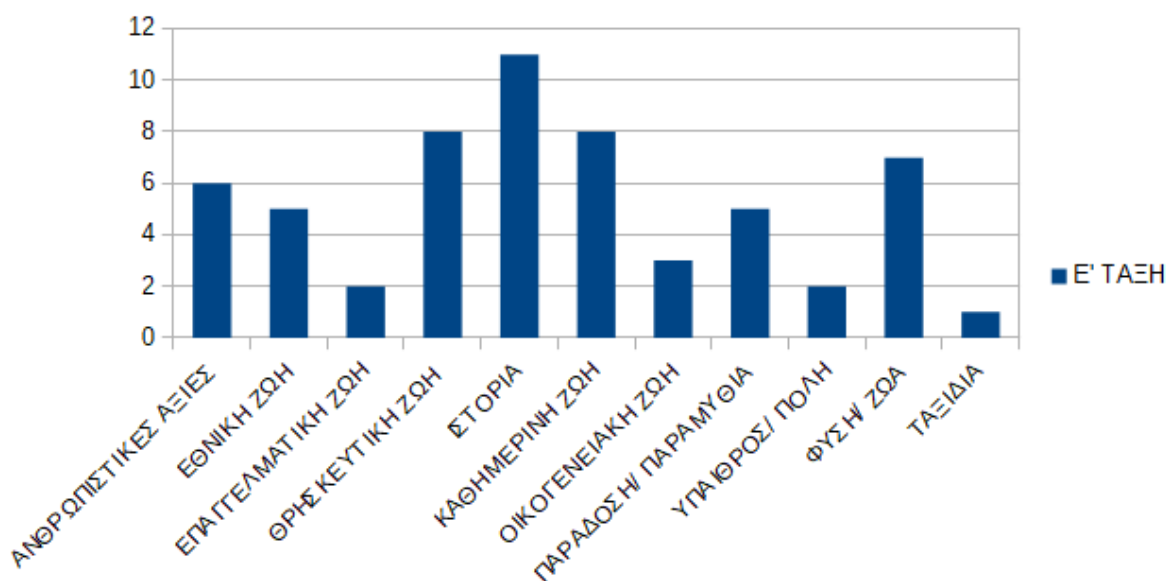
Στα κείμενα των 17 συνολικά αναγνωστικών της Γ' τάξης που μελετήθηκαν διαπιστώνεται ότι κυριαρχούν θέματα σχετικά με τη *φύση/ ζώα* -εμφανίζεται σε 14 αναγνωστικά- και ακολουθούν σε 12 αναγνωστικά η *ιστορία* και η *καθημερινή ζωή*. Στα κείμενα 9 αναγνωστικών υπάρχουν αναφορές στις *ανθρωπιστικές αξίες*. Η *επαγγελματική, θρησκευτική και οικογενειακή ζωή* περιλαμβάνονται σε 6 αναγνωστικά και η *εθνική ζωή* με την *ύπαιθρο/ πόλη* σε κείμενα από 5 βιβλία. Η *παράδοση/ παραμύθια* εμφανίζεται σε 3 μόνο ενώ είναι μηδενική η αναφορά σε *ταξίδια*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΣΤΗ Δ' ΤΑΞΗ

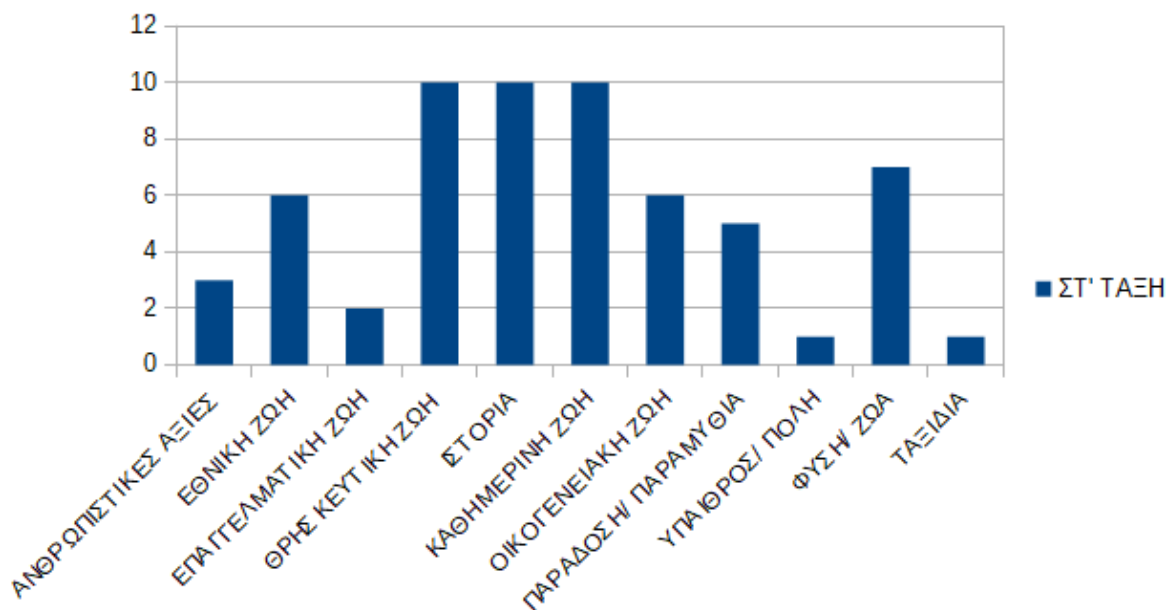
Στην Δ' τάξη μελετήθηκαν συνολικά 19 αναγνωστικά. Κείμενα από 14 εγχειρίδια αναφέρονται στην *ιστορία*, από 12 στην *καθημερινή ζωή* και 11 στη *φύση/ ζώα*. Ακολουθούν η *οικογενειακή ζωή* σε κείμενα 10 βιβλίων, οι *ανθρωπιστικές αξίες* σε 9. Σε 8 αναγνωστικά γίνεται αναφορά στη *θρησκευτική ζωή* και την *παράδοση/ παραμύθια* και σε 7 για την *εθνική ζωή*. Πολύ μικρά είναι τα ποσοστά για την *ύπαιθρο/ πόλη*, *ταξίδια* και *επαγγελματική ζωή* (σε κείμενα από 4, 3 και 2 αναγνωστικά αντίστοιχα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΣΤΗΝ Ε' ΤΑΞΗ

Τα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν για την Ε' τάξη ανέρχονται σε 14. Σε 11 από αυτά περιέχονται κείμενα με θέμα την *ιστορία*. Ακολουθούν η *θρησκευτική και καθημερινή ζωή* σε 8 από τα 14 και η *φύση με τα ζώα* σε 7. Συνεχίζοντας οι *ανθρωπιστικές αξίες* συναντώνται σε 6 από τα αναγνωστικά αυτής της τάξης και η *εθνική ζωή* με την *παράδοση/ παραμύθια* σε 5. Μικρή είναι η εμφάνιση της *οικογενειακής ζωής*, περιλαμβάνεται σε κείμενα μόνο 3 βιβλίων, και της *επαγγελματικής ζωής* με την *ύπαιθρο/ πόλη* σε 2 αναγνωστικά. Τέλος τα *ταξίδια* αποτελούν θεματολογία κειμένων ενός (01) μόνο αναγνωστικού.

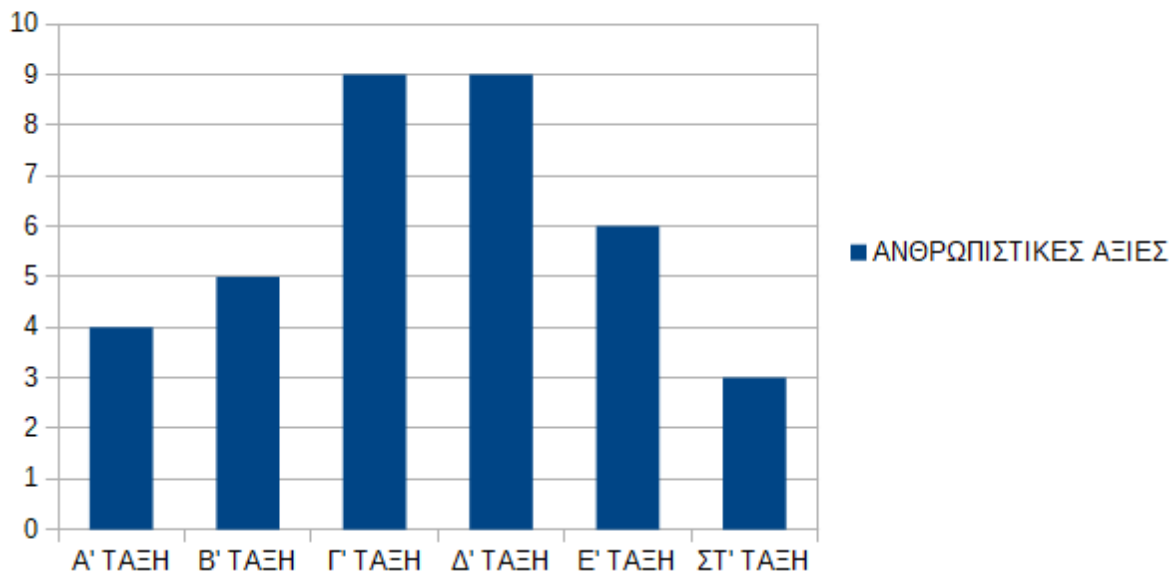
ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΗ

Σε σύνολο 12 αναγνωστικών που μελετήθηκαν από την ΣΤ' τάξη διαπιστώνεται μια ισορροπία μεταξύ της *θρησκευτικής, καθημερινής ζωής* και της *ιστορίας* που εμφανίζονται σε 10 από τα αναγνωστικά. Ακολουθούν σε κείμενα 7 βιβλίων η *φύση/ζώα* και σε 6 η *εθνική και οικογενειακή ζωή*. 5 από τα 12 αναγνωστικά αναφέρονται στην *παράδοση/ παραμύθια* και με μικρή συχνότητα εμφανίζονται οι *ανθρωπιστικές αξίες* σε 3, η *επαγγελματική ζωή* σε 2 και η *ύπαιθρος/ πόλη* με τα *ταξίδια* σε κείμενα ενός, 1, αναγνωστικού.

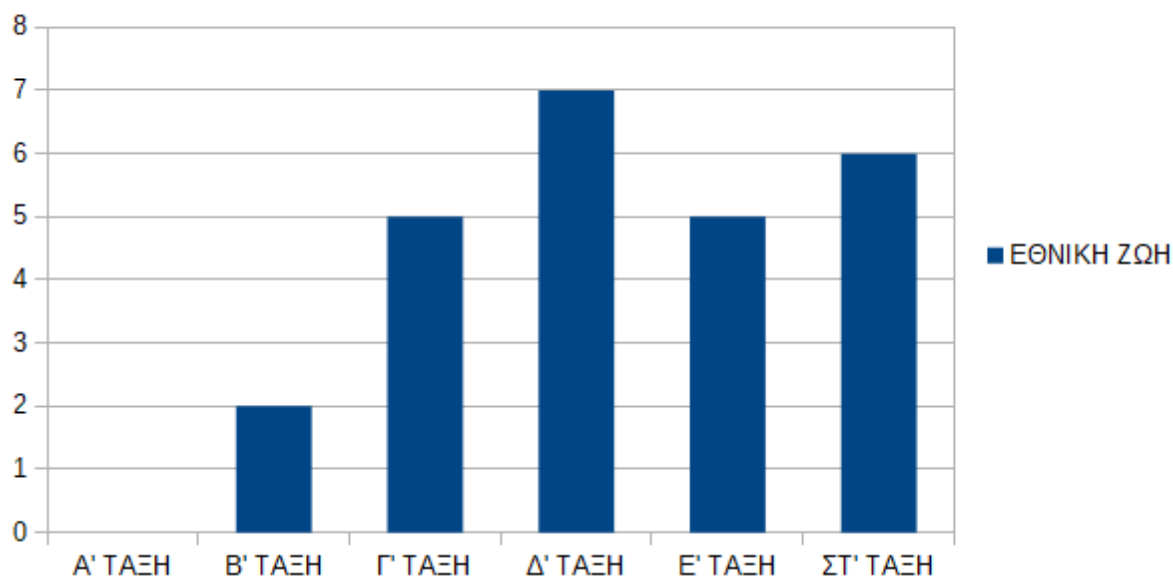
Β. Ο κάθε θεματικός όρος στο σύνολο των τάξεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

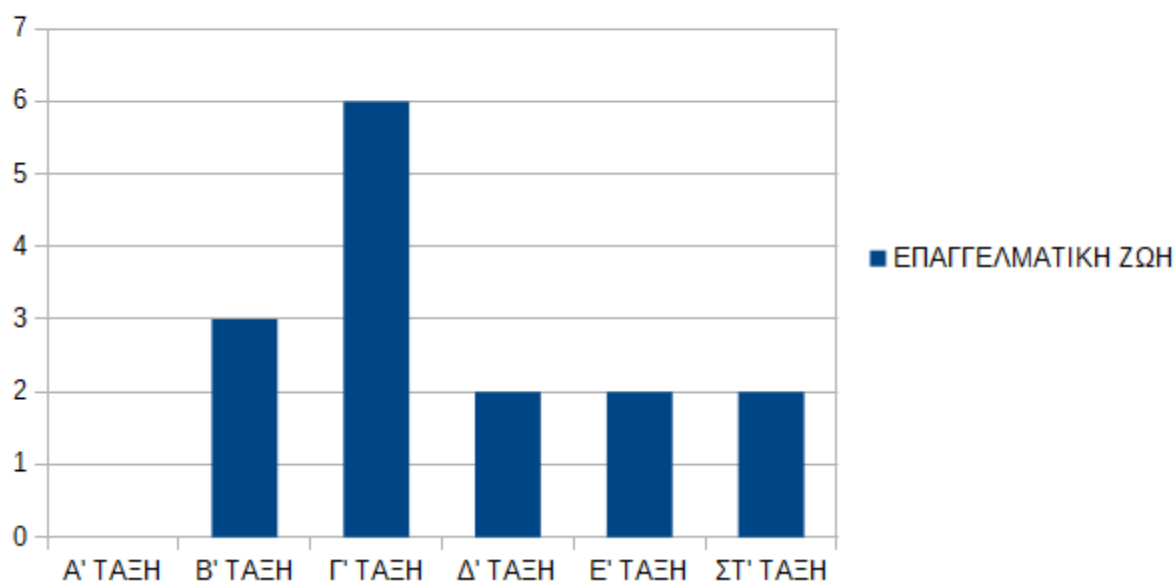
Οι *ανθρωπιστικές αξίες* εμφανίζονται στα κείμενα των αναγνωστικών όλων των τάξεων με διαφορετική συχνότητα. Αναλυτικότερα, για την Α' τάξη σε κείμενα 4 αναγνωστικών από τα 8, στη Β' τάξη σε 5 από τα 9 και αυξάνεται απότομα στα κείμενα των εγχειριδίων της Γ' και Δ' τάξης του Δημοτικού αγγίζοντας τα 9 από 17 (Γ') και από 19 (Δ') εγχειρίδια αντίστοιχα. Στην Ε' τάξη εμφανίζεται στα κείμενα 6 αναγνωστικών σε σύνολο 14 και για την ΣΤ' τάξη μόνο σε 3 από τα 12 συνολικά αναγνωστικά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. ΕΘΝΙΚΗ ΖΩΗ

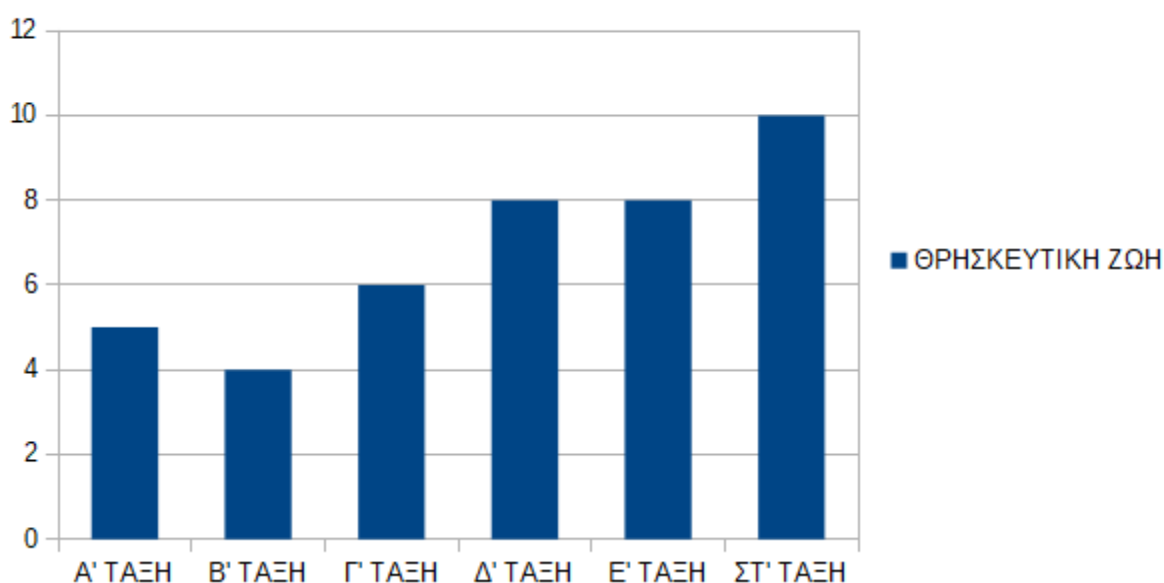
Κανένα από τα κείμενα των αναγνωστικών της Α' τάξης δεν αναφέρεται στην *εθνική ζωή*. Εμφανίζεται σε μόλις 2 της Β' τάξης επί συνόλου 9 αναγνωστικών και αυξάνεται το ποσοστό στις επόμενες. Στην Γ' και την Ε' τάξη σε κείμενα από 5 αναγνωστικά, στην ΣΤ' τάξη σε κείμενα 6 εγχειριδίων από τα 12 συνολικά ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στην Δ' τάξη όπου η εθνική ζωή εμφανίζεται σε κείμενα 7 επί συνόλου 19 αναγνωστικών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

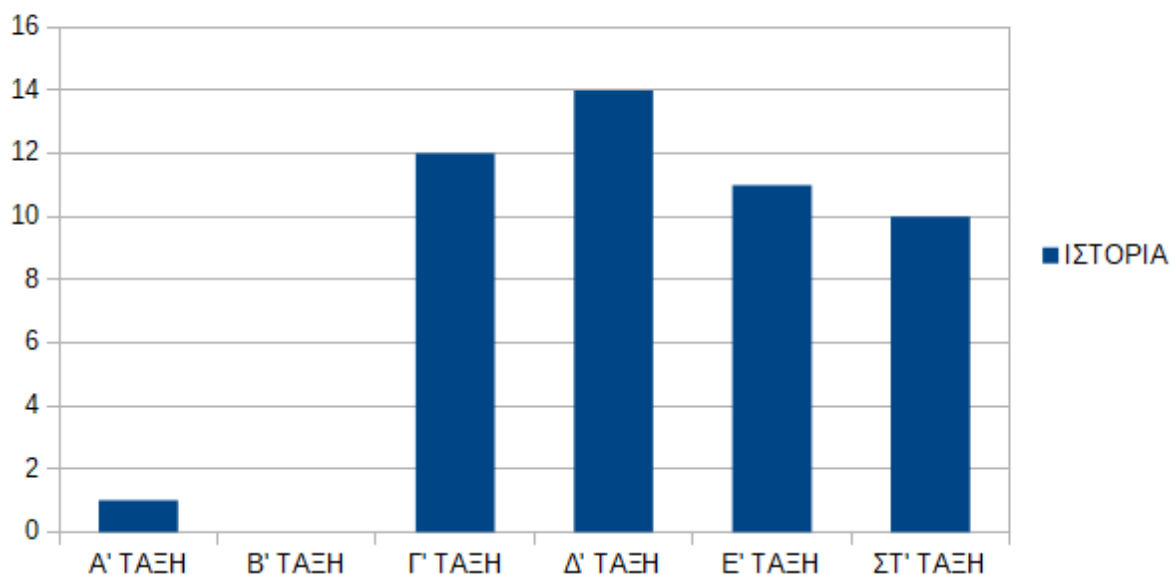
Κανένα από τα κείμενα των αναγνωστικών της Α' τάξης δεν αναφέρεται στην *επαγγελματική ζωή*. Εμφανίζεται στα κείμενα 3 μόλις αναγνωστικών της Β' τάξης επί συνόλου 9. Στη Γ' τάξη το σύνολο των εγχειριδίων που μελετήθηκαν είναι 17, σε 6 από αυτά συναντώνται κείμενα με αναφορές στην *επαγγελματική ζωή*, πρόκειται για τον υψηλότερο αριθμό. Στις υπόλοιπες τρεις τάξεις του Δημοτικού, Δ' (με συνολικά 19 βιβλία), Ε' (συνολικά 14) και ΣΤ' (σε σύνολο 12 εγχειριδίων) αναφορές στην *επαγγελματική ζωή* συναντώνται στα κείμενα μόνο 2 αναγνωστικών από κάθε μία τάξη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

Η θεματική κατηγορία *θρησκευτική ζωή* εμφανίζεται στα κείμενα των αναγνωστικών όλων των τάξεων του Δημοτικού. Συγκεκριμένα από τα 8 αναγνωστικά της Α' τάξης που μελετήθηκαν στα 5 περιλαμβανόμενα κείμενα αυτής της θεματικής. Στη Β' τάξη τα αντίστοιχα εγχειρίδια είναι 4 επί συνόλου 9 και στην Γ' Δημοτικού 6 σε σύνολο όμως 17 βιβλίων. Στην Δ' (συνολικά 19 εγχειρίδια) και Ε' τάξη (συνολικά 14) η θρησκευτική ζωή περιλαμβάνεται σε 8 αναγνωστικά από κάθε τάξη. Τέλος το μεγαλύτερο ποσοστό το συναντούμε στην ΣΤ' τάξη όπου επί συνόλου 12 εγχειριδίων στα 10 υπάρχουν αναφορές για τη *θρησκευτική ζωή*.

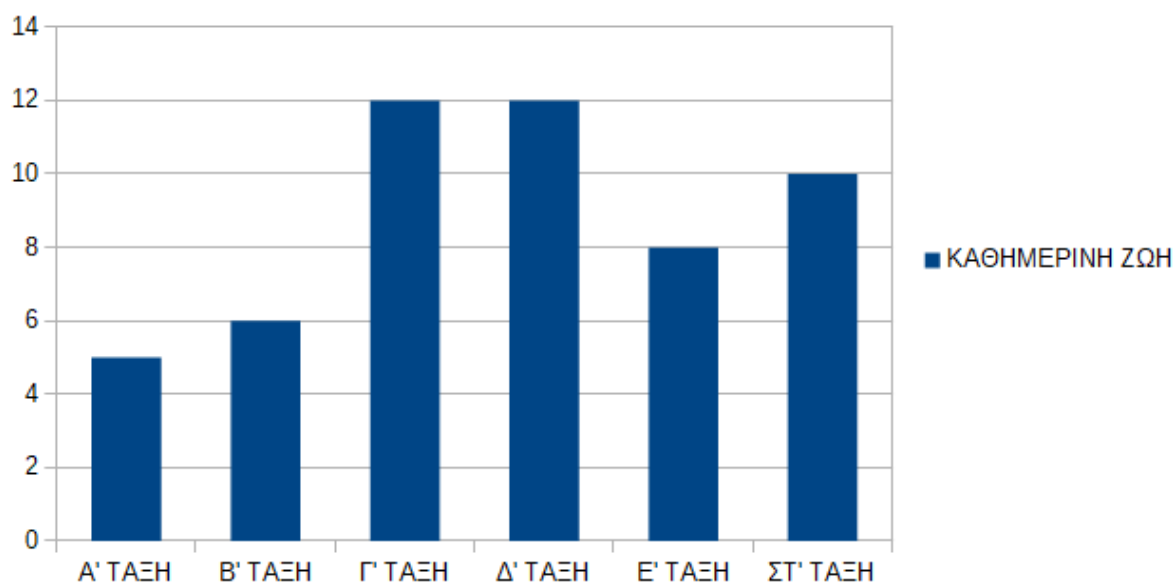
ΠΙΝΑΚΑΣ 11. ΙΣΤΟΡΙΑ

Η θεματική *ιστορία* εμφανίζεται στα κείμενα των αναγνωστικών από την Γ' τάξη και έπειτα. Η μυθολογία, η βυζαντινή ιστορία, η επανάσταση του 1821 καθώς και οι νίκες στους Βαλκανικούς πολέμους που αύξησαν την έκταση και τον πληθυσμό του νεοελληνικού κράτους περιλαμβάνονται στα αναγνωστικά του Δημοτικού. Συγκεκριμένα, στην Γ' τάξη επί συνόλου 17 αναγνωστικών η ιστορία εμφανίζεται στα 12, στην Δ' τάξη σε 14 από τα 19 βιβλία και στην Ε' τάξη σε 11 από τα 14 συνολικά εγχειρίδια. Τέλος, από τα 12 αναγνωστικά της ΣΤ' τάξης στα 10 υπάρχουν αναφορές στην *ιστορία*.

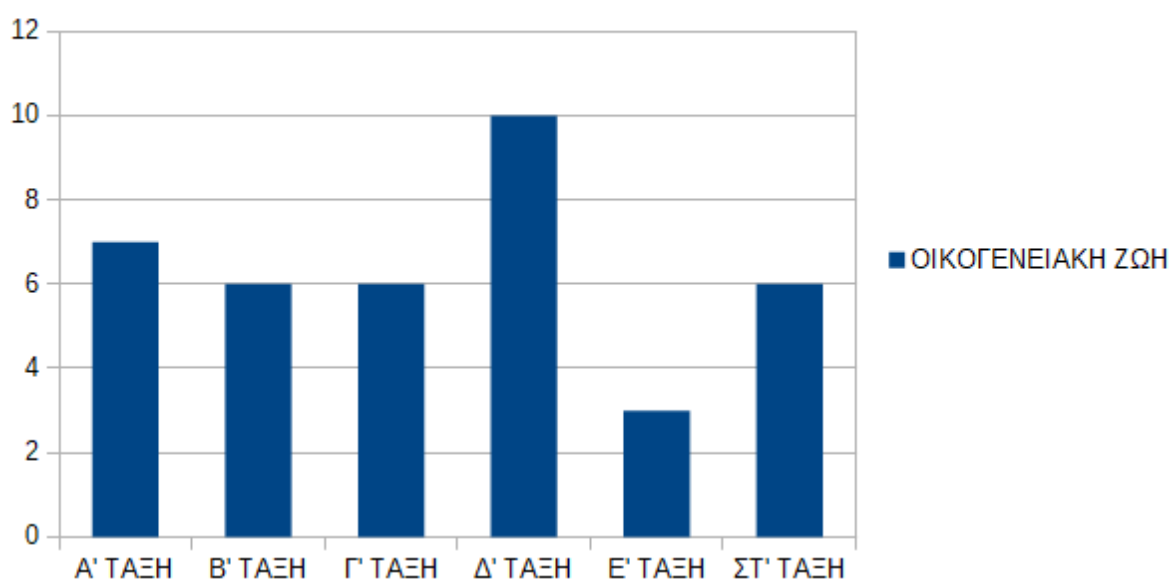

ΠΙΝΑΚΑΣ 12. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ

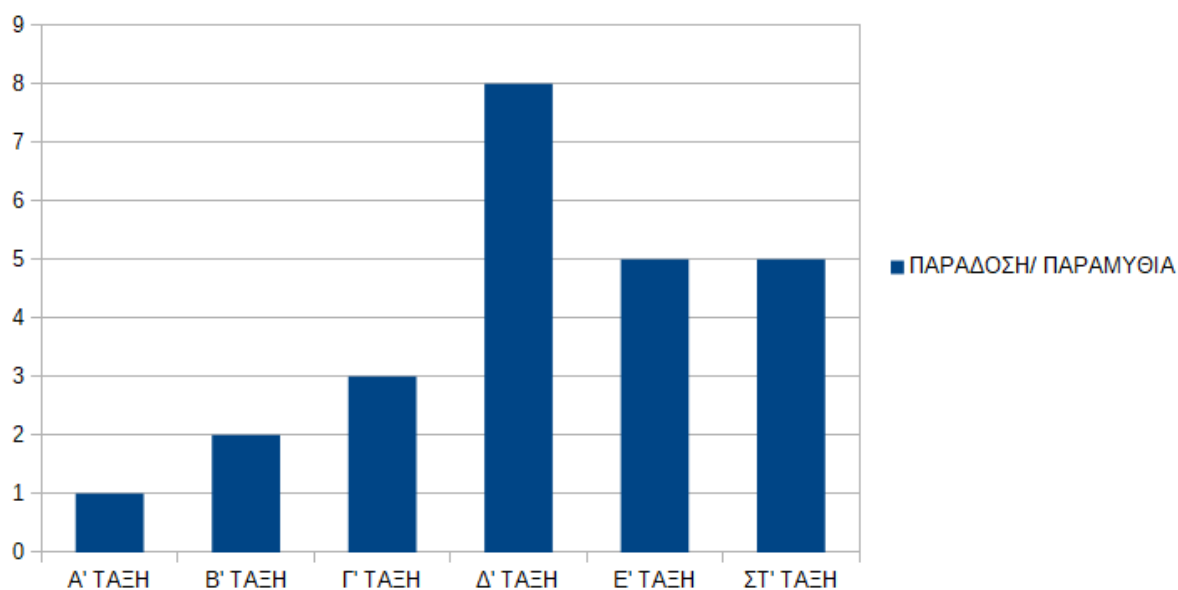
Και η *καθημερινή*, όπως η θρησκευτική, *ζωή* παρουσιάζεται στα αναγνωστικά όλων των τάξεων του Δημοτικού. Αρχίζοντας από την Α' τάξη σε σύνολο 8 αναγνωστικών η *καθημερινή ζωή* αναφέρεται σε 5 από αυτά. Στη Β' τάξη επί συνόλου 9 βιβλίων τα 6 έχουν κείμενα με αντίστοιχο θέμα. Στην Γ' και Δ' υπάρχουν 12 αναγνωστικά στην κάθε μία τάξη που τα κείμενά τους αναφέρονται στην καθημερινότητα. Ακολουθούν 8 βιβλία από τα 14 στην Ε' τάξη και στην ΣΤ' 10 από τα 12.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ

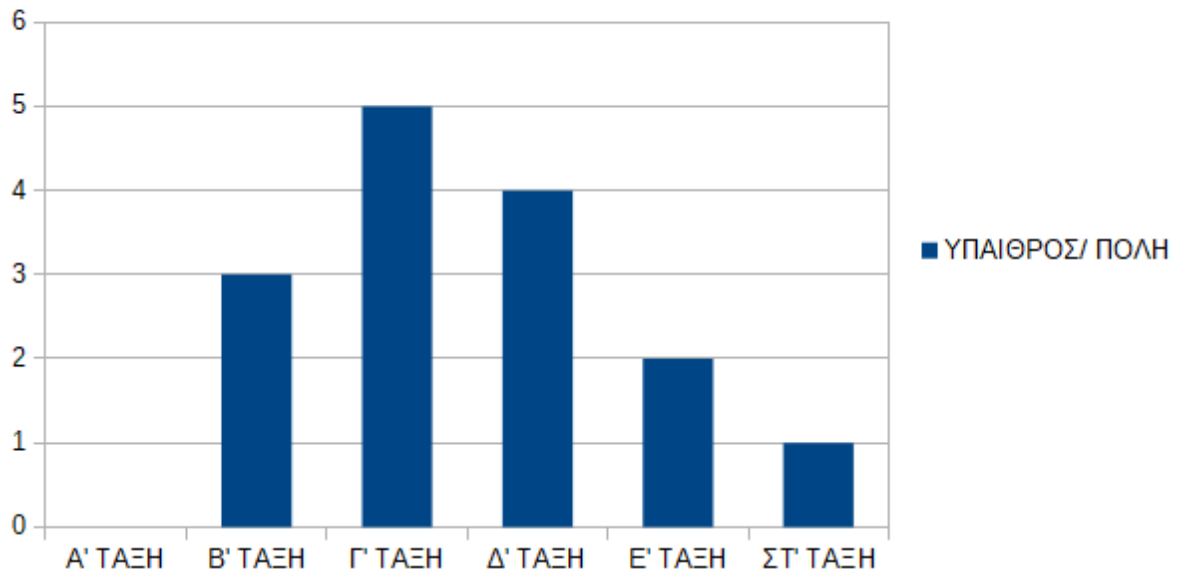
Ο θεματικός όρος **οικογενειακή ζωή** είναι και αυτός από τους πλέον συχνοί σε όλα τα αναγνωστικά του Δημοτικού. Στην Α' τάξη τη συναντούμε σε κείμενα 7 εγχειριδίων, στη Β' και Γ' σε 6, σε 10 στην Δ' τάξη και μόλις στα κείμενα 3 αναγνωστικών της Ε'. Τέλος στην ΣΤ' τάξη από τα 12 αναγνωστικά σε 6 υπάρχουν κείμενα με θεματολογία την **οικογενειακή ζωή**.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14. ΠΑΡΑΔΟΣΗ/ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ/ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

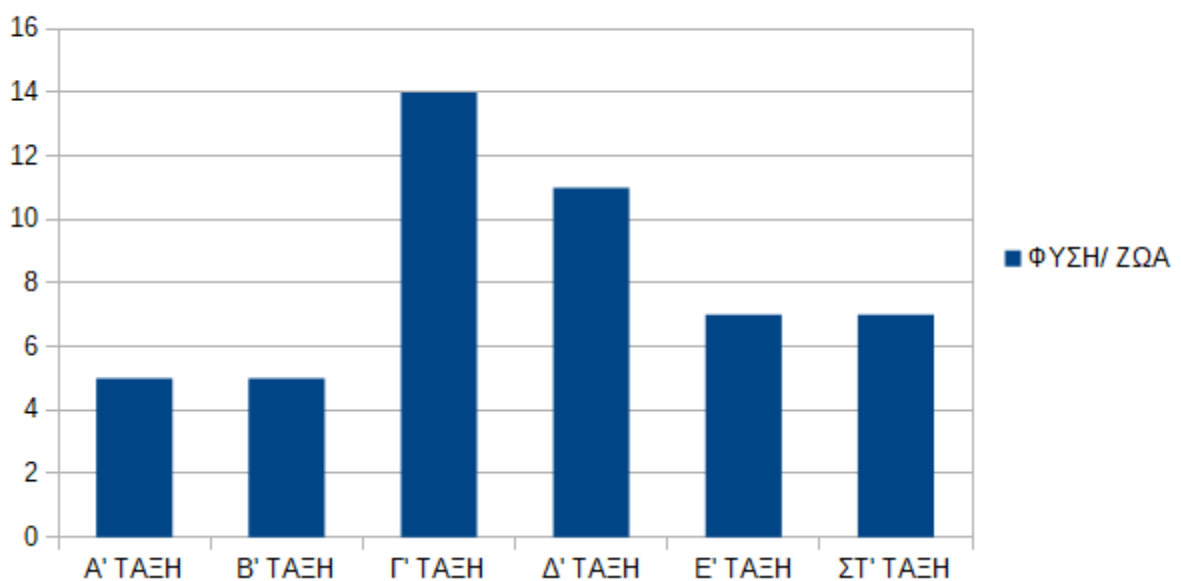
Στον θεματικό αυτόν όρο περιλαμβάνονται αναφορές στην **παράδοση, τον πολιτισμό, τους μύθους και τα παραμύθια**. Παρατηρώντας το ραβδόγραμμα διαπιστώνεται μία αυξητική τάση με την κορύφωση να γίνεται στην Δ' τάξη όπου από τα 19 συνολικά αναγνωστικά στα 8 υπάρχουν αναφορές σε αυτή τη θεματική ενώ στις επόμενες δύο (Ε' και ΣΤ') μειώνονται στα 5 επί συνόλου 14 και 12 αντίστοιχα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15. ΥΠΑΙΘΡΟΣ/ ΠΟΛΗ

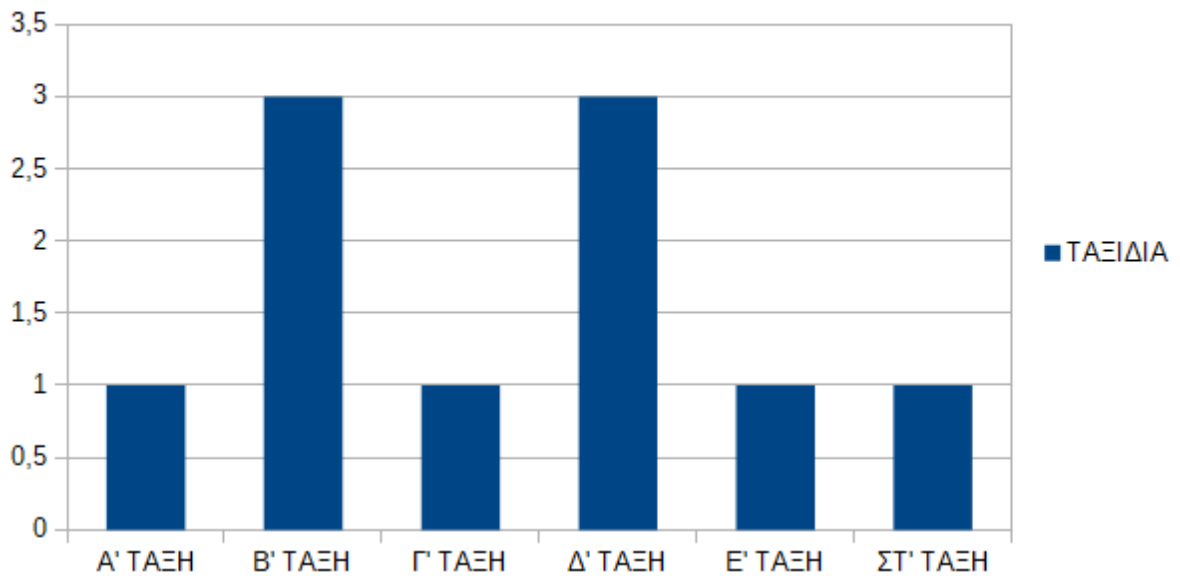
Η θεματική κατηγορία *ύπαιθρος/ πόλη* εμφανίζεται στα βιβλία από την Β' τάξη και έπειτα. Συγκεκριμένα, σε σύνολο 9 αναγνωστικών της Β' που μελετήθηκαν, στα κείμενα των 3 υπήρχαν αναφορές στην *ύπαιθρο/ πόλη*. Οι αντίστοιχες αναφορές στην Γ' τάξη ήταν σε 5 από τα 17 εγχειρίδια και στην Δ' σε 4 από τα 19. Οι αναφορές μειώνονται ακόμη περισσότερο, στην Ε' τάξη σε 2 από τα 14 βιβλία και στην ΣΤ' σε μόλις 1 από τα 12.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16. ΦΥΣΗ/ ΖΩΑ

Ακόμη μία συνηθισμένη θεματική κατηγορία στα κείμενα των αναγνωστικών του Δημοτικού ήταν η *φύση και τα ζώα*. Στην Α' και Β' Δημοτικού συναντάται σε 5 από τα αναγνωστικά κάθε τάξης. Στην Γ' τάξη σε σύνολο 17 βιβλίων στα 14 υπάρχουν αναφορές στον θεματικό όρο. Στην Δ' τάξη σε 11 από τα 19 αναγνωστικά γίνονται αναφορές και στις επόμενες δύο τάξεις, την Ε' και την ΣΤ', σε 7 εγχειρίδια από την κάθε τάξη επί συνόλου 14 και 12 αντιστοίχως αναφέρονται στη *φύση και τα ζώα*.

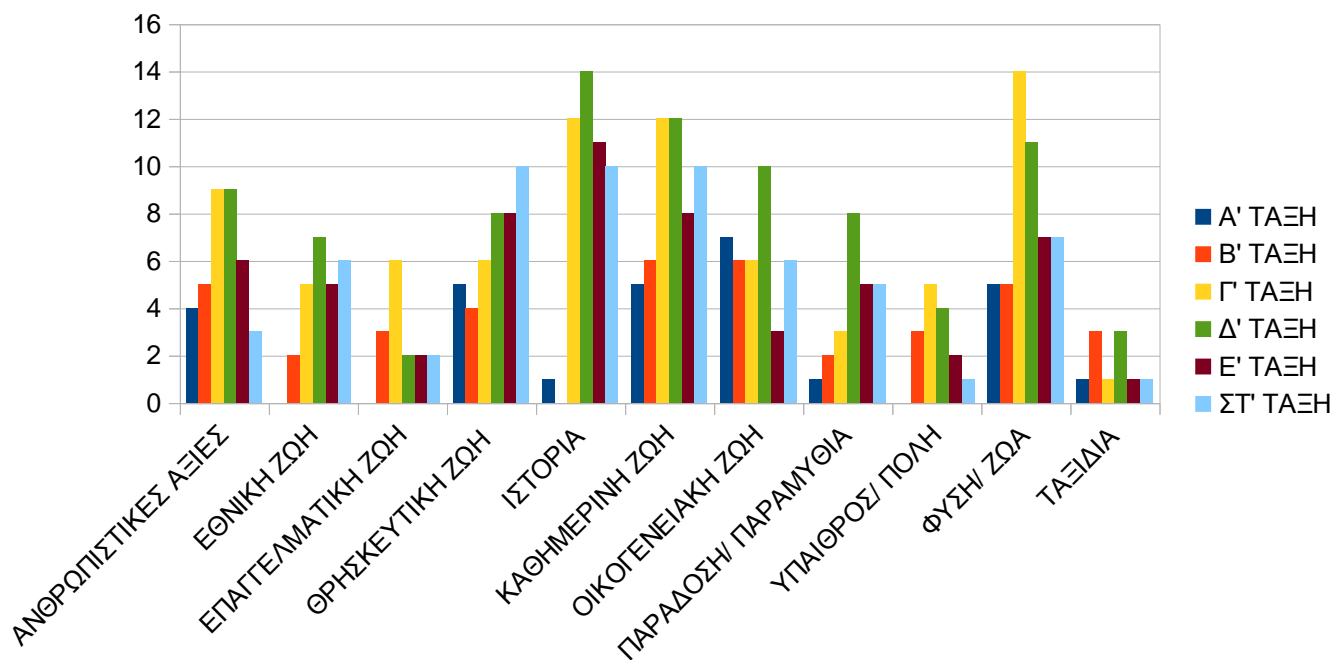
ΠΙΝΑΚΑΣ 17. ΤΑΞΙΔΙΑ

Τέλος τα *ταξίδια* είναι από τους πιο σπάνιους θεματικούς όρους. Από τα 8 αναγνωστικά της Α' τάξης σε 1 μόνο υπήρξε αντίστοιχη αναφορά. Στην Β' τάξη όπως και στην Δ' αναφορές στα *ταξίδια* συναντούμε σε κείμενα 3 εγχειριδίων όμως συνολικά τα εγχειρίδια της Β' που μελετήθηκαν είναι 9 και της Δ' 19. Στην Γ', στην Ε' και την ΣΤ' ταξιδιωτικές αναφορές εντοπίστηκαν σε μόνο 1 αναγνωστικό από την κάθε τάξη. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι στην Γ' τα *ταξίδια* συνδέονται με την *ιστορία* και τις περιπέτειες του Οδυσσέα.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση παρατίθεται ένας συνοπτικός πίνακας όπου παρουσιάζονται όλοι οι θεματικοί όροι ανά τάξη.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΡΩΝ ΑΝΑ ΤΑΞΗ

Ολοκληρώνοντας την έρευνα θα πρέπει να τονιστεί ότι η συγκριτική μελέτη θεματολογίας και συγγραφέων στα σχολικά εγχειρίδια είναι ένα θέμα πολύπλευρο με ποικίλες δυνατότητες. Τα συμπεράσματα αυτής της εργασίας δεν είναι εξαντλητικά και θα μπορούσαν να αποτελέσουν το έναυσμα για μια περαιτέρω, πιο διεξοδική και σε βάθος μελέτη.

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης, Χ. (χ.χ.). Εισαγωγή. *Παρουσίαση της Συλλογής Ι.Ε.Π.* Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από [Παρουσίαση της Συλλογής \(iep.edu.gr\)](http://iep.edu.gr).
- Αχλīs, Ν. (1996). *Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου (1954-1994)* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Γεωργίου – Νίλσεν, Μ. (1981). Τα πρότυπα της ελληνικής οικογένειας στα αναγνωστικά του δημοτικού. *Πρακτικά Η' Συνεδρίου Σ.Ψ.Κ.*. Αθήνα, 8, 75-79.
- Γεωργίου, Χ. (2016). Τα αναγνωστικά της Γαλάτειας Καζαντζάκη (1914-1918). *Παρουσίαση της Συλλογής Ι.Ε.Π.* Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, [Παρουσίαση της Συλλογής \(iep.edu.gr\)](http://iep.edu.gr)
- Γιώτης, Γ. (2016, 4 Ιανουαρίου). Βασανισμένα και δοξασμένα χρόνια: Ηρωικά και αλυτρωτικά. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ.* Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=7>
- Δημαράς, Α. (1999). «Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 24-10-99, σ.28-29.
- Δημάση – Κωνσταντινίδου, Μ. (1990). *Το ηθικοθρησκευτικό περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων της Δημοτικής εκπαίδευσης κατά την περίοδο 1932-1982* (Μεταπτυχιακή εργασία). Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ.
- Δημόπουλος, Χ. (2019). *Το ιστορικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913* (Μεταπτυχιακή Διατριβή). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Θεοδωρίδου, Χ., Πλακωτάρη, Θ. και Χατζηλία, Μ. (2004). *Οδηγός για τη σύνταξη βιβλιογραφίας και για βιβλιογραφικές παραπομπές*. Θεσσαλονίκη: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης.
- Κανταρτζή, Ε. (χ.χ.). Το σχολικό βιβλίο και η εικονογράφηση του (1834-1980). *Παρουσίαση της Συλλογής Ι.Ε.Π.* Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, [Παρουσίαση της Συλλογής \(iep.edu.gr\)](http://iep.edu.gr)
- Κανταρτζή, Ε. (1994). Ιστορία των ελληνικών αναγνωστικών βιβλίων. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 76, 44-50.

- Κανταρτζή, Ε. (2002). «*Ιστορική αναδρομή της εικονογράφησης των παιδικών και σχολικών βιβλίων*». Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Σειρά Παιδαγωγική και Εκπαίδευση. Αριθμός 44.
- Κανταρτζή, Ε. (2010). “*Η εικονογράφηση του ανθολογίου για τα παιδιά του δημοτικού*”. Στο *Καλλιτέχνες και αναγνωστικά στα αναγνωστικά 1860-1960*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κανταρτζή, Ε. (2016α, 4 Ιανουαρίου). Ο πύργος του Βοσπόρου. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=8>
- Κανταρτζή, Ε. (2016β, 4 Ιανουαρίου). Το αναγνωστικό “Ο Φάρος του χωριού”. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=28>
- Κανταρτζή, Ε. (2016γ, 4 Ιανουαρίου). Το αναγνωστικό “Στα Παλιά Χρόνια”. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=25>
- Κανταρτζή, Ε. (2016δ, 4 Ιανουαρίου). Το αναγνωστικό “Διγενής Ακρίτας”. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=24>
- Κεφαλληνάου, Ε. (1995). *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981*. Παρασκήνιο.
- Κουμπάρου- Χανιώτη, Χρ. (2016). Τα πρώτα νεοελληνικά αναγνώσματα. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=18>
- Λιαργκόβας, Π., Δερμάτης, Ζ. & Κομνηνός, Δ. (2018). *Μεθοδολογία της έρευνας και συγγραφή επιστημονικών εργασιών*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλα.
- Μακρυνιώτη, Δ. (1986). *Η παιδική ηλικία στα αναγνωστικά βιβλία του 1834-1919*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Μπάρτζης, Γ. (2010). «Περιήγηση στον κόσμο των αναγνωστικών του Δημοτικού σχολείου, από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα». Παιδαγωγικό Ινστιτούτου Κύπρου Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, Mpartzis_anagnwstika_2015.pdf (pi.ac.cy)

Νικολουδάκη-Σουρή, Ε. (2008). Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και η συνεργασία Γαλάτειας και Νίκου Καζαντζάκη στη συγγραφή Αναγνωστικών για το Δημοτικό Σχολείο, στο Χ. Αργυρόπουλου (επιμ.), *Νίκος Καζαντζάκης και εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Παπαμάρκος, Χ. (1897). *Τα Αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*. Αθήνα: Αφοί Περρή.

Πατρικίου, Α. (2016, 4 Ιανουαρίου). Το αλφαβητάρι με τον ήλιο. *Άρθρα της Ιστορικής Συλλογής του ΙΕΠ*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=1>

Πουγκαρίδου, Ε. (2017). *Ο πόλεμος Χ. Παπαμάρκου - Π. Οικονόμου μέσα από τα συγγράμματα τους* (Μεταπτυχιακή Διατριβή). Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

Σαλονικίδης, Ι. (1998). *Αναφορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (νεοελληνικός διαφωτισμός – σήμερα)* (εργασία). Ανακτήθηκε 28 Μαΐου 2022, [«Αναφορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης» \(eduportal.gr\)](http://eduportal.gr)

Σαλονικίδης, Ι. (1998). *Η ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης* (εργασία).

Φραγκουδάκη, Α. (1978). *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου: ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Χασεκίδου- Μάρκου, Θ. (2014). Ο παιδαγωγός Παναγιώτης Οικονόμου. Στο *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο. Θεσσαλονίκη, 7, 4-8.

House, (1979)

Διαδικτυακές πηγές

Ιδρυματικό Καταθετήριο Εύρηκα! (26 Μαΐου, 2022). *Ιδρυματικό Καταθετήριο Εύρηκα!* Ανακτήθηκε 28 Μαΐου, 2022, από <http://eureka.teithe.gr/jspui/?locale=el>

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. (26 Μαΐου, 2022). *Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου, 2022, από <http://iep.edu.gr/el/>

Ιστορική Συλλογή Ι.Ε.Π. (2015). *Ι.Ε.Π. Ιστορική Συλλογή*. Ανακτήθηκε 28 Μαΐου, 2022, από <http://e-library.iep.edu.gr/iep/index.html>

Παράρτημα 1.

Βιβλία Γραμματικής που εγκρίθηκαν κατά την περίοδο 1900-1936

- Διαγγέλης, Μ. (1910). *Επίτομος Γραμματική της ελληνικής γλώσσας προς χρήση των εκπαιδευομένων εν ταις ανωτέραις τάξεις των Δημοτικών Σχολών Αρρένων και Θηλέων*. Κωνσταντινούπολη.
- Λογοθέτης, Γ., Αντωνιάδης, Ε., Ρόκος, Μ. & Σαμαράς, Γ. (1925). *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας συνταχθείσα τη συνεργασία τεσσάρων διδασκάλων της Ευαγγελικής Σχολής προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων*. Αθήνα.
- Λογοθέτης, Γ., Αντωνιάδης, Ε., Ρόκος, Μ. & Σαμαράς, Γ. (1928). *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων, τεύχος β' (διά την Ε', ΣΤ', Ζ' τάξεις)*. Αθήνα.
- Λογοθέτης, Γ., Αντωνιάδης, Ε., Ρόκος, Μ. & Σαμαράς, Γ. (1936). *Γραμματική της Νέας ελληνικής γλώσσας, συνταχθείσα τη συνεργασία τεσσάρων διδασκάλων της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης προς χρήση των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων Τεύχος Α' δια την τρίτην και τετάρτην τάξιν*. Αθήνα.
- Παπανδρέου, Α. (1914). *Γραμματικά και Ορθογραφικά ασκήσεις εις την γραφομένην Ελληνικήν προς χρήση των μαθητών δια την Γ' και Δ' τάξιν*.
- Φιλικός, Δ. (1927). *Γραμματική της Νέας ελληνικής γλώσσας διά τα Δημοτικά Σχολεία*. Αθήνα.
- Χατζηκόστας, Ι. (1934). *Μεθοδική Γραμματική Καθαρευούσης της Ομιλουμένης και Γραφομένης ελληνικής γλώσσας μετά πολλών πρακτικών ασκήσεων προς χρήση των μαθητών πέμπτης και έκτης τάξεως των Δημοτικών Σχολείων*. Αθήνα.

Παράρτημα 2.

Αλφαβητικός κατάλογος συγγραφέων, συν-συγγραφέων και χρονικής διάρκειας της παρουσίας τους στα σχολικά εγχειρίδια

A
Αγγελάκος, Δημ. (1914, 1921)
Αγγελόπουλος, Β. Ν. (1932)
Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. (& Μυριβήλης, Στράτης) (1934)
Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. (& Παπαχριστοδούλου, Μ.) (1926, 1927, 1932, 1936)
Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. (1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1932, 1933, 1934)
Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. (& Δελμούζος, Αλέξανδρος & Νιρβάνας, Παύλος & Παπαντωνίου, Ζαχαρίας & Τριανταφυλλίδης, Μανώλης) (1919-20, 1932)
Αντωνάτος, Χ. (& Παπαμιχαήλ, Επ. Γ.) (1927)

Αντωνάτος, Χαρίλαος Κ.

(1928)

Αποστολόπουλος, Θεοδ.

(1902, 1914, 1915, 1920)

Β

Βασιλείου, Γ. (& Γκινόπουλος, Νικ.)

(1934)

Βουτυράς, Δημοσθένης (& Έλατος, Νώντας)

(1929)

Βουτυράς, Δημοσθένης (& Παπαμιχαήλ, Επ. Γ.)

(1929, 1932, 1932-33-34)

Βρατσάνος, Μιλτιάδης

(1902, 1906, 1916, 1921)

Βραχνός, Νικόλαος

(1901, 1904)

Γ

Γεωργιάδης, Γ. Μ..

(1930)

Γιοτσαλίτου-Λαχανά, Κ. (& Πετρίδης, Μιχ. Γ.)

(1936)

Γκινόπουλος, Νικ. (& Βασιλείου, Γ.)

(1934)

Γοντζές, Ηλ. (& Ντέλης, Δ.)

(1934)

Δ

Δάλλας, Σ. (& Παντελάκης, Ε. & Παπακωνσταντίνου, Κ. & Παπαμάρκος, Χαρίσιος)

(1910, 1922)

Δάλλας, Σ. (& Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. & Κολλάρος, Ι.)

(1921)

Δαμασκηνός, Δ. (& Ζήσης, Γ.)

(1937)

Δαμασκηνός, Δ. Π. (& Ζήσης, Δ. Γ. & Νιρβάνας, Παύλος)

(1932, 1932-33)

<p>Δεληπέτρος, Δημ. (& Δούκας, Δ. / εικονογράφηση: Καλμούχος, Τ.) (1934-35)</p>
<p>Δεληπέτρος, Δημ. (& Παπαϊωάννου, Αθ. / εικονογράφηση: Καλμούχος, Τ.) (1936)</p>
<p>Δελμούζος, Αλέξανδρος (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. & Νιρβάνας, Παύλος & Παπαντωνίου, Ζαχαρίας & Τριανταφυλλίδης, Μανώλης) (1919-20, 1932)</p>
<p>Δημητρακόπουλος, Χ. (1936)</p>
<p>Δημητράτος, Παναγής (& Στρατηγόπουλος, Α.) (1929-30)</p>
<p>Δημητράτος, Παναγής (1932, 1933, 1934)</p>
<p>Διαγγελής, Μιχαήλ Θ. (1910)</p>
<p>Δουκάκης, Σ. (& Κονιδάρης, Γ. & Καλαράς, Γ. & Χασιώτης, Σ. & Κοφινιώτης, Ι.) (1917)</p>
<p>Δουκάκης, Σπυρ. (& Καλότυχος, Ηλ.) (1903-14)</p>

Δούκας, Δημ. (& Δεληπέτρος, Δ. / εικονογράφηση: Καλμούχος, Τ.)

(1934-35)

Δούκας, Δημ. (& Δεληπέτρος, Δ. / εικονογράφηση: Στέρης, Γ.)

(1934-35)

Δούκας, Δημ. (& Δεληπέτρος, Δ. & Ιμβριώτη, Ρ.)

(1932)

Δουφεξής, Σ. (& Κάρναβος, Δ. & Κωνσταντινόπουλος, Δ.)

(1934)

Δρακοπούλου, Θεώνη / εικονογράφηση: Βώττης, Αντώνιος

(1934)

Ε

Έλατος, Νώντας (& Βουτυράς, Δημοσθένης)

(1929)

Έλατος, Νώντας (& Καρκαβίτσας, Ανδρέας / εικονογράφηση: Πολυκανδριώτη, Α.)

(1932, 1934)

Ζ

<p>Ζήσης, Γ. (& Δαμασκηνού, Δ.)</p> <p>(1937)</p>
<p>Ζήσης, Δ. Γ. (& Δαμασκηνός, Δ. Π.& Νιρβάνας, Παύλος)</p> <p>(1932, 1932-33)</p>
<p>Ζυγαλάκης, Γεώργιος</p> <p>(1906)</p>
<p>Η</p>
<p>Θ</p>
<p>Ι</p>
<p>Ιμβριώτη, Ρόζα (& Δούκας, Δ. & Δεληπέτρος, Δ.)</p> <p>(1932)</p>
<p>Κ</p>
<p>Καζαντζάκη, Γαλάτεια</p> <p>(1914, 1917, 1914-19, 1928)</p>
<p>Καλαράς, Γ. (& Κουρτίδης, Α. Π. & Κονιδάρης, Γ. Σ.)</p> <p>(1920-25)</p>
<p>Καλαράς, Γεώργιος (& Κονιδάρης, Γεώργιος)</p> <p>(1905-16, 1933)</p>

<p>Καλότυχος, Ηλ. (& Δουκάκης, Σπυρ.)</p> <p>(1903-14)</p>
<p>Καρκαβίτσας, Ανδρέας (& Έλατος, Νώντας / εικονογράφηση: Πολυκανδριώτη, Α.)</p> <p>(1932, 1934)</p>
<p>Καρκαβίτσας, Ανδρέας (& Παπαμιχαήλ, Επ. Γ.)</p> <p>(1918-20, 1925, 1929)</p>
<p>Καρκαβίτσας, Ανδρέας / εικονογράφηση: Ρούμπος, Π.</p> <p>(1919)</p>
<p>Κάρναβος, Δ. (& Κωνσταντινόπουλος, Δ. & Δουφεξής, Σ.)</p> <p>(1934)</p>
<p>Κλεάνθους-Παπαδημητρίου, Μυρσίνη / εικονογράφηση: Αγγελοπούλου, Μαρ.</p> <p>(1934)</p>
<p>Κλεάνθους, Μυρσίνη (& Παπαμαύρος, Μιχάλης / εικονογράφηση: Ρούμπος, Π.)</p> <p>(1924, 1925)</p>
<p>Κολλάρος, Ι. (& Δάλλας, Σ. & Παπαμιχαήλ, Επ. Γ.)</p> <p>(1921)</p>
<p>Κονιδάρης, Γ. (& Καλαράς, Γ. & Χασιώτης, Σ. & Κοφινιώτης, Ι. & Δουκάκης, Σ.)</p> <p>(1917)</p>
<p>Κονιδάρης, Γ. (& Καλαράς, Γ.)</p> <p>(1905-16, 1933-34)</p>

<p>Κονιδάρης, Γ. (& Κουρτίδης, Α.) (1925, 1934)</p>
<p>Κονιδάρης, Γ. (& Κουρτίδης, Αρ. & Ξενόπουλος, Γρηγόριος / εικονογράφηση: Βώττης, Α.) (1928, 1931)</p>
<p>Κονιδάρης, Γ. (& Μέγας, Γεώργιος Α.) (1927)</p>
<p>Κονιδάρης, Γ. (& Ξενόπουλος, Γρηγόριος) (1926, 1932, 1934)</p>
<p>Κοντογιάννης, Δ. (& Ζήσης, Δ. Γ. & Δαμασκηνός, Δ. Π. & Νιρβάνας, Παύλος) (1929, 1929-31)</p>
<p>Κοντογιάννης, Δημ. (1932, 1934-35)</p>
<p>Κοντομάρης, Α. Μ. / εικονογράφηση: Αγγελόπουλος, Μ. (1934)</p>
<p>Κοντόπουλος, Νικ. Αθ. (1934)</p>
<p>Κουρτίδης, Αριστείδης (& Κονιδάρης, Γ.) (1925, 1927, 1933, 1934)</p>
<p>Κουρτίδης, Α. Π. (& Κονιδάρης, Γ. Σ. & Καλαράς, Γ.) (1920-25, 1927)</p>

Κουρτίδης, Αρ. (& Κονιδάρης, Γ. & Ξενόπουλος, Γρηγόριος/ εικονογράφηση: Βώττης, Α.) (1928, 1931)
Κουρτίδης, Αρ. Π. (1917, 1927, 1923, 1932, 1934)
Κοφινιώτης, Ιωάννης Κ. (1905-25, 1915, 1906-22)
Κοφινιώτης, Ι. (& Κονιδάρης, Γ. & Καλαράς, Γ. & Χασιώτης, Σ. & Δουκάκης, Σ). (1917)
Κυριακάτος, Χαρ. (& Σακελλαρόπουλος, Μιχ. & Ρουσοπούλου, Ελένη) (1917, 1922)
Κωνσταντινόπουλος, Δ. (& Κάρναβος, Δ. & Δουφεξής, Σ.) (1934)
Κωστάκης, Σπυρίδων (1905)
Λ
Λάζος, Ιωάννης Ν. (1921-22)
Λασκαρίδης, Β. *Αγοραστός, Βασίλειος* (1912)

<p>Λουκόπουλος, Δημ. (1934)</p>
<p>M</p>
<p>Μακρυναίος, Αλέξανδρος (1905, 1906-15, 1915)</p>
<p>Ματάλας, Σπύρος (1934-35)</p>
<p>Μέγας, Γεώργιος Α. (& Κονιδάρης, Γ.) (1927)</p>
<p>Μέγας, Γεώργιος Α. (1932, 1934)</p>
<p>Μεταλλινού, Αγλ. (& Σπεράντσας, Στ.) (1936)</p>
<p>Μπέρτος, Νικόλαος (1917)</p>
<p>Μπρούστας, Αθαν. Δ. (/ εικονογράφηση: Λάζαρης, Θ.) (1934)</p>
<p>Μυριβήλης, Στράτης (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ.) (1934)</p>

Ν
Νικολαΐδης, Δημ. (1905-14)
Νιρβάνας, Παύλος (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ.& Δελμούζος, Αλέξανδρος & Παπαντωνίου, Ζαχαρίας & Τριανταφυλλίδης, Μανώλης) (1919-20, 1932)
Νιρβάνας, Παύλος (& Ζήσης, Δ. Γ. & Δαμασκηνός, Δ. Π.) (1932, 1932-33)
Νιρβάνας, Παύλος (& Ζήσης, Δ. Γ. & Κοντογιάννης, Δ. & Δαμασκηνός, Δ. Π.) (1929, 1929-31)
Νιρβάνας, Παύλος (& Ζήσης, Δ. Γ.) (1934)
Ντέλης, Δ. (& Γοντζές, Ηλ.) (1934)
Ξ
Ξενόπουλος, Γρηγόριος (& Κονιδάρης, Γ.) (1926, 1932, 1934)
Ξενόπουλος, Γρηγόριος (& Κουρτίδης, Αρ. & Κονιδάρης, Γ. / εικονογράφηση: Βώττης, Α.) (1928, 1931)
Ο

<p>Οικονομόπουλος, Δημήτριος Κ. (1934)</p>
<p>Οικονόμος, Π. Π. (1904, 1904-16, 1905-15, 1914, 1915, 1921, 1921-23)</p>
<p>Οικουμενικόν Πατριαρχείον Π.Κ. Εκπαιδευτική Επιτροπή (1914)</p>
<p>Π</p>
<p>Πανέτσος, Ευάγγελος (& Σαμίου, Ελένη) (1934-36)</p>
<p>Παντελάκης, Ε. (& Δάλλας, Σ. & Παπακωνσταντίνου, Κ. & Παπαμάρκος, Χαρίσιος) (1910, 1922)</p>
<p>Παπαδοπούλου, Αρσινόη / Βικέλας. Βιζυηνός. Ζαμπέλιος. Θεοτόκης. Μαυροκορδάτος. Παράσχος. Πολέμης. Σούτσος. Τρικούπης. (1906-7)</p>
<p>Παπαϊωάννου, Αθ. (& Δεληπέτρος, Δ. / εικονογράφηση: Καλμούχος, Τ.) (1936)</p>
<p>Παπαϊωάννου, Δημ. (1929, 1934-36)</p>
<p>Παπακωνσταντίνου, Θ. (& Χρηστοβασίλης, Χ. & Στεργιόπουλος, Κ.) (1934)</p>

<p>Παπακωνσταντίνου, Κ. (& Δάλλας, Σ. & Παντελάκης, Ε. & Παπαμάρκος, Χαρίσιος) (1910, 1922)</p>
<p>Παπαμάρκος, Χαρίσιος (& Δάλλας, Σ. & Παντελάκης, Ε. & Παπακωνσταντίνου, Κ.) (1910, 1922)</p>
<p>Παπαμάρκος, Χαρίσιος (1906, 1906-14, 1905, 1912, 1914, 1915, 1921)</p>
<p>Παπαμάρκος, Χαρίσιος/ Βιζυηνός. Δροσίνης. Παράσχος. Πολέμης. Ραγκαβής. (1905)</p>
<p>Παπαμαύρος, Μιχάλης (& Κλεάνθους, Μυρσίνη / εικονογράφηση: Ρούμπος, Π.) (1924, 1925)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. / εικονογράφηση: Ρούμπος, Π. (1917-19, 1920)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (& Αντωνάτος, Χ.) (1927)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (& Βουτυράς, Δημοσθένης / εικονογράφηση: Ρούμπος, Π. Μουσική: Ξηρέλης) (1924, 1926)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (& Βουτυράς, Δημοσθένης) (1929, 1932, 1932-33-34)</p>

<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (& Δάλλας, Σ. & Κολλάρος, Ι.) (1921)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (& Καρκαβίτσας, Ανδρέας) (1918-20, 1925, 1929)</p>
<p>Παπαμιχαήλ, Επ. Γ. (1917, 1917-18, 1923, 1924, 1917-18)</p>
<p>Παπαντωνίου, Ζαχαρίας (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. & Δελμούζος, Αλέξανδρος & Νιρβάνας, Παύλος & Τριανταφυλλίδης, Μανώλης) (1919-20, 1932)</p>
<p>Παπαντωνίου, Ζαχαρίας (1918, 1929, 1933)</p>
<p>Παπαχριστοδούλου, Μ. (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ.) (1926, 1927, 1932, 1936)</p>
<p>Πασαγιάννης, Κώστας Γ. (& Συκώκης, Ιωάννης Μ.) (1927)</p>
<p>Παυλάτος, Πέτρος (1906)</p>
<p>Πετρίδης, Μιχ. Γ. (& Γιοτσαλίτου-Λαχανά, Κ.) (1936)</p>
<p>Πετρούνιας, Βασ. Ε. (1934)</p>

Πολύβιος, Β. (1902)
Πούλιος, Χαρίσης (1914)
Πρωτόπαπας, Ιωάννης (1909)
Πρωτόπαπας, Ν. Ι. (& Φραγκίσκος, Ν. Ε. / εικονογράφηση: Βακατάτσης) (1936)
P
Ρέβελης, Γεώργιος (1905)
Ρουσοπούλου, Ελένη (& Κυριακάτος, Χαρ. & Σακελλαρόπουλος, Μιχ.) (1917, 1922)
Ρώτης, Μιχ. (1914)
Σ
Σακελλαρόπουλος, Μιχ. (& Κυριακάτος, Χαρ. & Ρουσοπούλου, Ελένη) (1917, 1922)
Σαμίου, Ελένη (& Πανέτσος, Ευάγγελος) (1934-36)

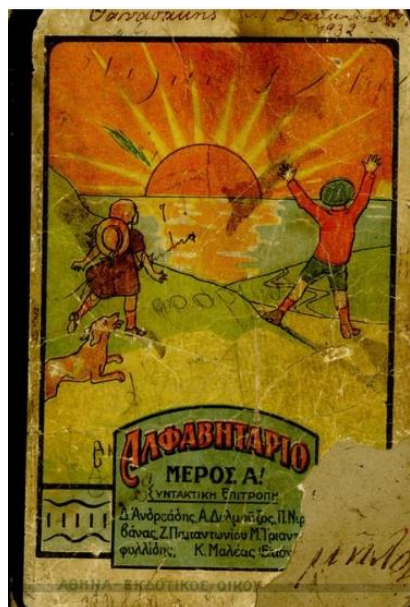

<p>Σαραντίδης, Ι. Δ. (1933)</p>
<p>Σκλαβουνάκου, Στέλλα / εικονογράφηση: Βικτωρίου, Σ. (1934)</p>
<p>Σπεράντσας, Στ. (& Μεταλλινού, Αγλ.) (1936)</p>
<p>Σταματέλου, Έλλη Β. / Αγγελοπούλου, Μ. (εξώφυλλο) ; Γρηγόρης, Γερ. (εικόνες) (1934)</p>
<p>Στεργιόπουλος, Κ. (& Παπακωνσταντίνου, Θ. & Χρηστοβασίλης, Χ.) (1934)</p>
<p>Στρατηγόπουλος, Α. (& Δημητράτος, Παναγής) (1929-30)</p>
<p>Συκώκης, Ιωάννης Μ. (& Πασαγιάννης, Κώστας Γ.) (1927)</p>
<p>Συκώκης, Ιωάννης Μ. (1920, 1924, 1932)</p>
<p>T</p>
<p>Ταμπακοπούλου, Αρσινόη (1932)</p>
<p>Τριανταφυλλίδης, Μανόλης (& Ανδρεάδης, Δημοσθένης Μ. & Δελμούζος, Αλέξανδρος & Νιρβάνας, Παύλος & Παπαντωνίου, Ζαχαρίας) (1919-20, 1932)</p>

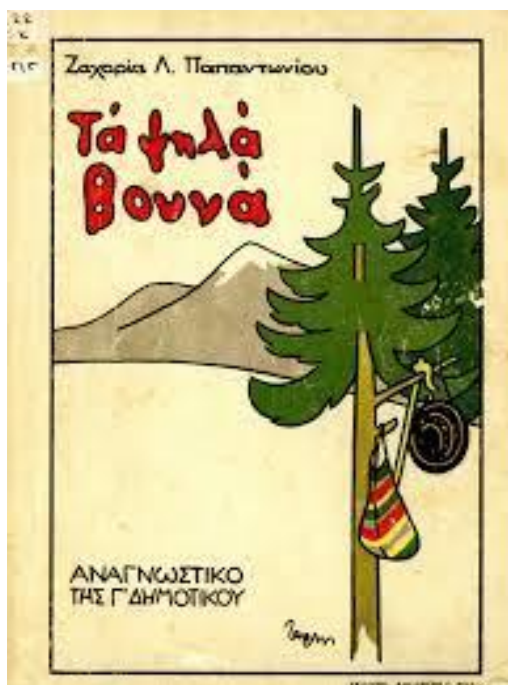
Υ
Φ
Φάβης, Βασ. / εικονογράφηση: Αγγελούλου, Μ. (1934, 1934-35)
Φραγκίσκος, Ν. Ε. (& Πρωτόπαπας, Ν. Ι. / εικονογράφηση: Βακατάτσης) (1936)
Χ
Χρηστοβασίλης, Χ. (& Παπακωνσταντίνου, Θ. & Στεργιόπουλος, Κ.) (1934)
Ψ
Ω

Παράρτημα 3.

Εικόνες εξώφυλλων από Αναγνωστικά

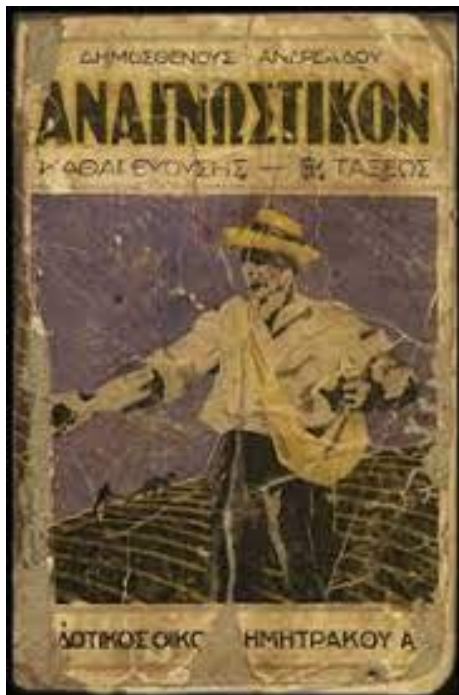
Εικόνα 1. Πηγή: <http://e-library.iep.edu.gr>

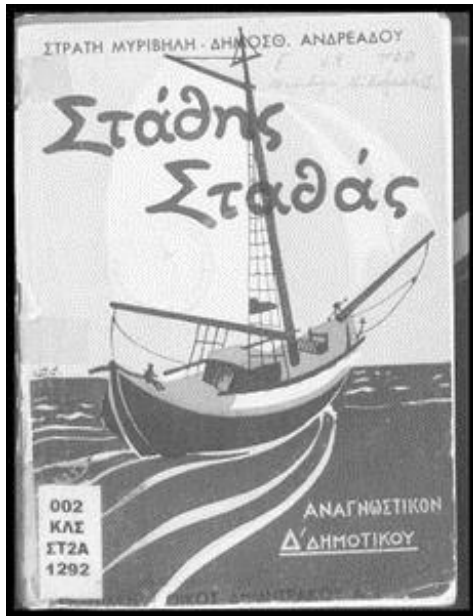
Εικόνα 2. Πηγή: <http://e-library.iep.edu.gr>

Εικόνα 3. Πηγή: <http://e-library.iep.edu.gr>

Εικόνα 4. Πηγή: <http://e-library.iep.edu.gr>

Εικόνα 5. Πηγή:<http://e-library.iep.edu.gr>

Υπεύθυνη δήλωση συγγραφέων

Γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν.2121/1993 περί «Πνευματικής ιδιοκτησίας», δηλώνουμε υπεύθυνα ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι αποτέλεσμα δικής μας ερευνητικής εργασίας και δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από διαδικασία ανάθεσης σε τρίτους. Επιπλέον όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο της βιβλιογραφίας.